

**T.C.
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI**

AFGANİSTAN KADINLARININ SİYASET VE TİCARETTEKİ ROLÜ

**Hazırlayan
Rokhshana FETRAT**

**Danışman
Doç. Dr. Halil ERDEMİR**

MANİSA-2020

**T.C.
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI**

AFGANİSTAN KADINLARININ SİYASET VE TİCARETTEKİ ROLÜ

**Hazırlayan
Rokhshana FETRAT**

**Danışman
Doç. Dr. Halil ERDEMİR**

MANİSA-2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisan tezi olarak sunduğum ‘‘Afganistan Kadınların Ticaret ve Siyasetteki Rolü’’ adlı çalışmanın, tarafından bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../..... /2020

Rokhshana FETRAT

ÖZET

Afganistan yaklaşık 50 yıldır savaş içinde olan bir ülke olarak toplumu, çocukları ve özellikle kadınları siyasal ve sosyal hakkını elde edememiştir. 11 Eylül 2001 yılın olayından sonra yeni bir sistem devreye girmiştir. Pek çok siyasi ve ekonomi kurumlar daha görünür hale gelmiştir. Bu dönemde gölgede veya inzivada kalan Afgan kadınları da bu alanlarda katılmaya gayret göstermiştir. Bu teorik ve nitel çalışmada Afgan kadınlarıyla ilgili medyaya yansıyan veriler incelenerek ve durumuyla ilgili mevcut literatürdeki kaynaklar detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Taliban döneminde ve sonrasında kadınlarının siyasî yapısında değişiklikler, siyasî katılımı, sosyal, ekonomik ve Anayasasındaki konumuyla ilgili vurgulanmıştır. Aynı şekilde Afgan kadınların ticaret, sanayi, tarım, el sanatlar, ihracat, ithalat ve bu alanla ilgili yasal kurumlardaki çalışan kadınların yeriyle ilgili incelemeler yapılmıştır.

Dünyadaki birçoğu ülkeler gibi Afganistan'ın nüfusunun yarısı kadınlardan oluşmak üzere ekonomik, ticaret, sosyal ve siyasal alanlarda katılım açısından kadınlar önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Afgan kadınların aktif bir şekilde evin dışında, devlet kurumlarında ve farklı konularda özgürce çalışmaları için, devlet baslarındaki etkililer tarafından kademeli bir şekilde destek verilmelidir. Kadınlarının siyasete ve ticarete katılmalarından herhangi bir hukuki engel bulunmaması gibi icraatta de uygulaması gerekmektedir.

SUMMARY

As a country that has been at war for nearly 50 years, Afghanistan has not achieved the political and social rights of its society, children and especially women. After the September 11, 2001 event of the year, a new system was put into operation. Many political and economic institutions have become more visible. Afghan women who remained in the shadows or in seclusion during this period also made efforts to participate in these areas. In this theoretical and qualitative study, the data reflected in the media on Afghan women were examined and the sources in the current literature on their condition were evaluated in detail. Changes in the political structure of women during and after the Taliban were emphasized regarding their political participation, their social, economic and position in their constitution. In the same way, investigations were conducted on the place of Afghan women working in trade, industry, handcraft, Agriculture, Export, Import and legal institutions related to this area.

Like many countries around the world, women play an important role in the economic, trade, social and political fields of participation, with half of Afghanistan's population made up of women. For this reason, Afghan women should be actively supported outside the home, in state institutions, and in a gradual way by those influential in the state press to work freely on different issues. There are no legal barriers to women's participation in politics and Commerce, and they must also apply in enforcement.

ÖNSÖZ

Bu çalışmamda konu seçiminden sonuç aşamasına kadar beni teşvik eden, destek veren, yönlendiren ve görüşlerinden büyük ölçüde yararlandığım tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Halil ERDEMİR'e, her konuda yardımlarını esirgemeyen eski ve yeni Bölüm Başkanlarımıza, dersleri aldığım değerli hocalarıma, bu çalışmayı yaparken yararlanmam için akademik eserleri toplamama yardım eden arkadaşlarıma ve idari işlemlerinde büyük sabırla destekleyen Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Eğitim hayatım başta olmak üzere beni maddî ve manevî olarak destekleyen hiçbir fedakârlıktan geri durmayan sevgili aile bireylerime, özellikle annem Lajward FETRAT'a ve babam Sarwar Ali FETRAT'a çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı	2
Araştırmanın soruları	2
Araştırmanın varsayımları.....	2
Araştırmanın Önemi.....	3
Araştırmanın Yöntemi.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLAR

1.1 Siyasî Katılım Modeli ve Kadınların Siyasetteki Konumu.....	7
1.2 Ticaret Alanındaki Önemli Teoriler.....	13
1.2.1 Merkantilizm teorisi.....	14
1.2.2 Adam Smith'in Mutlak Avantaj Teorisi.....	14
1.2.3 Ricardo'nun Karşılaştırmalı Avantaj Teorisi	15
1.2.4 Fırsat Maliyet Teorisi	16
1.2.5 Heckser ve Ohlin-Samuelson Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi.....	17
1.3 Afganistan'ın Anayasasında Kadın Hakları.....	18
1.4 Taliban Sonrası Afganistan'da Kadın Hakları	21
1.4.1 Kadınların Eğitim Hakları	21
1.4.1.1. Kız Çocuklarının Okul Dışındaki Eğitimini Engelleyen Faktörler.....	24
1.4.1.2 Kız Çocuklarının Okul İçindeki Eğitimini Engelleyen Faktörler	26
1.4.2 Kadınların Sağlık Hakları	29
1.5 Afganistan Toplumu ve Kültürel Yapısı	30
1.5.1 Irkı Gruplar Arası İlişkiler	31

1.5.2 Toplumun Kabilevi Yapı ve Değerleri	33
1.5.2.1 Cins ve Cinsiyet.....	33
1.5.2.2 Yerli Kurumlar ve Yapılar	35
1.5.2.3 Kültürel Yapı	37

İKİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN KADINLARININ SİYASÎ KATILIMI

2.1 Modern Afganistan'da Siyasî Yapısında Değişiklikler	39
2.2 Taliban Döneminde Kadının Siyasî Katılımı	44
2.3 Taliban Sonrası Afganistan'da Kadınların Politik Katılımı.....	47
2.3.1 Yeni Anayasada Kadınların Statüsü ve Siyasî Katılım Hakkı.....	49
2.3.2 Yasama ve Yürütme Pozisyonlarındaki Kadınların Yeri	52
2.4 Kadınların Siyasî Katılımlarını Engelleyen Faktörler.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TİCARETTE KADINLARIN ROLÜ

3.1 Afganistan'daki Mevcut Ekonomik Durumun Değerlendirmesi.....	57
3.2 Afganistan Ticaret Ortakları	65
3.3 Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.....	68
3.4 Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası.....	69
3.5 Afganistan Kadınlarının Ticaret ve Sanayi Odası.....	72
3.6 Afganistan'da Kadınların Sahip Olduğu Şirketleri.....	73
3.7 Afganistan İhracat ve İthalatında Kadınların Rolü	83
3.8 Afganistan'ın Ziraî Üretim Oranı	86
3.8.1 Afganistan'ın Ziraî Değer Zincirindeki Kadınların Konumu.....	88
3.8.2 Afganistan Tarım İhracat Ürünleri	90
3.8.3 Afganistan'ın Tarım İhracat Ürünlerinde Kadınların Yeri	91

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	95
KAYNAKÇA.....	100

TABLÖLAR

Tablo 1. Afganistan’ın ticaret ortakları.....	67
Tablo 2. Afgan kadınların safran üretici dernekleri profili.....	76
Tablo 3. Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketlerin listesi	77
Tablo 4. Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketlerin listesi	78
Tablo 5. Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketler.....	79
Tablo 6. Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketler.....	80
Tablo 7. Tarım ürünlerinin ihracat değeri	87
Tablo 8. 2004-2017 yılları arasındaki Afganistan’ın ihracatı	91

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ACCI:	(Afghanistan Chamber of Commerce & Industry) Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaları
ANSA:	(Afghan National Standards Authority) Afganistan Milli İstantandard Ofisi
EPPA:	(Export Promotion Agency of Afghanistan) Afganistan İhracat Geliştirme Ofisi
MCI:	(Ministry of Commerce and Industry) Ticaret ve Sanayi Bakanlığı
SAARC:	(South Asian Association for Regional Cooperation) Günye Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
USAID:	(United States Agency for Internaional Development) Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı
WTO:	(World Trade Organization) Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 11 Eylül 2001 saldırıları ve akabinde gerçekleşen gelişmeler Afganistan'da yeni bir siyasi sistemin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Bu yeni sistemle Afgan kadınları siyasî, içtimaî ve kültürel alanlara katılmalarını yeniden sağlamıştır. Başka bir ifade ile yeni ve demokratik bir siyasî sistemi kurmaya çalışırken diğer yandan kadınların siyasî ve sosyal faaliyetlerini arttırmak için gerekli arka planları devlet ve devletin müttefikleri tarafından sağlamıştır. Nitekim Afgan kadınlarının Taliban ve önceki dönemlerde ekonomik, siyasî hususlar başta olmak üzere ve hayatın diğer bölümlerine katılmaları karşısında engeller söz konusuydu. Ancak Taliban sonrası dönem Afganistan'da siyasî, sosyal ve ekonomik bakımından tüm Afganistan halkı için bir dönüm noktası olmuştur.

Taliban dönemi ile birlikte yaklaşık 50 sene savaş geçiren bir ülke olarak ilk kez tüm siyasi partiler, etnik gruplar, Afganistan'ın unutulmuş en büyük kısmı olan Afgan kadınlarının bir araya gelmesine katkıda bulunarak modern devlet-millet projesini başlattılar. Bu süreç, Karzai'in her iki döneminde Afganistan siyasetçileri başta olmak üzere ABD ve Birleşmiş Milletlerin yardımıyla yürütülmüştür. Bu süreç sadece 12 yıllık bir ilerleme ve kalkınma süreci yani 2001'den 2014 yılına kadar normal bir şekilde devam etmiştir.

Ancak 14 yıllık siyasî, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarında farklı olaylar yaşanıp çok sayıda yabancı güvenlik güçler ve mali destekler Afganistan'a gelmiştir. Afganistan yabancı askeri güçleri ve dışarıdan gelen malî yardımlarla 2014 yılına kadar siyasî ve ekonomik hayatını devam etmiştir. 2014 yılından sonra ise çok sayıda yabancı askeri gruplar ülkeyi terk etmiştir. Tüm güvenlik ve askeri sorumluluklar Afganistan hükümetlerine, ülkenin istihbarat ve güvenlik güçlerine bırakılmıştır. Aynı zamanda yabancı askeri güçlerin çıkması ile birlikte Afganistan'a verilmekte olan maddi desteklerde de sınırlamalar getirilmiştir.

2014 yılı Afganistan'daki siyasî ve ekonomi tarihi için bir dönüm noktasıdır. ABD başta olmak üzere uluslararası askeri güçlerin Afganistan'ın güvenliği için mali yardımlar, ekonomik desteğiyle Afganistan'ın ilk 10 yılda ortalama %12,5 büyümesini katkıda bulunmuştur. Askeri güçlerin çekilmesi ve yabancı destekçilerin yardım etmelerinin

azalmasıyla hem ekonomik hem de güvenlik açısından çok büyük bir düşüş ve gerileme yaşanmıştır. Yani Afganistan'ın gelişme ve kalkınma ve özellikle ekonomik büyüme süreci yavaşladı.

Afganistan'da özellikle 2014 yılından sonra ekonomik ve siyasî sıkıntılar artmıştır. Afganistan'a bu süre içinde (2014-2019) 70 milyar dolar ilaveten 20 milyar dolar da BM'den ekonomik destek gelmiştir (Afgan Paper). Ancak elde edilen bu miktarların yerli yerinde kullanılmamasından kaynaklı nedenlerle ülke ithal ikame ekonomi sistem düzenine devam etmiştir. Aynı zamanda ülkenin yerel üretim, tarım, el sanatları, hayvancılık ve ekonomi düzeyi yeterince gelişmemiştir.

Araştırmanın Amacı

Afganistan'da 2001'den sonra yeni bir sistem ortaya çıkmıştır. Pek çok siyasî parti kurumları ve teknokratlar siyasi ve ekonomik alanlarda görünür hale gelmiştir. Taliban döneminde gölgede ya da inzivada kalan Afganistan kadınları da siyasi ve ekonomi alanlarına girmeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Taliban sonrası Afganistan kadınlarının ekonomik ve siyaset alanlarındaki katılımlarını analiz etmektir. Ayrıca Afganistan'da bu iki alanına kadınların katılamamalarının sebep ve sonuçlarını ve bunların içtimaî faktörlerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın soruları

Araştırmanın amacıyla bağlantılı olabilecek aşağıdaki hususlara dikkat edilecektir.

1. Afgan toplumunun geleneksel kültürü göz önüne alındığında, yeni siyasi sistemde kadınların siyasi ve ekonomik katılımını iyileştirmede ne kadar başarılı oldular?
2. Özellikle Afganistan kadınları ülkenin ihracat ve ithalatında rolü nedir?
3. Resmi olarak anayasasında Afganistan kadınların siyasî ve ekonomik katılımları için herhangi bir kısıtlama var mıdır?
4. Yaklaşık 50 sene savaş geçiren bir ülke olarak Afganistan devleti tarafından kadınların ticaret ve siyasî katılımlarını güçlendirmek için herhangi bir mücadele yaşanmış mıdır?

1- Araştırmanın varsayımları

Afgan kadınları için 2001 yeni bir dönüm noktasıdır. Çünkü Taliban sonrası Afganistan’da artık Talibanî bir bakış açısıyla kadın düşmanı bir sistem ve Taliban tarafından kadınlara karşı acımasız ve insanlık dışı politikaların uygulanması gün geçtikçe azalmaktadır. Ama Afganistan toplumunun değerleri, kültürü ve halkın inançları sabit durmaktadır. Dolayısıyla tüm bu faktörleri dikkate alarak araştırmanın varsayımları Taliban sonrası Afganistan’da siyasî ve ekonomik alanlarda kadınların katılımlarını engelleyen sosyo-kültürel faktörler ve Afganistan’ın güvensizliğinin artmasıdır.

Araştırmanın Önemi

Son yıllarda Afganistan ile ilgili akademik olarak yeterince araştırma yapılmamıştır. Afgan kadınlarının siyasî ve ticari durumlarıyla ilgili ise araştırma pek azdır. Bu yüzden bu tarz araştırmalar oldukça gereklidir. Nitelikli çalışmalar büyük bir önem arz etmektedir. Özellikle bu konuyla ilgili yaptığım literatür taraması ve incelemelerim sonucunda, doğrudan bu konuyla ilgili düzenli ve akademik bir şekilde yapılan bir çalışmaya rastlayamadım. Bu yüzden bu çalışmanın kadınların ekonomik ve siyasî alanlar ile ilgili yapılmış ilk çalışmalardan biri olacağını düşünmekteyim.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız yapılırken Afgan kadınlarının siyasî ve ticaretteki durumlarıyla ilgili mevcut literatürdeki kaynaklar incelenmiştir. Aynı zamanda Afganistan ve uluslararası örgütlerin verileri de dikkate alınmıştır. Afgan kadınlarıyla ilgili medyaya yansıyan veriler de derlenerek resmi rakamlarla birlikte ele alınmıştır. Dolayısıyla bu tez hem teorik hem de literatür tarama bakımından bir araştırma boyutlarını içeren bir çalışmadır ve tezde nitel yöntem de kullanılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları Üzerine

Her türlü akademik çalışmada uyulması gereken bir takım kurallar ve kanunlar vardır. Araştırmacılar bu kurallarına uyumadıkları sürece ortaya çıkardıkları yazı, araştırma, makale, tez vs. akademik özelliğini ve değerini kaybetmektedir. Bu yüzden bu çalışmada her şeyden önce akademik itibara sahip olan akademik araştırmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışma alanındaki literatürün taramasından elde edilmiş bir çalışmadır. Araştırmada

konuyla bağlantılı olan çalışmalar, kitaplar, gazete başlıkları, belgesel dokümanlar, Afganistan’da farklı sosyal toplum kuruluşlar tarafından uygulanmış olan proje raporları, bu konuyla yakından ilgilenen kurumların elektronik web siteleri taranmıştır.

Taliban’dan sonraki Afganistan’da genel olarak akademik çalışmalar çok nadir bulunur. Bazı konularla ilgili hiç çalışma yapılmamıştır. Örneğın: Afganistan’da kadınların ticaretteki rolü konu başlığı ile kaynak taraması yaparken herhangi bir akademik çalışmaya rastlanılmamaktadır. Buna benzer üzerine çalışma yapılmamış konular daha da vardır. Bu eksikliklerin tek nedeni ülkede devam eden uzun süreli savaşlar, toplumun bütün sosyal, kültürel, ekonomik ve ticaret sistemin alt yapısının yok edilmiş olmasıdır. Taliban’dan sonra Afganistan’da üniversiteler ve akademik kurumlar yeniden faaliyete başlamışlardır. 19 yıl boyunca bu kurumlar daha çok alt yapılarını yeniden inşa etme çabalarını ön planda tutmuşlardır. Dolayısıyla kadın hakları alanında olduğu gibi pek çok alanda çalışma yapılmamasını yanısıra çalışmaların kalitesine önem verilmemiştir. Kısacası Afganistan’da ekonomik sosyal ve siyasal yapının yıkılması kadar eğitim kurumları bir o kadar yıkılmış ve keza mevcut çalışmalar ve eserler de yıllarca süren savaştan dolayı yok olmuştur. Bu yüzden Afganistan’la ilgili akademik bir çalışma yapmanın en büyük güçlüğü kaynakların bulunmamasıdır. Bu çalışmada akademik kuralları dikkate alarak, mümkün mertebe Afganistan’da konuyla ilgili aktif olan tüm kurumların yayınladığı çalışma, rapor, dergi ve elektronik web adreslerinden istifade edilmiştir. Özellikle ticaret ve ticari işlemlerle yakından ilgilenen ve destekleyen kurumların elektronik web sitelerinin adresleri kaynakça kısmında verilmiştir.

1. Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaları: <https://dab.gov.af/>
2. Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları: <https://awcci.af/fa>
3. Mennonite Economic Development Associates (Mennonite Ekonomik Kalkınma Ortakları): <https://www.meda.org/news/publications-main/investment>
4. Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı: <https://moci.gov.af/en>
5. Afganistan Merkez Bankası: <https://dab.gov.af/>
6. Afganistan Ekonomi Bakanlığı: <https://dab.gov.af/>
7. Ulusal İstatistik ve Bilgi Bürosu: <https://nsia.gov.af/library>
8. Dünya Bankası Veri Tabanı: <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>

Yukarıdaki satırlarda belirtildiği gibi bu çalışmada akademik araştırmalardan öte Taliban sonraki Afganistan'da kadınların kamu alanlarda özellikle ticaretle katılmaları ve aktif rol almaları için çalışan bazı kurumlar vardır. Bu kurumlar hem devlet, hem özel ve hem de uluslararası örgütler çatısı altında yer almaktadırlar. Örneğin, Dünya Bankası, Mennonite Economic Development Associates (Mennonite Ekonomik Kalkınma Ortakları), Dünya Ticaret Örgütü vs. uluslararası kurumları oluştururken, Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaları, Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları, Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Afganistan Merkez Bankası, Afganistan Ekonomi Bakanlığı ve Ulusal İstatistik ve Bilgi Bürosu gibi kurumlar ticaret işlemleriyle yakından ilgilenen ve Afganistan devletine ait kurumlardır. Bunların yanısıra yabancı devletler tarafından mali destekler alan bazı özel kuruluşlar ve sosyal toplum kuruluşlar da faaliyet göstermişlerdir. Bu mali destekleri projeler şeklinde uygulamışlardır. Bu elektronik adreslerinden istifade edilmesinin sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ticari iş ve işlemleriyle yakından ilgilenmeleri
2. Ticaret alanında en aktif rolü üstlenmeleri
3. Afganistan devletine ait resmi kurumlar olmaları
4. Konuyla ilgili kaynak eksikliği ve diğer kaynak ve bilgi bulunmamalarıdır.

Tez üç bölümden oluşmuştur. Tezin birinci bölümünde, araştırmanın kavramsal çerçevesi yer almıştır. Örneğin, siyasal katılım, geçiş halinde olan ülkelerde kadınların siyasal katılımı. Ayrıca, Afganistan'daki anayasasında kadınlara verdiği avantajlar ve dezavantajlar sunulmuştur. Son olarak Afganistan'da kültürel yapısı ve genel olarak Afganistanlı kadınlarının kamu ve siyasal alanlardaki katımlarını engelleyen kültürel ve geleneksel faktörler yer almaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde, son on sekiz yılda Taliban sonrası Afganistan'a yönelik belirli kurallara dayalı kodlamalarla kitap, kitap bölümü, mektup, tarihî dokümanlar, gazete başlıkları, gazete yazıları ve evrensel medyadan belgesel röportajlar, özel sektörlerin raporları gibi dokümanlar incelemiştir. Ayrıca Afganistan'a yönelik önceki çalışmalarda nicel araştırma teknikleriyle elde edilen bilgi ve belgeler de amaca uygun görüldüğü yerlerde kullanılmıştır.

İkinci bölümde, Talibandan sonraki Afganistan’da (2001-2019) modern Afganistan’da siyasî yapısında değişiklikler, Taliban döneminde kadınların siyasî katılımı, Taliban sonrası Afganistan’da kadınların politik katılımı, yeni Anayasada kadınların statüsü ve siyasî katılım hakkı, yasama ve yürütme pozisyonlarındaki kadınların yeri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Taliban’dan sonraki Afganistan’da (2001-2019) mevcut ekonomik durumun değerlendirmesi, Afganistan ticaret ortakları, Afganistan kadınlarının ticaret ve sanayi odası ve Afganistan ticaret ve sanayi odaları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümün devamında özel olarak Afganistan kadınların ticari faaliyetleri incelenmiştir. Örneğin, Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketleri, Afganistan ihracat ve ithalatında kadınların rolü, Afganistan’ın ziraî üretim oranı, Afganistan’ın ziraî değer zincirindeki kadınların konumu, Afganistan tarım ihracat ürünleri ve son olarak Afganistan’ın tarım ihracat ürünlerinde kadınların yeri gibi başlıklar yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI

1.1 Siyasî Katılım Modeli ve Kadınların Siyasetteki Konumu

Modern toplumlarda katılım vazgeçilmez ve kaçınılmaz bir mevzudur. Böylece dünyadaki en iyi siyasi sistemler ve hayatta kalan birkaç totaliter sistem bile, resmi olarak çeşitli alanlarda ve özellikle kendi halklarına katılmalarını ve siyasi katılımlarına önem verirler. Dolayısıyla, katılım ilkesi, tüm toplumlar ve ülkeler için farklı düzey ve biçimlerinde büyük bir önem taşımaktadır. Nuhlen'in belirttiği gibi, bugünkü hayata demokrasi sistemin evrensel bir yöntem olarak önemli bir hale gelmekte ve demokratik toplumlar için siyasi katılımın önemi oldukça açıktır (Nuhlen 2002: 12). Özellikle yirminci yüzyılın yönetimindeki değişim ve dönemin paradigması olarak demokrasinin hegemonyasının ardından, bu konu son derece önemli bir hale gelmiştir. Ancak, bu görüş birliğinin önemine vurgu yapmasına rağmen, bilim adamları arasında bu terimin tanımı konusunda bir fikir birliği henüz yoktur. Katılım kavramının çoklu tanımlarının ve siyasi katılımın varlığı bu iddiayı güçlendirir. Genel olarak Alevi Tabar, katılımı, “bireylerin grup hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmalarını ve çalışma sorumluluğunu paylaşmalarını sağlayan zihinsel ve duygusal katılım” olarak tanımlamıştır (Alevi Tabar 2002:16).

Siyasi katılım, katılım alanlarında en tartışmalı konulardan biridir. Politik katılım, hükümetlerin karar ve sonuçlarını etkileyen bir davranıştır. Sarukhani, siyasi katılımı, siyasi ilişkilere katılım ve siyasi liderlerin halk tarafından seçilmesi olarak tanımlar. Ona göre, politik katılım ancak oylama yoluyla gerçekleştirilebilir. Ama çoğu durumlarda, yalnızca oy vermek ile ikna olmayıp ayrıca politik kampanyalara da büyük önem verilmektedir (Sarukhani 1990:522).

Dolayısıyla, politik katılımın, insanların politik işlere katılımını tanımlayan, yani hükümetin ve insanların sosyalleşme ve ülkelerin politik yönetimine müdahale etme sürecini takip eden bir kombinasyon olduğu söylenebilir. Yalnızca siyasi katılım yoluyla, siyasi gücün barışçıl bir şekilde kullanılması ve bir ülkenin politik kalkınmasının boyutunun doğrudan bu bileşene bağlı olması söz konusudur. Sonuç olarak, siyasal katılım, çok sayıda vatandaş siyasetle meşgul etmek için bir fırsat olarak görülebilir.

Verba ve Nie gibi klasik teorisyenler “Siyasi katılım, devlet personelinin seçimlerini etkileyerek ya da devlet personelinin yaptığı seçimleri etkileyerek hükümeti etkilemeyi amaçlayan bazı vatandaşların yürüttüğü faaliyetleri ifade etmektedir” şeklinde ifade etmişlerdir. Sosyal ve siyasal bilimciler, katılımı, insanların siyasi sistem için kendi isteklerine göre yanıt vermeye çaba gösterdikleri etkili bir eylem olduğunu açıklamışlardır. Verba'nın katılım felsefesine göre, “Katılım, halkın isteklerine cevap vermeye ikna edilen kitlelerin tercihleri, öncelikleri ve temel ihtiyaçları hakkında bilgi sahibi olan lider temsilcilerdir (Teorell 2006: 787 - 810)”.

Sosyal bilimciler, kadınların siyasi katılımı ve toplumun demokratikleşmesi arasında önemli bir bağ olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre kadınların siyasi katılımının toplumun demokratikleşme sürecinde önemli bir faktör olduğunu söylemişlerdir. Herhangi bir ülkenin başarısı için demokrasi modelin şart olduğunu söylemişlerdir. Demokrasi kelimesi erkekler için icat edilmemiştir. Demokrasinin temel prensibi, “Demokrasiye erişim, birbirlerini tamamlama ve birbirlerinden kar elde etme ve birbirinden farklılıklara kar etme eşitliğine dayanarak, kadın ve erkeklerin sosyal ve politik işlere önemli katılımını içerir” olarak tanımlanmıştır (Nahid 2005: 19).

Demokratikleşme süreci sivil toplumu geliştirir, çünkü demokratik süreci demokratik kurumlar için gerekli şartları ve koşulları sunar. Demokratik kurumlar, halkın politik katılımını artırır. Demokratik bir devletin siyasi sistemi dört temel ilkeye dayanır.

1. Halkın demokratik sürece katılımı: Yani, kadın ve erkek, devletin refahı için siyasi faaliyetlerine eşit olarak katıldığı anlamına geliyor. Siyasi katılımın bir başka açık tanımı şöyledir: “Demokrat vatandaşlar, devlet yetkililerine kaygıları ve tercihleri hakkında bilgi aktarma ve onlara cevap verme konusunda baskı yapma fırsatı verir”.
2. Siyasî katılım için görüşler çoğunlukla isteğe bağlıdır: Vatandaşların siyasi katılımındaki farklı siyasi eylemler arasında en dikkat çekici olanı oy kullanmaktır. Oy pusulasını oy kullanmak ve siyasi etkinliklere katılmak için daha kolay bir tekniktir. Bu sadece beyan niteliğinde değil, her şey pratikte de uygulanır. Amerikalılar, olasılıklar, kaynaklar ve becerilerin nedeniyle politik katılımı

katkıda bulunur. Sydney Verba'ya göre Amerikalıların siyasi katılım yasası, seçim özgürlüğündeki siyasi yaşamın önemli bir özelliğini yansıtıyor (Verba 1995: 97).

3. Avrupa siyasi sisteminde siyasi katılımın, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi ve Bakanlıklar Konseyi gibi temsilci kuruluşlarla bağlantı kurduğu varsayılmaktadır. Ulusal parlamento, halk tarafından oylanan bu seçilmiş üyelerin sorumluluğunu üstlendi. Süreç AB Anayasasında belirlenmiştir. Bu aparatlar, Avrupa Birliği'nin demokratik yaşamına katılım hakkını artırma fırsatları sunmaktadır. Katılım duygusu burada oylamaya gerçek katılım anlamına gelir. Bu nedenle, vatandaşların her türlü politik katılımının Avrupa Birliği düzeyinde değil ulus devlet düzeyinde katılması gerekir. Seçimlere ve referanduma katılımı esas alan Avrupa Birliği'nin demokratikleşmesine katkıda bulunmak için en uygun yöntem olarak görülür (Verba 1995: 56).
4. Siyasî katılım, siyaset biliminin en önemli alt alanını geliştirmiştir. Duyarlı, katılımcı ve müzakereci katılım modeli demokratikleşmenin farklı siyasi katılım modelleridir. Siyasi katılım süreci nedeniyle, katılımcıların ihtiyaç ve tercihlerine yönelik siyasi sistemin tepkisi popülist demokrasi, yazar ise duyarlı demokrasi modeli olarak adlandırılmıştır. Dahl, tüm vatandaşlarına yarısı ya da neredeyse tamamen cevap verme niteliği taşıyan demokrasiyi siyasî sistemi anlamak için bir yaklaşımdır. Dahl'ın ve Downs'ın, genel seçimdeki tarafların rekabeti sonuçlandırması ve buna cevap vermesi gibi dikkat edeceği belirtilmiştir. Katılım, dolaylı bir eylem veya yetkililerin politikaları ile ölçülür. Berber'e göre; "Katılımcı modda politika'da, özerklik, hükümetten ziyade vatandaşlar tarafından göstermelidir". Katılımın anlamı, katılımcıların doğrudan katılımı ve karar vericiler üzerindeki etkilerini ifade etmektedir. Katılımcı modeli, takipçileri, katılımın karar alma sürecine katılım anlamına geldiği görüşündedir. Bu açıklama, siyasete doğrudan katılım için teorisyen tarafından önerilen içtimaî temsilci mekanizma yolu dışında tüm temsilci kurumları ortadan kaldırmak için yeterli olmamalıdır. Pateman, işyerindeki karar vericileri tamamen ilgilendiren katılımcı modeli savunmasında belirtmiştir. Sonuç olarak, bir başka teorisyen Gould, yerel katılımcı kurumların yerel kaygıları ele alma gücüne sahip olduğunu

savunmuştur. Kitlelerin yoğun katılımının arkasındaki asıl amaç, topluluk sorununu katılımcı demokratik model çerçevesinde çözmektir.

Tartışmalı demokrasi modelinin teorisine göre, siyasi katılım için müzakere olarak ne yapılması gerekir? Müzakere, kolektif veya bireysel olarak yapılması zorunlu ve entelektüel bir diyalogdaki acil durumların nedenlerine odaklanır. Müzakere, bireyin görüşünü oluşturmak için verilen karar sürecidir. Elster'a göre "müzakere, argümanlar yoluyla karar vermektir". Ya da müzakere, siyasi sistem hakkında politik bir tartışmadır. Fikir geliştirmeyi amaçlayan tartışma, fikir birliğine dayalı bir karar alınmamış olsa bile bunu takip edebilir. Fearon'a göre "Bu konu üzerine tartıştım. Konuyu ile ilgili kendimle konuştum". Müzakere anlamını tanımlamak, katılım kavramıyla ilgili tartışmaların daha uygun olması nedeniyle daha canlıdır. Müzakere katılım kavramıyla ilişkindir. Bu, müzakereci ve katılımcı demokrasi modellerini ayırmada bulanıklığı ortadan kaldırabileceğimiz anlamına geliyor. Siyasi tartışmalara katılmak için daha fazla şans sağlar (Teorell 2006:789-791).

Tarihî olarak demokrasi kadınlardan ziyade erkeklere daha iyi hizmet etti. Antik Yunanistan'dan çağdaş yirmi birinci yüzyıla kadar, kadınları kamusal ve özel ikilik temelinde katılım alanından dışlamıştır. Plato, Aristotle, John Lock ve Gorg Wilhelm Friedrich Hegel, kadınların çoğunluğunun halkla ilişkiler dışında kalması için kadınların yerel faaliyetler için bir rolü olduğunu düşünüyorlardı. Birçok tarihçi ve politik filozof, örtülü alanda kadınların rolünden yanadır. Yaklaşımlarına göre, kadınlar için anne ve kadın olarak oynadıkları rol nedeniyle politik alanda yer yoktur. Bu nedenle kamu-özel bölünmesi, dünya demokrasilerindeki çeşitli uygulamaların temeli olarak kalır (Bari 2005:4).

Politik katılım hakkında konuşulduğunda katılımın ve politik boyutunun, yani siyasi katılımın alınacak çeşitli eylem düzeylerini ve türlerini kapsadığını anlamak gerekmektedir. Ama bu araştırmanın konusu siyasi katılım ve boyutu olmadığı için burada kısaca açıklanması yeterli bulmuştur. Bkhshaishi Ardisattani Karşılaştırmalı Siyasi Sistemlere Giriş kitabında, genel olarak siyasi katılımı iki türe ayırmıştır: (1) Kendiliğinden Siyasi Katılım, (2) Mobilizasyon Siyasi Katılım. Bu iki tür katılımın ortaklığı, her birinin baskınlığını, topluma hükmeten siyasal sistemin niteliğine bağlı olarak değerlendirmekte

ve gelişmiş siyasal sistemlerin halkın aktif ve kendiliğinden katılımını gerektirdiğine inanmaktadır. Doğal olarak toplumun içinden ortaya çıkan bir ortaklıktır. Ancak pasif veya mobilize olmuş siyasi katılım, hükümetler tarafından kitlelerin belirli şartların altında ve zamanlarında motive edilen ve politik bir mobilizasyon halini üstlenen bir katılım şeklidir.

Katılım, farklı boyut ve genişliğe sahip olduğu ve bunlara dikkat edilmemesi halinde araştırmanın zayıflığına gösterilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, politik katılımın ilk bakışta olduğundan daha karmaşık ve belirsiz olduğunu hatırlamalıyız. Çünkü çok çeşitli siyasi katılımcı eylemlerle karşı karşıyayız. Siyasal katılım çalışmalarının sonucunda, temel olarak siyasal katılım yapımının farklı yollarının olduğunu belirtmiştir. Makarovich'e göre, şu ana kadar iki tür siyasi katılım tespit edildi. 1. Geleneksel siyasi katılım 2. Geleneksel olmayan siyasi katılım (Makarovich 2005:5). Geleneksel siyasi katılım, her ülkenin gelenek, normlar ve diğerlerin içinde yerleştirilmiştir. Tam tersi geleneksel olmayan politik eylemler, kabul edilen norm ve geleneklerin dışında kalanları içerir. Geleneksel olmayan siyasi katılım; 1. Protesto hareketlerine ve topluluklara üyelik. Gösteriler, sivil itaatsizlik, boykotlar, siyasi grevler, vb... 2. İsyan, devrim ve terör eylemleri şeklinde ayrılabilir (Makarovich: 2005, 8).

Robert Dahl, yeni siyasal politika analizi kitabında aşağıdaki düzeyleri kapsayan siyasi katılımın sınırlarını çizmiştir. Siyasi katılımın özellikleri şunları içerir:

1. Yerel seçimlerde koşmak
2. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak
3. Belirli sosyal problemlerle uğraşan bir kurumda faaliyet etmek
4. Başkalarını çalıştığı şekilde ikna etmeye çalışmak
5. Bir aday veya partinin başarılı olabilmek için seçimler sırasında çalışmak
6. Devlet kurumları ile temasa geçmek (yerel ve ulusal)
7. Siyasi toplantılara katılmak
8. Toplumsal sorunları çözmek için bir grup ve organizasyon oluşturmak
9. Siyasi bir organizasyona üye olmak
10. Bir kuruma, partiye veya adaylara para yardımında bulunmaktır (Dahl 1986: 44).

Yukarıdaki tartışmalardan çıkan sonuç olarak, politik katılımın bir tür ve bir düzey ile sınırlı olmayan karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olduğu görülebilir. Politik katılım,

nicel bir kavram olmasına rağmen, aynı zamanda nitel bir kavramın niteliğini taşımakta ve bir toplumun ve onun siyasi koordinatlarının derinlemesine anlaşılmasını sağlayabilir. Burada Afganistan bu tanımlamalara güzel örnek teşkil etmekte ve özellikle kadınların siyasi katılımının incelenmesi gerçekleştirilerek kadınların Afgan toplumundaki konumunun öğrenilebilmesi mümkün olmaktadır.

Geçiş halinde, gelişmekte, Üçüncü Dünya ülkeleri gibi terimler ve diğer toplumlardan ayırt edici özellikleri ve bunlara benzer isimler ile ilgili yeterince bilgiye sahibiz. Afganistan toplumu da şüphesiz bu tür toplumlar arasında bir ülke olarak yer almaktadır. Terimin kendisi, özellikle kalkınma ile ilgili araştırmacıları arasında, pek çok tartışmaya konu olmuştur. Gelenekten moderniteye geçiş, modernleşme teorisyenlerine göre tüm ülkelerin yaşamaları gereken bir süreçtir. Ancak, günümüzde Batılı bilim adamları bile kendileri arasında ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Demokrasiye geçiş, bazıları tarafından geleneklerden ılımlılığa geçişin doğrusal geçiş modeliyle ilgisi olmayan geçiş toplumları için bağımsız bir süreç olarak görülmektedir. Demokrasi, bir yönetim paradigması olarak ve bu dönemde baskın bir paradigma olarak kabul edilen ve uygulamada da avantajlarını göstermiş olan bir yönetim şeklidir. Ancak, demokrasiye geçiş sürecinde sadece yönetme biçiminde değişiklik değil aynı zamanda değerler ve kültürlerde de değişiklikler gerekmektedir. Bashiriyya'nın işaret ettiği gibi, demokrasiye geçiş sürecinde, yönetici elitlerin ve yerleşik grupların çıkarlarını tehlikeye atmadan, demokratik kurumlar aracılığıyla kitlelerin çıkarlarını desteklemeden zamanla genişleyen kademeli ve uzun bir süreçtir (Bashiriyya 2005: 2). Demokrasinin gereklilikleri ve demokratik yönetimin gerçekleştirilmesi, vatandaşların çeşitli sosyal ve politik alanlara katılımının gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Ancak, gelişmekte veya demokrasiye geçiş halinde olan ülkeler siyasi katılımlar birçok engel ile karşı karşıdır. Böylece demokrasinin ruhu bile tehlikenin altında olur. Bu tür toplumlarda kadınlara karşı engeller daha çok büyük ve ciddidir. Afganistan gibi pek çok gelişme halindeki ülkelerde, kadınlar tarafından sorgulanamaz olarak değerleri kabul edilen güçlü bir erkek egemenlik sistemi vardır. Bu tür düşünceye sahip toplumlarda, kadınlar siyasete erkeklerden daha az katılmaktadırlar. Bununla birlikte, son yıllarda kadınların siyasi ve yönetici pozisyonlara ilgisinin bir işareti olarak görülebilecek siyasi görevler ve yüksek yönetim düzeyleri için birçok girişimde bulunmuşlardır. Bununla birlikte, kadınların küresel arenada siyasi katılım durumlarına bir

bakışta, kadınların yüksek siyasi ofis arayışındaki propaganda ve faaliyetlerine rağmen, kadınların siyasi olarak inzivada ve net oldukları görülmemektedir. Afganistan gibi ülkelerde bu durum daha çok baskın olma ihtimali vardır. Bazı düşünürlere göre kadınların hareketsizliği ve başarısızlıkları, erkeklerin siyasi ortamlarda tahakkümünün sonucudur. Geçmiş yüzyıllarda, erkekler hep toplumlarda egemenliğe sahip olmuş ve kadınlar tarafından da erkeklerin egemenliği kabul görmüştür. Ayrıca pratikte ve eğitim sisteminin vasıtasıyla bu tür psikolojik reaksiyonlara sebep olmuştur (Razaki 1992: 173).

Sonuç olarak, tüm bunlarla birlikte, ataerkil ilişkilerin hâkimiyetinden kaynaklanan tüm bu engel ve sorunlarla karşı karşıya olmalarına rağmen, kadınlar son yıllarda Afganistan gibi gelişmekte olan ülkelerde bile kaybedilen haklarına ulaşmaya çalışmışlardır. Kadınlar tüm sahnelerde haklarını geri kazanmak için çaba halindedirler. Siyasi alandaki teorilerden sonra ticari alandaki teorilere de bakmakta fayda vardır.

1.2 Ticaret Alanındaki Önemli Teoriler

Günümüz dünyasında insanların hayatı çok iç içe bir yapıya bürünmüştür. Hiçbir ülke veya toplum tek başına yaşamamakta olup tüm toplumlar küçük veya büyük fark etmeksizin aynı dünyayı paylaşmaktadır. Hep birlikte dünya toplumu veya uluslararası toplumu oluşturmaktadırlar. Bu da uluslararası işbirliğini gerektirmektedir. Dünya toplumları sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik bakımdan pek çok farklılık gösterebilir. Fakat ortak özellikleri iş birliği kurabilmeleri için aralarında bir takım ilişkiler geliştirmişlerdir. Uluslararası iktisat ise bu uluslararası toplumun üyeleri arasında var olan farklı ilişkilerden sadece ekonomik olanıyla ilgilenmektedir. Uluslararası iktisat dünya toplumunun ihtiyaçlarını dünyada sınırlı olan üretim kaynaklarını kullanarak karşılamaya çalışmaktadır. Şüphesiz uluslararası iktisadın en geniş kapsamlı dalı uluslararası ticarettir. Uluslararası ticaret farklı toplumlar arasında gerçekleşen her türlü mal ve hizmetin alım ve satımını inceleyen bir bilim dalıdır. Uluslararası ticaret küreselleşme akımıyla birlikte çok hızlı bir şekilde gelişmiştir. Uluslararası ticaret, en temel anlamda, bir ülkede üretilen bir malın ya da hizmetin, başka ülkenin parası, malı ve hizmeti karşılığında, o ülkeye aktarılmasıdır. Ayrıca, tüketicilerin küresel olarak erişemeyecekleri malları ve hizmetleri elde edilebilir hale getirmektedir. Uluslararası ticaret, ülkeler, uluslararası örgütler ve iş çevreleri arasında ekonomik, politik ve sosyal olarak karşılıklı bağımlılık yaratmakta

ithalat ve ihracat şeklinde faaliyet göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik olarak kalkınmaya yardımcı olurken, çeşitli politik kararlar alınmasında, yaptırım, teşvik, kanun gibi düzenleyicilerin oluşturulmasında da etkilidir. Ekonomik olarak gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerde de son zamanlarda ticaret gelişme göstermektedir. Bu az gelişmiş ülkelerden en çok savaşlarla boğuşan ve ekonomik olarak çok büyük yıkım ve çöküşler yaşayan ülke şüphesiz ki Afganistan'dır. Afganistan Taliban rejiminin düşüşünden sonra uluslararası toplumun da desteğiyle 2001 yılından itibaren çok istikralı olmasa da bir devlete sahip olmuştur. Yeni kurulan bu devlette ülkenin siyasi ve ekonomik olarak kalkınması için bir takım adımlar atılmıştır. Özellikle politik ve ekonomik işlerde kadınlara da roller verilmiştir. Kadınların katılım oranı hep tartışmaya konu olmuştur. Bu çalışmanın konusu 2001 yılından itibaren kadınların siyasi ve ekonomik olarak özellikle Afganistan'ın ticaret sektöründe kadınların katılım oranını araştırmak ve irdelemektir. Bu çalışmada öncelikle uluslararası ticaretin tarihi olarak gelişimi ve önde gelen uluslararası ticaret teorilerinden kısaca bahsederek, Afganistan'ın ticaret alanında kadınların katılım oranı araştırılacaktır.

1.2.1 Merkantilizm teorisi

Merkantilizm teorisi: 1500 ila 1700 arasında ekonomik düşüncenin temelini oluşturan ticari teorilerden biridir. Büyük Britanya, İspanya, Fransa ve Hollanda gibi sömürge devletlerinde bu teori on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyılın ortasına kadar spekülâtörler veya tüccarlık teorisine çok önem verilmiştir. Bu teoriye göre: bir ülkeyi zengin ve güçlü kılmmanın en önemli yolunun, ithal ettiğinden daha fazla ihracat yapmak ve böylece altın gibi değerli bir metale yerleşmek olduğuna inanıyorlardı. Bu bakımdan, her ülkenin daha fazla altın alması temelinde daha güçlü olduğu düşünülüyordu. Böylece, herhangi bir zaman dilimi içinde mevcut olan altın miktarı sabit olduğundan, belirli bir ülke ticaretten diğer ülkelerin zararına kadar yarar sağlayabilir. Bu nedenle spekülâtörler, hükümetin ihracatı teşvik etmesi ve ithalatı sınırlaması gerektiği fikrini desteklemiştir.

1.2.2 Adam Smith'in Mutlak Avantaj Teorisi

Adam Smith, 1776 tarihinde "Milletlerin Zenginlikleri" kitabında, "bir ülkenin serveti (altın ve gümüş) bağlı olduğu ve bir ülkenin diğerinin kaybından kazanç sağlayabileceği" spekülâtif okul teorisinin hipotezini eleştiri konusu yapmıştır. Ona göre, ülkeler arasındaki

serbest ticaret sistemi iş bölümüne sebep olup ülkelerin üretim bölümleri diğer ülkelere göre daha ucuza mal olacak üretimine odaklanacak ve bu şekilde her iki ülke ticaretten yararlanacaktır. Serbest ticaret yoluyla herhangi bir ülkenin mutlak bir avantaja sahip bir emtia üretiminde uzmanlaşabileceğini savundu. Yani, bu ürünü diğer ülkelere göre daha verimli üretmektir. Böylece, küresel olarak üretim faktörlerinde uzmanlaşmış olarak dünya üretimi artacak ve tüm ülkelerin refahları artacaktır. Bu şekilde, bir ülke diğer ülkeler tarafından zarar görmeyecek ve tüm ülkeler ticaretten eşit olarak yararlanabileceklerdir. Adam Smith'e göre, iki ülke arasındaki ticaret yalnızca mutlak üstünlük ilkesine dayanmalıdır. Ona göre bir ülke daha yüksek verimlilikle (mutlak avantaj) bir ürün ürettiğinde ve diğer ülkeye göre daha az etkinliğe sahip (mutlak bir avantaja sahip olmayan) ikinci bir ürün ürettiğinde, her iki ülke de emtia üretiminde mutlak avantaja sahip oldukları ve karşılıklı olarak yararlı olduklarını savunmuştur. Mutlak avantaj teorisinin, ekonominin mutlak avantajın olduğu küçük bir bölümünü kapsadığı açıktır.

1.2.3 Ricardo'nun Karşılaştırmalı Avantaj Teorisi

Yaklaşık 40 yıl sonra Ricardo, dünya ticaretinin önemli bir parçası olan karşılaştırmalı avantaj teorisini sunmuştur. Adam Smith'in cevaplayamadığı soru, tüm ürünlerin üretiminde mutlak avantajı sahip olan ülkeler arasındaki herhangi ticari anlaşması var mı? 1817 yılında David Ricardo, karşılaştırmalı üstünlük yasası önererek soruya cevap vermiştir. Bu teori aşağıdaki varsayımlara dayanmaktadır:

1. İki ülke iki mal
2. İş Değeri Teorisi
3. Ülke çapında tamamen mobil ve uluslararası düzeyde mobil olmayan işgücü
4. Ürün ve ürün temsilcileri için pazarda tam rekabet
5. Bir ülkede gelirin dağılımı ticaretin etkisi altında değildir
6. Teknik değişiklik olmayacaktır
7. Üretim maliyeti sabittir
8. Nakliye maliyeti sıfırdır
9. Sabit bir ticaret formu vardır

Ricardo teorisine göre, eğer iki ülke herhangi bir emtia üretimi konusunda mutlak avantaja sahipse, ticaret işlemleri yine de her iki ülke için karlı olacaktır. Çünkü her ülke, nispi

Üretim maliyeti ülke içinde düşük olan bir emtia üretiminde uzmanlamakta ve nispi üretim maliyeti başka bir emtianinkinden daha yüksek olan ürünleri ithal etmektedir. Bu, ülkenin üretiminde karşılaştırmalı bir avantaja sahip olduğu emtiadır. Öte yandan, üretiminde mutlak avantajı sahip olmayan malları ithal etmelidirler. Karılatırmalı stnlk yasası olarak bilinen bu yasa, uluslararası ticarete hala en belirgin ekonomik yasalardan biridir. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisine kısa bir bakış ile bu varsayımın neden eleştiri aldığını anlamaktadır. David Ricardo 19. yüzyılın balarında teorisini ortaya koyduğunda, İngiltere'de işgücünün çoğu malın üretiminde en önemli bir faktör olarak sayılmaktaydı. O sırada çalışanların çoğu özel yeteneklere sahip değillerdi. Yani, homojen işgücü hipotezi, doğru bir varsayım idi. Ancak zamanla, bu varsayım ihlal edildi. İşgücünün yanı sıra sermaye de büyük öneme sahip olamaya baladı ve işgücü yetenekler açısından ayırt edildi. Teknoloji hızla değişti, böylece farklı teknoloji türlerine sahip, üretim birimleri farklılatırıldı. Ölçeğe dnn artması bazı endüstrilerin karakteristik özelliklerindendir ve hem sermaye hem de işgücü küresel bir ivme kazandı. Bu teorinin bir hipotezi, emtianın değerinin veya fiyatının, bugün ekonomistler tarafından bu teorinin bir parçası olarak kabul edilmeyen, o emtianın üretimi için harcanan emeğin miktarıyla belirlendiğini belirten emeğin değeridir.

1.2.4 Fırsat Maliyet Teorisi

1936'da Haberler, fırsat maliyet teorisini sunarak Ricardo'nun emek değeri teorisini çıkmazdan çıkartıldı. Haberler'in Fırsat Maliyet Teorisi'ne göre, bir emtia üretmenin maliyeti, ek bir emtia birimi üretmek için yeterli kaynakları sağlamak için ithal edilmesi gereken emtia miktarıdır. Buna göre, bir ürünü üretmek için daha az fırsata sahip olan bir ülke, o emtianın üretme konusunda karşılaştırmalı bir avantaja sahiptir. Buradaki, işgücü üretim konusunda tek bir faktör olduğu varsayımı ya da işgücünün homojenliği olmadığı ve bir emtianın maliyeti veya fiyatı, üretimde kullanılan işgücü ile eşit değildir. Kayıp bir ürünün fırsat maliyetinin düşük olduğu bir ülke üretiminde diğer emtialara kıyasla karşılaştırmalı bir avantaja sahiptir. Dolayısıyla, kaybedilen fırsatların maliyeti teorisi açıkça üstünlük avantaj yasasını açıklar. Çünkü bir dizi farklı üretim faktörünün, çeşitli ürünler üretmek için genellikle farklı oranlarda birleştirilmektedir. Ayrıca, her ürünün daha fazlasının üretilmesinde kaybedilen fırsatların maliyetini arttırma olasılığını da kabul etmektedir. Bu nedenle, karşılaştırmalı üstünlük yasası, çeşitli kaçırılan fırsatların maliyeti

veya ülkeler arasındaki ticaretin temeli olan farklı ülkelerdeki malların nispi fiyat farkı ile ifade edilebilmektedir. Haberlar, dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki bir bağ kuranlardandır. Ona göre uluslararası ticaretin dinamik kaynakları şunlardır:

1. Uluslararası kaynaklar ekonomik kalkınma için gerekli malzemeyi sağlar.
2. Serbest ticaret en önemli tekel karşıtı politikadır.
3. Uluslararası ticaret bilgi ve teknolojiyi yaymanın bir yoludur.
4. Ticaret, gelişmiş ülkelere gelişmemiş ülkelere hareketlilik ve uluslararası sermaye transferi için bir güçtür.

1.2.5 Heckser ve Ohlin-Samuelson Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından geliştirilen ve Heckscher-Ohlin (H-O) ticaret modeli olarak adlandırılan uluslararası ticaret modelidir. Bu model en önemli nedeni olarak ülkeler arasındaki göreceli faktör donanımları ve fiyatlardaki farklılık üzerinde yoğunlaşmıştır. Teori, her ülkenin üretiminde görece bol ve ucuz olan faktörünü fazla olarak kullandığı malı ihraç ve üretiminde görece kıt ve pahalı olan faktörünü yoğun olarak kullandığı malı ise ithal edeceğini savunmaktadır. Teori, aynı zamanda ülkeler arasında faktör fiyatlarındaki farklılığın ticaret ile ortadan kalkacağını ya da azalacağını öngörmektedir. H-O teorisi, karşılaştırmalı üstünlük teorisinin eksikliğini gidermesi bakımından önem taşır. Karşılaştırmalı üstünlük teorisinin üretim fonksiyonlarının ülkelerde aynı olduğu kabul edilirse, malların maliyetlerinin farklılığı ve dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlük prensibine göre uzmanlaşma ve ticaret olmayacaktır. Teorinin bu eksikliğini, Heckscher ve Ohlin, ticareti, malların üretim fonksiyonları farklılığından ziyade, ülkelerdeki nispi üretim faktörü zenginliği ile açıklayarak gidermeye çalışmışlardır (Terzi ve Aslan 2006:4-17).

Ricardo'nun karşılaştırmalı maliyet teorisi kısmen ticaret yapmanın nedenini açıklar. Fakat neden farklı ülkeler için üstünlük maliyet oranlarını açıklamamıştır? Başka bir ifade ile karşılaştırmalı üstünlük sebebi, diğeri ise üretim faktörlerinin kazanımları üzerindeki etkisini açıklayamamıştır. Heckser ve Ohlin bu iki soruyu cevapladı ve teorisini aşağıdaki varsayımlara dayandırmıştır:

1. İki ülke ve iki ürün ve iki üretim faktörü var.
2. Her iki ülke de aynı teknolojiyi paylaşıyor.

3. Ölçeğe sürekli bir dönüş vardır.
4. Her iki ülkede de eşit zevkler.
5. Üretim faktörleri ve mal piyasası için pazarda tam rekabet.
6. Nakliye ücreti yoktur.
7. Üretim faktörlerinin dâhili olarak iç hareketliliği ve uluslararası alanda hareketsizlik.
8. Malların fiyatı nihai maliyetlerine eşittir.

Heckser ve Ohlin'in teorisi Ricardo'nun teorisinin varsayımlarına dayanıyor ancak standart bir hipoteze sahiptir. Ricardo modelinin altında yatan varsayım, iki ülkenin üretim fonksiyonlarının benzer mallar için aynı olduğunu savunur, ancak Hacker ve Ehlin teorisinde, üretim fonksiyonlarının tüm ülkelerde benzer olduğunu düşünmektedir. Bu teori, üretim faktörlerindeki ülkeler arasındaki farklılıkları ve üretim faktörlerinin kullanımındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Bu teorisinin varsayımlarına göre, bir ülkenin nispeten ucuz ve bol faktörler gerektiren bir mal ihraç ettiği ve bunun sonucunda da az ve pahalı faktörlerin kullanımını gerektiren bir mal ithal ettiği söylenebilmektedir.

1.3 Afganistan'ın Anayasasında Kadın Hakları

2001'den sonra Afganistan'da, insan hakları, vatandaşlık hakları ve özellikle Afganistan'daki kadın hakları açısından bir dönüm noktası olarak bilinmektedir. Geçtiğimiz yıllar boyunca hazırlanmış yeni Afganistan Anayasasında, sabıksız bir şekilde kadın haklarını kesinlikle kabul etmiş ve insan onuruna ve insan haklarına erkeklerle eşit ve eşit statü sağlamıştır (Danish 2010:56). Afganistan'ın geçmiş anayasalarıyla karşılaştırıldığında mevcut anayasa, erkekler için eşit vatandaşlık hakları sağlamaktadır. Bölgedeki en iyi ve en ılımlı Anayasalardan biri olduğu söylenmektedir. Herhangi bir ülkenin anayasası, o ülkenin en iyi hukuki bir belgesidir ve diğer yasalar bu yasaya göre yazılmaktadır. Siyasi ilkeleri tanımlamanın yanı sıra, devletin politik gücünün yapısı, hiyerarşisi, statüsünü, sınırlarını tanımlaması ayrıca anayasa ülke vatandaşlarının haklarını da garanti altına almaktadır. Bir insan ayrıca Afganistan vatandaşı olarak kadın hakkı, Afganistan Anayasasının tüm maddelerinde eşit ve beraber olarak korunmaktadır. Yani, Afganistan vatandaşların insani haklarını sağlamak için her iki cinsiyeti de içeren genel anlamda kullanılmıştır. Ancak bazı durumlarda, özel destekle savunmasız ve muhtaç

kadınları daha fazla ilgi göstermektedir (Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti 2003). Afganistan Anayasası'ndaki Afgan kadınların hakları ile ilgili kısa bir bakış:

A. Sosyal Hakları

1. Eşitlik ve ötekileştirmemek, Eşitlik ve ayrımcılık yapmama, esasen, tüm insan haklarının dayandığı temel taşıdır. Afganistan Anayasası'nın yirmi iki maddesinde, insan ırkının eşitliği ve toplumsal cinsiyet eşitliği hakkını ana hatlarıyla belirlenmiştir. "Hem erkek hem de kadın olan Afganistan vatandaşları, yasa uyarınca eşit haklara ve görevlere sahiptirler".
2. Özel Destek Hakkı, Ailenin odak noktası olarak kadınlar, Anayasa uyarınca özel koruma hakkına sahiptir ve bu nedenle, Elli Dördüncü Madde uyarınca, Devlet, anneyi (kadın) korumakla yükümlüdür: "Annelik, çocuk eğitimi ve İslam'ın kutsal öğretilerine aykırı olarak gelenekleri ortadan kaldırmamak için önlemler alınır".
3. Eğitim Hakkı, Afganistan Anayasası'nda kadınların eğitime özel önem verilmektedir. Anayasadaki Kırk Dördüncü maddede belirtildiği gibi, devletin kadınların eğitimini dengelemesi gerekmekte: "Devletin, etkili bir şekilde tasarlanması, uygulanması, kadınların eğitimi için dengelenme ve geliştirilmesine mükelleftir".
4. Vatandaşlık Hakkı, Vatandaşlık ve Vatandaşlıkta Eşitlik, 4. Madde ve 3. paragrafta açık ve anlaşılabilir bir şekilde yazılmıştır. "Afganistan'ın her insanı, Afgan olarak hitap edilmektedir. Hiç bir Afgan, Afganistan vatandaşlığından mahrum edilmez".
5. Çalışma Hakkı, Kırk sekizinci madde, "çalışma her Afgan'ın hakkı, çalışma saatlerinin belirlenmesi, ücretli izin, çalışma ve çalışanın hakları, yasaların öngördüğü diğer konular ..." olduğu belirtilmiştir. Yani bu madde hükümleri, kadınların çalışma ve istihdamın tüm faydalarından yararlanma haklarında erkeklerle eşit olduğunu açıkça göstermektedir.
6. Sağlık Hakkı, Kadınlar, erkekler gibi, ülkenin tüm yararlarına ve sağlık hizmetlerine eşit ve eşit erişim hakkına sahiptir. Anayasanın elli ikinci Maddesinde, "devletin tüm ülke vatandaşlarına yasa hükümlerine, tedavi araçlarına, hastalıklara ve ücretsiz sağlık tesislerine uygun olarak tatmin edeceğini..." belirtilmiştir (Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, 2003).

B. İdari-Siyasi Hakları

1. Siyasete ve Yönetime Katılma Hakkı: Kadınlar hem ulusal hem de uluslararası siyasi sahnelerde erkekler gibi katılabilir. Kadınlar, ülkenin siyasi ve yönetim işlerine aktif bir şekilde katılma ve oylama hakkına sahiptir. Madde Otuz Üç, "Afgan vatandaşlarının oy kullanma, seçilme vb. hakkına sahip olduğunu" belirtmiştir. Dördüncü madde, "Afganistan'daki ulusal egemenliğin, doğrudan ya da onun temsilcileri vasıtasıyla yararlanan ulusa ait olduğunu" ve "Afgan halkının tümünün Afgan vatandaşlığına sahip olduğunu ..." belirtmektedir. Anayasada, kadınlar ayrıca cumhurbaşkanlığı yani ülkenin en üst düzey siyasi yönetim düzeyine aday gösterilip seçilebilirler. Bu da kadınların daha üst pozisyonlara terfi edilebilmesinde yasal bir sınır olmadığını göstermektedir. Ayrıca, anayasa Afganistanlı kadınların seçimlerde, katılımın genişlemesinde ve kadınların çeşitli hükümet ve devlet sektörlerinde bulunmasında özel destekler sağlamıştır. Örneğin, Maddede seksen üçüncü, kadınların *Wolesi Jirga*'ya üyeliği ile ilgili, "Seçim yasası, seçim sisteminin ülkenin bütün halkına adil ve eşit bir şekilde temsil edilmesini ve her ildeki nüfus oranının ılımlı olmasını sağlayacak önlemleri sağlamalıdır. *Wolesi Jirga*'ya katılmak için en az iki kadın milletvekili olarak büyük meclise girmelidir. "Anayasa'nın seksen dördüncü maddesi, cumhurbaşkanının atanmasıyla görev yapan *Meshrano Jirga* üyelerinin üçte biri de dâhil olmak üzere, cumhurbaşkanın kadınların yarısını seçmek zorunluluğu vardır. Ayrıca Kırk Dördüncü ve Elli Dördüncü Maddelerde kadın haklarını savunmaktadır.
2. Yargılama Hakkı: Yargı ile ilgilenen Anayasanın Yedinci Bölümüne göre, yüz on sekizinci maddede, Yüksek Yargıtay'ın Yargı'nın en yüksek kolu olan üyelik şartlarının bir erkek olma şartından söz edilmemiştir. Dolayısıyla Anayasanın kadınların savcı olabilme hakkını engellemediği sonucuna varılabilmektedir.

C. Ekonomik Hakkı

1. Mülkiyet Edinme Hakkı: Anayasanın 40. maddesinde, "Mülkiyet saldırılara karşı güvenlidir" ifadesi yer almaktadır. Yasalar dışında hiçbir kimsenin sahip olması veya işgal etmesi yasaktır. "Hiç kimsenin kelimesi umumi bir terimdir hem erkek ve kadınları içerir (Afganistan İslam Cumhuriyetin Devleti 2003)".

Buraya kadar Afganistan Anayasası, Afgan kadınlara verdiği hak ve değerlerden bahis etmekteyiz. Yukarda belirtildiği gibi, Afganistan Anayasası'nda kadınlara yönelik tüm insani hak ve değerleri sağlamıştır ve hukukî olarak hiç bir yasaklılığı gösterilmemektedir. Ama Afganistan geleneksel ve gelişmemiş bir toplum olduğu için yasaların uygulamasında sorunlar ve eksiklikler çıkabilmektedir. İncelemiş olduğumuz Anayasa Bonn konferansından (2001) sonra hazırlanmıştır. Tabii ki ondan önce Afganistan toplumu yaklaşık altı yıl Taliban gibi Radikal İslamcı grupları tarafından yönetilmiştir. Taliban döneminde Afgan kadınlarına hiç bir ilkel hakları bile verilmemiştir. Taliban sonrası Afganistan'da Taliban ilahiyatı bir gecede devredilmemiş olup hala devam ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bir sonraki sayfalarda Taliban sonrası Afganistan'da kadın haklarını kısa bir şekilde gözden geçirmektedir.

1.4 Taliban Sonrası Afganistan'da Kadın Hakları

1.4.1 Kadınların Eğitim Hakları

Afganistan'da, uzun zamandan beri eğitim sistemi, kurumları ve uluslararası toplumun yardımları ile ortaya çıkan göreceli siyasi istikrar nedeniyle son on beş yılda eğitim sistemi nicelik ve nitelik bakımından artış göstermiştir. Ama bazı araştırmacılara göre uluslararası topluluğun yardım etmelerine rağmen Afganistan'daki eğitim kurumlarında herhangi bir büyüme olmamış durumundadır. Diğer bir deyişle, yüksek ve orta eğitim kurumları, uluslararası toplumun ve Afgan halkının beklentilerini karşılayabilecek şekilde büyüyememiştir. Örneğin, üniversiteler başvuru sahiplerinin yarısından fazlasını karşılayacak kapasiteye sahip değildir. Okullarda ve üniversitelerde eğitim sistemi müfredatı eskisi gibi hala devam etmektedir. Afganistan eğitim kurumlarının akademik yılı somut bir değişiklik olmadan başlamaktadır (Sultani 2016:7-9).

Eğitimin yayılması her zaman evrensel demokrasinin idealleriyle yakından bağlantılı olmuştur. Başka bir ifade ile bir toplumda eğitim ve öğretim sistemi eşitleme bir aracı olarak kabul edilmelerine rağmen genç ve yetenekli insanlara, toplumda değerli bir yer bulmalarını sağlayarak, servet ve iktidardaki eşitsizliği azaltma konusunda yardımcı olur. Eğitim, yeni değerleri insanlara aktarıldığı ve büyük bir toplumsal değişmeye yol açan tek araç olarak bilinir. Bu nedenle, bir toplumda eğitim sistemi büyük önem taşır. Toplumda pek çok olumlu işleve sahiptir. Ne tür bir eğitim sistemi olduğu önemli değildir.

Eğitim kurumu, sosyalleşme sürecinin gerçekleştirmesinde yardım eden kurumlardan biridir. Sosyalleşme, engelli veya zayıf çocuklar kademeli olarak doğduğu kültürel uygulamalarda kendini bilinçli, bilgili ve yetenekli bir insan haline getiren bir süreçtir. Okullar, sosyalleşme sürecinin önemli bir kısmının gerçekleştiği bir yer olup resmi eğitim programlara sahiptir. Giddens, çocukların sınıfta sessiz kalmayı, zamanında sınıfa ve derse katılmayı ve okulun disiplin kurallarına uymalarını beklediklerini okulda öğrenmektedirler. Ayrıca, öğretmenler onlardan otoritelerini kabul etmelerini ve sorumlu olmalarını ister. Öğretmenlerin davranışları da çocukların beklentilerini etkiler. Okuldan mezun olan öğrencilerin iş tecrübelerini etkiler. Günümüzde eğitim sistemleri, aile kurumunun bazı işlevlerini yerine getirmektedir. Geçmişte çocuklar aileleriyle sosyalleşirdi. Bugün ise okullarda ve üniversitelerde yasaları ve düzenlemeleri, gelenekleri ve normları öğrenirlerdir. Çocukların okulu tamamladıktan sonra iş piyasasına girmeleri ve iş aramaları için birçok teorisyenler tarafından sermayenin yönetimi ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun programlar, yöntemler değerler ve normlar öğrenmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Bu nedenle, okulların sanayi kurumlarının ihtiyaç duyduğu teknik ve sosyal becerilerin öğrenmelerinde yardımcı olduğunu, işgücünde otorite ve disipline saygı duymayı teşvik ettiğini söylemektedir. Okuldaki hiyerarşik itaat üzerine vurgu içeren güç ve kontrol ilişkilerinin doğrudan işyerindekilerle aynı olduğuna inanmaktadırlar. Okul tarafından öğretilen farklı otorite, disiplin ve tekniklere, ek olarak, kişisel gelişim ve gelişme ideallerini desteklemeli ve işyerindeki insanların başkalarının görüş ve düşüncelerini tolere edebilmeleri için çoğulcu fikirleri güçlendirmelidir (Sultani: 2012, 17).

Yükseköğrenim Afganistan halkı için önemli bir ihtiyaçtır. Afganistan'daki farklı etnik gruplar ve aşiretler arasındaki kanlı savaflara yol açan aşiret değerleri ve geleneklerin içine hapsolmuştur. Eğitim kurumları ülkede gelişmişse, toplumda yeni değerlerin yayılmasına sebep olacak ve bu yeni değerler Afganların kabile ve aşiret değerleri ve geleneklerinin yerini dolduracaktır. Ayrıca, yeni değerler şüphesiz demokrasiyi ve demokratik değerleri güçlendirecektir. Eğitim olmadan demokratik değerleri anlamak ve yayılmak pek mümkün değildir ve insanların çoğunluğunun okuma yazma bilmediği bir toplumda hiç kuşkusuz demokratik değerler sürdürülmeyecektir. Yukarıda belirtildiği gibi, eğitim kurumları sosyalleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır, böylece devlet farklı ders ve planlarla

çocukları devlete, barışa, demokrasiye ve kalkınmaya yönelik teşvik edilebilmelerini sağlayabilmektedir. Hükümet demokrasiyi sağlamlaştırmayı, halkın temelindeki devlet temellerini güçlendirmeyi, barışı, stratejik gelişmeyi sağlamayı ve onu uzun vadeli bir program olarak görmeyi düşünüyorsa, bunu eğitim kurumları aracılığıyla yapmalıdır (Sultani 2013: 34).

Taliban yönetimi kadınların eğitime katılmalarını yasakladı. Taliban 1996'da iktidara gelmeden önce, Afganistan'ın eğitim sistemi, 1980 ve 1990 yılları iç savaşları sırasında ciddi bir şekilde hasar görmüştü. Taliban, yönetiminin beş yılı boyunca kızları ve kadınların öğretmenlik yapmasını neredeyse tamamen yasakladı. Taliban'ın yönetimi 2001'in sonlarında çöktü. Yeni hükümet ve ABD liderliğindeki koalisyon iki büyük sorunla karşı karşıya kaldı. Yoksullaştırılmış bir ülkedeki nüfusun yarısı Taliban yönetimi sırasında kızları ve kadınları eğitime erişimden mahrum bırakmıştı. Bu kesimin yeniden eğitime katılmaları gerekmektedir. Hamid Karzai ve uluslararası destekleyiciler öncülüğünde tüm enerji ve kaynaklar yeni Afganistan hükümetlerini bu görevlerin yerine getirilmesine yönlendirmişlerdir. Hükümet ve sivil toplum kuruluşları, bağışçı kurumların desteğiyle okulları kurup öğretmenler ve eğitmenler almaya başlamışlardır. Aileleri ve kız çocukları okula gitmelerine teşvik etmeye başladılar. Bu süre zarfında okula giden kız sayısı tam olarak belli değil, ancak 2001'den beri Taliban döneminde eğitimden uzaklaştırılmış milyonlarca kız çocuğunun yaygın bir fikir birliği ile okula gitmeye ve eğitim almaya başladılar. Ancak hükümetlerin bu konudaki başarıları yeterli değildir. Çünkü birçok kız çocukları hala okula hiç gitmemiş veya hem çok kısa bir zaman içinde eğitimi terk etmişler. Başka bir ifadeyle kızların eğitime katılımı ile ilgili çok iyimser rakamlara rağmen, ülkede okula hiç gitmemiş milyonlarca kız çocuğu var ve çoğu da kısa bir süre okula gitmişlerdir. Hükümet ve uluslararası hayır kurumları kız çocuklarının okullarına kaydettiği işlemi çok iyi bir gelişme ile başlamıştı ama tamamlayamadılar (AIHRC, Afghanistan Independent Human Rights Commission, 2014).

Afganistan hükümetleri, eğitimi, tüm vatandaşlarına zorunlu kılan bir anayasayı uygulamak için büyük ve ciddi adımlar atmamıştır. Anayasaya göre, tüm Afgan çocukları 9. sınıfa kadar okulunu tamamlamaları zorunludur. Ancak hükümetler ne çocuklar için bu tür bir eğitim sağlama kapasitesine sahip, ne de tüm çocukların yasalara ve düzenlere dâhil edilmesini sağlayan ve okula kaydetmelerinde anlaşılabilir bir sisteme sahiptir.

Uygulamada bulunan birçok çocuğun eğitime erişimi yoktur veya erişime sahip olanları da yaşam koşulları onların eğitimlerinin devam etme imkânlar 9. sınıfını geçemez. Ayrıca, çocuklarını okula göndermek isteyip istemediklerine karar vermek ebeveynlerinin görevidir. Bu konu ile ilgili İnsan Hakları Kurumu bir araştırma yapılmıştır. Bu rapora göre: “Hükümet, ailelere okulun tüm çocuklar için bir zorunluluk olduğunu açıklama ve inandırma konusunda başarısız olmuştur ve hükümet, eğitim sisteminin tüm öğrencilere açık olduğundan emin olamamıştır (Sultani 2012: 37)”. Hükümetin, eğitimin zorunlu olduğuna dair güvence vermemesi, Afganistan'ın uluslararası hukuka uygun yükümlülüklerini ve Hükümet'in kalkınma hedeflerine uygun olarak uluslararası kalkınma yükümlülüklerini ihlal ettiği yönündeki hususlara değinilmiştir.

1.4.1.1. Kız Çocuklarının Okul Dışındaki Eğitimini Engelleyen Faktörler

Zararlı cinsiyet normları, çoğu ailede erkeklerin eğitiminin, kızların eğitiminden öncelikli olduğu anlamına gelmektedir. Kızların eğitimi genel olarak tercih edilmez ya da ergenlikten önceki bazı sınırlı yıllar (6-9 yaşlar) için kabul edilebilir. Kızların üçte birinin 18 yaşından önce evlenen bir ülkede, o toplumun kız çocuklarının eğitim hayatını terk etmelerinin tek sebebi evliliğidir. Kızlar için asgari evlilik yaşı, kız babasının veya hâkimin izniyle olması gereken Afganistan kanununa göre 16 yaştır. Ancak uygulamada kanun daha az uygulanmaktadır ve çoğu kız çocukları yasal yaşından önce evlendirilirler. Çocuklar için reşit olmayan evliliklerin sonuçları çok zararlıdır ve eğitimden çekilmelerine veya mahrum olmalarına neden olabilir. Çocuk evliliğinin diğer dezavantajları, erken hamilelik nedeniyle kızların ve çocuklarının ölümleri de dâhil olmak üzere ciddi sağlık risklerini içermektedir. Erken yaşta evli olan kızların, daha geç evlenen kadınlara göre daha çok aile içi şiddet mağduru olma olasılığı daha yüksektir (Komisyonu Mustakil Hukuki Bashari Afganistan 2013:62).

Yoksulluk, birçok çocuğun okul çağına gelmeden önce ücretli ya da gayri resmi çalışmaya zorlamasının sebebidir. 5-14 yaş arasındaki çocukların en az dörtte biri geçim kaynakları ya da ailelerini destek için çalışmakta olup, bunların %27'si 5-11 yaşları arasında olduklarını tespit edilmiştir. Çoğu kızlar halı dokur veya terzilik yaparlar, ancak birçoğu da yollarda dilencilik veya seyyar satıcılık yapmaktadırlar. Bazıları da aile içinde ev işleri yaparlar. Kızlara dâhil birçok Afgan çocuklar, kötü çalışma koşulları ve güvenlik

standartlarına daha az uyum nedeniyle hastalığa, yaralanmaya ve hatta ölüme neden olan işler yaparlar. Genel olarak, Afganistan'daki çocuklar düşük ücretler için ve bazen de ücret ödemedi uzun saatler boyunca çalışırlar. Genel olarak, yoksulluk Afgan çocukları düşük ücret ve bazen de ücret karşılığında uzun saatler boyunca çalışmaya zorlanmaktadır. Çalışmak, çocukları hem eğitim hem işin sorumluluğunu almaya zorlar veya onları okulu tamamen terk etmeye mecbur bırakırlar. Afganistan'da çalışan çocukların sadece yarısı okula gidebilmektedir (AIHRC, Afghanistan Independent Human Rights Commission , 2018).

Tüm bu sorunlar ve zorluklarla birlikte, son yıllarda kötüleşmiş güvenlik durumuyla daha da artmaktadır. Silahlı savaşlar yoğunlaşmaktadır. Örneğin: Taliban şu anda Afganistan ilçelerinin yüzde 40'ını kontrol altına almıştır veya kontrol altına alabilmek için mücadele etmektedirler. Bu savaş vatandaşların hayatlarının her yönünü, özellikle de savaş bölgelerinin sakinlerini etkilemektedir. Afganistan'da Birleşmiş Milletler Yardım Misyonu (UNAMA), savaşın öldürülen veya yaralanan binlerce çocuk da dâhil olmak üzere sivillerin yaşamları üzerindeki artan etkisini kayıt altına alıp belgeselleştirilmiştir. Savaşta çocukların yaralanması, diğer birçok çocuğun eğitimden mahrum kalmalarını sebep olur. Büyüyen güvensizlik nedeniyle, aileler çocuklarının evi terk etmelerine izin vermezler ve aileler genellikle kız çocuklarını erkek çocuklarına göre güvensiz bölgelere göndermeye cesaret edemezler. Eskide, kısa bir yürüyüş mesafesinde olan okul, ebeveynler tarafından şimdi oraya kız çocuklarının gitmelerinin daha tehlikeli olduğunu düşünmektedirler (Sultani 2013).

Taliban ve diğer silahlı gruplar bazen kız okullarını, kız öğrencileri ve bayan öğretmenlerini hedef alırlar. Okullara yapılan saldırı sonucunda önceki altyapılarını yok etmektedirler. İnsan Hakları İzleme Kurumu ile yapılan görüşmeler sonucunda okul bombalamaları, kız öğrencilere asit saldırıları ve öğretmenlere yönelik tehditler gösterilmiştir. Bir saldırı yüzlerce öğrencinin ebeveynlerinde korku yaratabilir ve gelecek zamanlarda çocuklar okula gitmelerine yasaklayabilirler. Bazen da savaş sırasında hem hükümetteki silahlı kuvvetleri hem de Taliban savaşçıların her biri okulları ele geçirirler, öğrencileri dışarı çıkarır ve okulu askeri üs olarak kullanırlardı (Komisyon Mustekili Hukuki Bashar Afganistan 1966:7).

Savaşın ötesinde, yasadışı eylemler ve ahlaksızlıklar da vardır. Yani okul yollarına giden kız çocuklarını kaçırmak ve cinsel tacizlere dâhil olmak üzere işlenen suçlar ve istismarlar ile karşı karşıya kalırlar. Suç grupları tarafından okula giden çocukları, kız kaçırmak ve kızlara yönelik asit saldırıları hakkında birçok raporlar mevcuttur. Bu tür işlemler, ebeveynin zihniyeti üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahiptir. Örneğin: bir kaçırmak olayının sonucunda, toplumdaki birçok ailenin çocuklarını, özellikle de kız çocuklarının evde tutmalarına sebep olur.

Cinsel taciz yanlış ve onur kırıcı bir eylem olduğu için ebeveynlerin hoş görülmesi zordur. Aynı zamanda zararlı cinsiyet normları ve değerleri, kızların itibarı ve onuru için yıkıcı sonuçlar doğurur. Bu nedenle cinsel taciz kız çocukların eğitim hayatlarına en önemli bir engel sayılmaktadır. Evden okula mesafesi kısa olmasına rağmen, erkek çocukları tarafından cinsel tacizde bulunmak, kızları okulu terk etmeye zorlayabilir. Yol boyunca erkekler tarafından cinsel tacizi farkında aileler kızlarını okula gitmemeleri yönünde zorlayabilirler. Kız çocuklarının okuyup okumadıkları ile ilgili emin olmayan aileler, artan güvensizlikler ile birlikte ders ve okula gitmekten ziyade evde durmalarını daha iyi kolay bir şekilde karar verilmektedir (AIHRC, Afghanistan Independent Human Rights Commission, 2014).

1.4.1.2 Kız Çocuklarının Okul İçindeki Eğitimini Engelleyen Faktörler

Okulların, öğretmenlerin ve özellikle de kadın öğretmenlerin yokluğu, birçok kız çocuğunun okula erişememesi anlamına gelmektedir. Erkek çocukları da yetersiz okul ve öğretmen olmamasından etkilenmektedir. Ancak kızların okullara daha az kabul edilmeleri ve çevrede özgürce dolaşamamaları kızların erkeklerden daha fazla etkilendiklerinin temel sebebidir.

Her ne kadar devlet okulları ücretsiz olsa da, çocukları okula gönderebilmek için ödenmesi gereken temel maliyetler vardır. Devlet okuluna giden öğrencilerin aileleri çocuklarına kalem, defter, kitap, üniforma ve okul çantası gibi gereçler için harcama yapması beklenmektedir. Devletin öğrencilere ders kitaplarını hazırlama yükümlülüğü vardır. Ancak çoğu ders kitapları zamanında öğrencilere ulaştırılmayabilmekte yahut hırsızlık veya yolsuzluk nedeniyle eksik kalabilmektedir. Bu gibi durumlarda çocuklar derslerinden uzakta kalmaktadırlar. Bu tür dolaylı maliyetler, çok sayıda çocuğun, özellikle de fakir

ailelerin okula gidememesini ya da çocuklarının sadece bir kısmını okula gönderebilecek aileler çoğunlukla erkek çocuklarını kız çocuklarına tercih etmektedirler (Press 2013).

Aşırı kalabalık, altyapı eksikliği ve yetersiz tesisler, okula giden çocukların sadece bir ya da birkaç ders saati ile yetinmemelerini zorunlu kılmaktadır. Aynı şekilde yetersiz ders materyali sebebiyle dersler boş geçiyor gibi olmaktadır. Bazı okulların binaları eksik oldukları için öğrencilerin çoğu dışarda eğer varsa çadırda ders almaya mecbur kalmaktadırlar. Zarar görmüş ve erişilemeyen binalar, masa ve sandalyesi olmayan sınıflar sebebiyle öğrenciler çoğunlukla dersten ve okuldan uzaklaşmaktadırlar. Kalabalık öğrenci grubu ve cinsiyet ayrımı nedeniyle okullar günde iki veya üç derse göre planlar yapmaktadırlar. Bu ve benzer durumlara istinaden tam bir okul müfredatı uygulanamamaktadır.

Afganistan devlet okullarının %30'u temiz içme suyu ve % 60'ının tuvaleti yoktur. Kız öğrencilerinin menstrüasyon dönemlerinde ekonomik sıkıntısı sebebiyle olumsuz etkilmektedirler (Afganistan K. M 2014: 46). Okullarda ayrı tuvaletler olmadan, susuz tuvaletler ile sağlık sorunlarıyla karşılaşır ve aylık periyodları sırasında evde kalabilmektedirler. Bu durum devamsızlıklara sebep olur, okul başarılarını azaltır hatta okuldan kovulma riskini arttırır.

Birçok aile ve öğrenci, eğitimi öğretimin kalitesinden memnun olmadığını dile getirmiştir. Bazı öğrenciler çok düşük okuryazarlık seviyesi veya yetersiz bilgi ile mezun olmaktadır. Öğretmenler, zaman eksikliği, istihdamdaki sorunlar, yetersiz maaş ve kötü altyapı, tesis eksikliği ve güvensizlik gibi birçok zorluklarla birlikte yüksek kaliteli eğitim verme imkanı elde edememektedir. Genellikle, ayda 100 dolar kazanan bir öğretmenin, işi mutlaka kabul edilebilir nitelikte değildir. Çok sayıda sınırlı eğitilmiş kişiler öğretmen olarak işe alınmaktadır. Ayrıca, mevcut öğretmenler devamlı bir şekilde sınıflara gelmemektedirler. Diğer taraftan derslerine gelmeyen öğretmenlerin yerine de başka seçenek yoktur.

Genel olarak öğretmen eksikliği ve özellikle köy kesimlerde bayan öğretmen olmak üzere öğretmen bulma zorluğu özellikle kız çocuklar için okula gitme çabalarını engellemektedir. 2013'ten önce yıllık öğretmen istihdam sayısı artarken bu süreç artık durdurulmuştur. 34 ilden yedisinde yüzde 10'dan az kadın öğretmeni var ve 17 ilde yüzde 20'den az kadın öğretmeni vardır. Bir kadın öğretmenin eksikliğinin okul dışındaki birçok kız çocuk

üzerinde doğrudan etkisi vardır. Çünkü aileleri kızlarının erkekler tarafından öğretilmesini kabul etmemektedir. Ayrıca bu konuda özellikle yaşı fazla olan kız çocuklara erkek öğretmenler tarafından öğretilmesi meselesi bir sorun oluşturmaktadır. (Afganistan K. M 2014: 46).

Bazı hükümet politikaları kızların okula gitmelerini baltalamaktadır. Devlet okullarında, genellikle devlet tarafından verilen doğum sertifikaları ve bir okuldan diğerine geçiş yapan çocukların resmi transkriptleri gibi çok sayıda belgenin sunulma konusunda zorlukları çıkmaktadır. Çocukların okula kaydedilmesi konusundaki sınırlamalar aileleri okuldan uzak tutmalarını sebep olur ve okula geç başlayan çocuklarla ilgili politikalar birçok çocuğun uygulamada eğitimden uzak tutmaktadır. Bu engeller, özellikle kızlar için zararlı olabilir çünkü toplumsal cinsiyet rolleri, kızların kimlik kartından yok olması ve daha sonra kaydolma ihtimalinin daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu sebeple kız çocuklar yıl ortasında yaş kısıtlamaları ve kayıt kısıtlama zamanının nedeniyle eğitimden uzak kalmaktadır. Aileler, çocuklarını kaydettirmek ve transfer etmek için gerekli belgeleri edinmeyi zor bulduğunda, kız çocukları için bu belgeleri elde etmek için daha az çaba göstermeyi ve daha az istekli oldukları anlaşılmıştır (Bisharat 2017: 34).

Genel olarak Afgan çocukların okula gitmelerini engelleyen ve özellikle kız çocukların orta ve lise eğitim sürecini engelleyen faktörler şunlardır: Kızların devlet memurları ve toplumun üyeleri tarafından ayrımcı muamelesi, reşit olmayan evlilik uzun sürmüş savaşın yol açtığı güvensizlik ve şiddet, devlet ofislerde kanunsuzluk, eğitim merkezlerine silahlı saldırılar, okulların askeri üs olarak kullanımı, okul yolunda kaçırılmalar, asit saldırıları, cinsel taciz, yoksulluk ve çocuk işçiliği, birçok illerde okul eksikliği, zayıf altyapı, okullarda tesis eksikliği, okul eğitim kalitesinin düşüklüğü, yeterli eğitim materyali eksikliği, öğretmen eksikliği özellikle bayan öğretmeni, idari engeller, çocukların okula kaydı vb. Afganistan çocuklarına engel teşkil etmektedir (Bisharat 2017: 21).

Afganistan Değerlendirme Birimi tarafından yapılmış uygulamanın istatistiklerine göre, kadınların Afganistan eğitim sistemine katılım oranı çok düşüktür. Ankete göre, 2012 yılında Afganistan eğitim sisteminde kız öğrenci oranı %38,4'dür. İlahiyat alanı (Medrese), öğretmenlik eğitimi, mesleki ve teknik eğitimi, uzak yerlerde resmi eğitimlere dahildir. Ayrıca, 2012 yılında, Afganistan üniversitelerinde öğretim görevlisi sayısının yalnızca

4873'den 603'ü kadındı. Araştırmanın bulgularına göre, kız öğrencilerin çoğunluğu mesleki ve teknik alanlarda, muhasebe ve idari bölümlerde eğitim görmektedir (Afganistan K. M 2014: 65). Kadınların eğitimde hak ettikleri sayı ve seviyede olmaması netice itibariyle kadınların ticarete ve siyasete girmeleri üzerinde etki etmektedir. Aynı şekilde kadınların sağlık sektöründeki durumlarının da incelenmesinde konumuzun daha iyi anlaşılmasında faydası olacaktır.

1.4.2 Kadınların Sağlık Hakları

Sağlık kelimesi TDK'de bireyin fizikî, sosyal ve ruhî yönden tam bir iyilik durumunda olması, sıhhat ve afiyet olarak anlam verilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü Tüzüğü'nün önsözünde sağlık kelimesinden şöyle bir tanım verilmektedir. Buna göre, sağlık ya da refah tam fizikî, zihî ve sosyal refah halidir ve hastalık ya da sakatlığın olmayışı ile sınırlı kalmayacaktır (Fedil 2016). Sağlık kelimesinin tek bir tanımı olmayıp fizikî ve ruhî hususları da içermektedir. Ayrıca çevre sağlığından içme suyu sağlığına, beslenme sağlığına, işyeri sağlığına ve insan hakları alanında ortaya çıkan sağlıkla ilgili tüm yönlerle ve fırsatlara kadar birçok ön koşula sahiptir.

Dolayısıyla, sağlık tanımına göre, sağlık hakkını da toplumun tüm üyelerine karşı ayrımcılık yapılmamak fizikî, zihnî ve sosyal şartlara erişim hakkına sahip olduğu bir durum olarak tanımlanabilmektedir. Bir şekilde hukuki yaklaşım ile ele alınan bu tanım, kaliteli sağlık hizmetlerine ulaşım sürecinde ihtiyaç duyulan özellikleri kastetmektedir. Bu tanımda, birinci amaç olarak belirlenen konu hükümetlerin vatandaşlarına sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesini sağlaması için şartlar ve koşullardır. Bu teoriye göre, sağlık hakların güvence altına alınması ve kaliteli sağlık hizmetlerine ulaşması hakkının gerçekleştirilmesi için zemin oluşturmak, sadece vatandaşların sağlığını garanti etmeyeceği aynı zamanda insanlık itibarını da koruyabileceği söylenebilmektedir (Afganistan K. M 2014: 34).

Human Right Watch (İnsan Hakları İzleme) merkezinin raporuna göre, Afganistan nüfusu savaş sırasındaki şiddet ve silahlı çatışma mağdurları da dâhil olmak üzere nüfusunun yarısından fazlası bir tür psikolojik sorunlardan, depresyon, duygusal ve zihinsel hastalıktan muzdariptir. Ancak belgelere göre Afganistan hükümeti sadece bu miktarın %10'undan azı sağlık hizmetlerine erişebilmelerini sağlamaktadır.

Afganistan'daki kırsal bölge sakinleri, şehir dışında yaşayan Afgan nüfusunun yaklaşık %75'i, bölgeden en çok sağlık problemleriyle karşılaşmaktadırlar. Ek olarak, kadın ve kızlara ilişkin ayrımcı normlar ve gelenekler, bu Afgan grubun içinde kalan diğerlerine göre sorunlarını daha da şiddetlendirmektedir. 2018 AB değerlendirmesinin bulgularına göre 1979 yılından beri devam eden savaş ve silahlı çatışma, milyonlarca Afgan'ın hayatı üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır (Fedil, 2016). Afganların yaklaşık yüzde 85'inin zihinsel sorunlara neden olan en az bir travmatik olayı yaşadığını göstermiştir. Ortalama olarak, değerlendirmeye katılan Afganlar yaklaşık dört ölümcül kazaya tanık olmuşlardır (intihar, patlayıcı ve hava saldırıları). Değerlendirmeye katılanların yaklaşık yarısı stres ve depresyon yaşadı. Bu değerlendirmenin bulgularına göre, Afganların her beşinden biri “zihinsel sağlık sorunları nedeniyle toplumdaki sıradan bir kişi olarak rolünü üstlenemiyor”.

- Kadınların %8,35'i ailelerin engellemesi nedeniyle halk sağlık hizmetlerine erişememektedir.
- Hastanelerde yatan hasta kadınları %9,31'i sağlık çalışanları tarafından şiddete maruz kaldığını bildirmiştir.
- Kadınların %3,7'si sağlık merkezi eksikliği, yoksulluk, doktordan uzak kalma ve ailelerin doktora gitmesini engelleme nedeniyle uyuşturucuyu ilaç olarak kullandıklarını bildirmiştir.
- Kadınların %6.19'si, kendilerini ve çocuklarını tedavi etmek için bitkiyi ilaç yapmaktadırlar. Doktor tavsiyesi olmadan reçetesiz ilaç kullananların sayısı %50'den fazla görünmektedir.
- Ankete katılanların %9,57'ü hayatında en az bir kürtaj yaptıklarını ve bunun %68'si aile içi şiddetten kaynakladıklarını söylemiştir (Fedil, 2016).

1.5 Afganistan Toplumu ve Kültürel Yapısı

Afganistan'da etnik unsurların politik güç üzerindeki etkisi, tıpkı din kurumunun etkisi gibi büyüktür. Irkî unsurların Afganistan devletinin politik güç yapısının üzerindeki etkisini, seçimlerdeki bloklaşmada, etnik gruplar ve örgütler arasındaki savaşlarda ve Taliban sonrası Afganistan'da teknokratlar arasındaki kültürel faaliyetlerde görmek

mümkündür. Afganistan bir kavimler müzesi gibi birçok etnik grubu içinde barındırmaktadır. Ancak genel olarak Peştunlar, Tacikler, Hazaralar ve Özbekler ülkenin en büyük etnik gruplarını oluşturmaktadır ve siyasi güç arenasında önemli rolleri üstlenmektedirler. Peştunlar etnik ve kabile yapılarını korumuşlardır. Ancak Tacikler, Hazaralar ve Özbekler kabileci yapılarını büyük oranda kaybetmişlerdir. Bu yüzden Peştunlar arasında hanlar veya kabile reisleri yüksek bir makama sahiptirler. Büyükler arasındaki toplantıları da bu hanlar ve aşiret reisleri yönetmektedir. Tacikler, Hazaralar ve diğer etnik gruplar arasındaki kabilecilik yapısının kırılmış olması nedeniyle han veya aşiret liderliğinin pek bir önemi yoktur. Bu yüzden toplumdaki liderlerin istikrarlı bir gücü bulunmamaktadır. Birçok yazara göre Afganistan toplumunda siyasi güç ve kabile yapısı arasındaki ilişkinin köklerini Ahmed Şah Dürranî'nin hükümranlılığı döneminde aramak gerekmektedir. Olivier Roy'a göre Ahmed Şah Dürranî'nin saltanatı aslında Peştun kabilelerin bir konfederasyonuydu. Başka bir deyişle kabileler ve hükümet arasındaki ilişki, merkez-çevre ilişkisi şeklindeydi. İlk başlarda hükümet daha çok kabile liderlerinin kuklası şeklindeydi. Ancak bu durum emir Abdurrahman Han döneminde terse dönmüştür. Kabilelerin merkezi rolü merkezi hükümete geçmiştir (Roy 1991:34). Gulam Muhammad Gobar'a göre onun döneminde Afganistan etnik grupları arasında ve Peştun kabileleri arasında gerçekleşen 17 savaşın ardından, Afganistan sakinleri arasında düşmanlıklar doğmuştur (Roy 1991:87). Belki de bu yüzden onun döneminden sonra Afganistan bir daha asla siyasi istikrara sahip olamamıştır. Böylelikle ondan sonraki Afganistan padişahları ve hâkimlerin yönetim yapısında etnik unsurlar belirgin rol oynamıştır. Bu gerçeği Taliban sonrası Afganistan hükümetinde de görmek mümkündür. Taliban sonrası Afganistan hükümeti de Bonn şehrinde düzenlenen bir konferans (2001) sonucunda kuruldu. Siyasi iktidarın dağılımı için temel kriterlerden birisi de etnik unsurlardı. Daha sonra Hamid Karzai ve Eşref Gani Ahmadzai yönetiminde siyasî iktidarın dağılımı etnik gruplara göre şekillenmiştir (Motafaker 2019:43-48).

1.5.1 Etnik Gruplar Arası İlişkiler

Etnik ve dini olarak oldukça karmaşık bir ülke olan Afganistan'da halkın çok büyük bir kısmı merkezi yönetimden ziyade kendi topluluğuna bağlılık duyma eğilimi göstermektedir. Bu durum Afgan toplumunda merkezkaç etkisi yaratmakta ve merkezi yönetimin otoritesini zayıflatmaktadır. Hatta askeri güç bakımından merkezi yönetim ile

bu topluluklar kıyaslandığında, bu toplulukların askeri gücünün toplamda merkezi yönetimin askeri gücünden çok daha yüksek olageldiği görülür. Ancak, bu toplulukların merkezi yönetime karşı birleşebildiği ve ortak bir mücadeleye girdiği görülmemiştir. Bu bakımdan, Afganistan tarihinde pek çok isyan olmasına rağmen, genelde bunlar yerel nitelikte kalmıştır ve merkezi yönetim tarafından teker teker bastırılmışlardır. Afganistan'da etnik grupların birbirleriyle coğrafi açıdan çok yakın, hatta iç içe olmaları çoğu zaman karmaşık ve düşmanca ilişkilere yol açmaktadır. Gerginlikler çoğu zaman mal paylaşımı, su, toprak, para, iş ve hükümet fırsatları gibi kaynaklara erişim veya yalnızca prestij meseleleri dolayısıyla çıkmaktadır. Peştunlar ülkedeki en etkili etnik grup olduğu için bunların etkili olduğu hükümetler genelde bu çatışmalarda Peştunların yanında yer almışlardır.

Geçmişte, güneyden getirilen Peştun grupları kuzeyde, özellikle kaynaklara yakın yerlere yerleştirilmişlerdir. Bunun sebebi, ülke genelinde bir Peştun hâkimiyeti kurmak isteyen hükümetlerin politikasıdır. Bunun sonucunda diğer etnik gruplar arasında Peştunlara karşı şiddetli bir düşmanlık oluşmuştur. Zaten bölgenin tarihinde güçlü olan etnik gruplar, zayıflar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Bu durum yalnızca Peştunlarla diğer etnik gruplar arasında değil, diğer etnik grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde de geçerlidir. Prestij de çatışmaları yaratan ve tırmandıran önemli faktörlerden biridir. Çünkü ülkedeki etnik grupların statülerine göre değerlendirildikleri varsayılır. Her ne kadar bir grubun statüsü konusunda değişik grupların değişik görüşleri varsa da, genelde Peştunların en saygın grup, Hazaraların ise en düşük statüdeki grup olduğu kabul edilmektedir. Gruplar içinde kendine özgürlük ve üstünlük duygularının yaratılması amacıyla maddi/manevi tüm kültürel unsurlar seferber edilir. En önemli kültürel unsur grupların ideallerini tasvir eden halk hikâyeleridir. Kültürün maddi unsurları ise değişik şekil ve renkteki şapkalar, ekmeğin şekli, çayın cinsi gibi konulardır. Grupların birbirlerine yakın olmalarının aralarındaki ilişkileri karmaşıklatacağı ve hatta düşmanlıklara yol açacağı prensibi, Afgan hükümetleri tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak Peştun olmayan etnik grupların Peştunlara karşı birleşme ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmıştır. Bundan dolayı Peştun olmayan etnik gruplar arasında da düşmanlıklar oluşmuş durumdadır. Daha da ötesi, ülkede yaşanan iç savaş ve bu savaşa dışarıdan gelen kışkırtıcı müdahaleler, etnik gruplar arasındaki düşmanlıkları körüklemiştir (Sacadi 2015:84).

Ülkenin etnik yapısının karmaşıklığı ve kabilevî yapısının da ülkenin zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunda etki sahibi oldukları düşünülmektedir. Öncelikle, yönetimde Peştunların söz sahibi oluşunun diğer etnik grupların nezdinde bir tepki ve yönetimde temsil edilmedikleri hissi yaratacağı açıktır. Böylelikle, bu etnik grupların nezdinde bir meşruiyet eksikliği oluşmasının yanında, kabilevî yapıdan dolayı aynı durum Peştunlar için de geçerlidir. Çünkü farklı Peştun kabileleri arasında da iktidar mücadeleleri yaşanmaktadır. Ayrıca etnik grupların Afganistan sınırlarına komşu ülkelerdeki etnik kuzenlerinin varlığı, bu gruplar üzerinde kısıktıcı etki yapabileceği gibi bu ülkeler için Afganistan'a müdahale etme nedenleri oluşturucu ve bu müdahaleleri kolaylaştırıcı etkiye sahiptir. Etnik yapının karmaşıklığı ve kabilevî yapının bir diğer olumsuz yanı da siyasi yapı üzerindeki bölücü etkisidir (Qamar 2014:35-46). Afganistan toplumu ataerkil bir kültüre sahiptir. Ayrıca etnik grupların arasındaki ilişkileri de erkekler tarafından şekillendirmektedir. Tabii ki, bu tür topluluklardaki kadınların statüsü ve rolü evde sınırlıdır ve kaderlerine bir etkisi yoktur.

1.5.2 Toplumun Kabilelik Yapı ve Değerleri

Afganistan'daki kadın hakları bölümünde belirtildiği gibi, kadınlar Afganistan'da bir nesne (şey) olarak muamelelerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun çoğu nedeni Afganistan toplumundaki kültürü, normları ve yazılmamış bazı kurallardır. Başka bir deyişle, değerli hale gelen cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramı çok büyük önem taşımaktadır (Mosawi 1998:186).

1.4.2.1 Cins ve Cinsiyet

Cinsiyet kavramı, bir erkeğin vücudu ile bir kadın vücudu arasındaki biyolojik farklılıkları ifade eden biyolojik bir kavramdır. Örneğin: Kadınlar çocukları doğurabilir, erkekler yapamaz. Kadınlar çocuklarını emzirebilir, erkekler emziremezler. Kadınlar yüzünde sakal çıkmaz, erkeklerde çıkar gibi. Bu farklılıklara cinsiyet farklılıkları denir. Cinsiyet farklılıkları, insanın doğal halinden kültürel duruma geçiş sürecinde, toplumsal cinsiyet olarak adlandırdıkları birey ve toplumdaki bir dizi sistematik değer ve yapısal farklılıkların temelini oluşturan doğal ve değişmez farklılıklardır. Cinsiyet kavramı, toplumdaki bir erkeğin veya kadının cinsiyetine atfedilen belirli rolleri, sorumlulukları ve uygulamaları ifade etmektedir. Mesela, Afganistan'da bir erkeğin aynı anda dört eşi olabilirken bir

kadının sadece tek bir kocası olabilir. Ancak, Hindistan'ın bazı bölgelerinde, bir kadının aynı anda birden fazla kocası olabilir. İran'da kadınlar peçe takmak zorundadır, erkeklerin bu sorumluluğu yoktur. Ancak, Fransa'da kadınların peçe takma bir sorumluluğu yoktur. Eğer peçe takarsa para cezası ödemek zorunda kalırlar. Bu tür farklılıklar, belirli bir toplumda ve belirli bir tarihî döneminde ortaya çıkan cinsiyet farklılıkları olarak adlandırılır ve bir bakış açısıyla, cinsiyet denilen doğal bir temele dayanır. Başka bir deyişle, cinsiyet farklılıkları tarihi olarak bir dönemden diğerine ve bir toplumdan diğer toplumuna göre oldukça farklıdır. Dolayısıyla, cinsiyet sabit bir değişken değildir. Fakat cinsiyet kavramı değişken değil sabit bir olgudur. Kadın her zaman cinsel olarak kadındır. Cinsel rolü de her zaman sabittir. Ancak, halkın içinde cinsiyet olarak kadınlar her zaman başörtü giymekle yükümlü değildirler. Hiçbir zamansal ve mekânsal gereklilik, bir kadını peçe takmaya zorlayamaz veya ev hanımı rolüne sokmaya zorlayamaz. Sonuç olarak, cinsiyet sabit ve doğal olgudur, ancak cinsiyet ve içtimaî cinsiyet (cinsiyet rolleri) bir ülkenin tarihî, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik sürecinin ürünleridir. Bu sonuca dayanarak, kadına yönelik şiddetin sosyal ve kültürel bağlamlarını analiz etmede cins ve cinsiyet iki temel teori olarak rol alabilir.

Cinsiyet teorisine göre, bireylerin rolleri ve sorumlulukları ve davranışları doğal evrim sürecinde cinselliğine göre şekillenir ve ortaya çıkan sosyal ve kültürel sistemler cinsel sistemi olur. Teorisyenler, kadınların veya erkeklerin doğal ve biyolojik özelliklerine ilişkin konumlar, roller ve sorumluluklar yükler ve böylece erkek ile kadınlar arasındaki eşitsizliği doğal olarak savunurlar. Örneğin, ev içi sorumluluğun rolü kadınların biyolojik zayıflığına ve erkekler tarafından avlanma ve savaşın fizikî özelliklerine bağlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çocuk bakımı ve ev temizlik işi, cinsel bir rol olarak çocuk doğurma kabiliyetine uygun, erkeklerin çocuk doğurmama kabiliyetleri ve ev dışında bir ekmekçi kazanma rolleri gibi doğal bir konu sayılmaktadır.

Cinsiyet teorisine göre, rol, sorumluluk, sosyal ve mesleki konumlar, kadın ve erkek davranışları, ortaya çıkan sistemlerin cinsel veya cinsiyetsel olarak yorumlanabileceği tarihî, sosyal ve kültürel gelişim sürecinde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kadınlara karşı her türlü ayrımcılık ve eşitsizlik, ortadan kaldırılması gereken tarihi, sosyal ve kültürel değişkenlerdir. Bu teoriye göre, esasen, hem formda hem de doğa ya da özdeki cinsiyet farklılıkları, cinsel farklılıklarını yansıtamaz. Örneğin, temizlik ya da ev içi

işlemleri toplumsal cinsiyetin rolüdür, ancak, doğum cinsel rolüdür (Ecevit ve Karkiner 2011:84-91).

Bu teorik çerçeve göz önüne bulduğunda, Afganistan'ın yapılarını, normlarını ve sosyo-kültürel sistemlerini kısaca incelemek mümkündür. Ya da bu sosyo-kültürel yapının içinde bulunan kurumlar, değerler ve normlar Afganistan'daki günlük yaşamda erkek ve kadın arasındaki eşitlik oranını ne derecede etkilemektedir.

1.5.2.2 Yerli Kurumlar ve Yapılar

Sosyal yapılar, bileşenleri farklı/özdeş oluşumlara sahip ve kesin bir sosyal sistem oluşturan farklı sosyal biçimler grubudur. Afganistan'da sosyal olarak istikrarlı olan yerli yapılar aileler, Hanwar (kendilerini bir ila iki yüzyıl boyunca tek bir babaya bölen ailelerin toplamı) nispeten benzer akrabalık, akraba, kabile ve etnik gruplardır. Bu yerel yapıların en belirgin özellikleri ise aşağıdakilerdir (Pehlawan 1997:132).

1. Gücün Yoğunlaşması

Afganistan'daki yerli kurumların oluşum yapısı, bireysel ve sosyal güç üzerine oluşmakta ve otoritenin oranı aşağıdan yukarıya en yüksek seviyeye ulaşır. Bu yapıya dâhil olanların rolleri, yetkileri, saygınlıkları ve konumları da yapıdaki yetki dereceleriyle doğrudan bağlıdır. Aile kurumunda, fizikî olduğu gibi güç, karar alma yetkileri, mülkiyet edinme ve sermayeye sahip olma, aile, akraba, mahalle ve kabileye destek ve vb. içeren aile otoritesi, aile piramit yapısının tepesinde yalnızca bir veya iki kişinin varlığında yoğunlaşmaktadır. Çoğu ailelerde dede, baba veya ağabey aile yapısının ön saflarında yer almakta ve normal olarak aile gücü ancak ve ancak ona aittir. Bununla birlikte, kadınlar, nadir görülen aileler biçiminde ikincil yetkiye sahiptir. Örneğin, erkekler seyahate giderken evin reisi kadınlar olur. Benzer şekilde, Afganistan'daki diğer yerli kurumların yapısı da aynı hiyerarşiye hâkimdir. Akrabalık ilişkilerinde ilk başta güç esas olarak yaşlıların ellerinde ve ikincil olarak genç erkeklerin ellerinde yoğunlaşmaktadır. Kabile yapısında da kabile şefleri, kabileler üzerinde merkezi bir güce sahiptir. Köyler ve mahallelerin yapısında, güç yerel komutanların, mollaların ve yaşlıların elinde yoğunlaşmaktadır. Etnik yapısında, iktidar etnik grubun karizma liderine aittir (Mehdevi 2014:17).

1. Bileşenler arasındaki organik ilişki

Afganistan'ın yerli yapılarında şekillendirilmiş ve konumlandırılmış, bireyler, değerler, normlar, roller ve saygınlıklar her biri devamlı bir şekilde dış yapıların ve kurumların sosyal zorunluluğu altında yoğunlaşmış bir yapı örneğinin yoğunlaşmış güç, sürdürülüp yeniden üretilmektedir. Kırsal ya da köylü bir Afganistan ailesinde bir kız çocuğu etik, sosyal ve kültürel olarak belirlenmiş sınırın ötesine geçerse, ailesinin, mahallesinin ve kabilesinin zihniyetinde ihlal olarak kabul edilmektedir. Yani, bu kız ailenin biçimine, düzen ve yapısına meydan okuduğu ve ailedeki ceza sisteme göre cezalandırılması gerektiği anlamına gelmektedir. Eğer ailesi, onu cezalandıramazsa, aileye yakın akrabalar, diğer yapı ve kurumlar ailesinin suçluyu cezalandırmasına yardımcı olur. Bu şekilde, yukarıdan aşağıya yoğunlaşmış yapılar - etnikten aileye ve bireye, birbirlerini yapısal destek altında tutarlar.

1. Yerli Kurumların Yetkilileri arasındaki Müdahale Özgürlükler Sıralaması

Yukarıda bahsedildiği gibi, Afganistan'daki yerli kurumlar merkezi bir yapıya sahiptir. Bu kurumlarda iktidar ve yetkileri yukarıdan aşağıya doğru geçerlidir. Aile kurumu sonrasında, kabile liderleri, cami mollaları ve etnik karizmatik liderleri, toplumun yasalarına ve normlarına uygulamakta yüksek derecede özerkliğe sahiptir. Başka bir ifade ile bu yerel kurum ve yapıların işlevlerini denetleyebilecek ulusal, kapsayıcı ve uygulayabilecek bir ulus devletinin yokluğudur. Örneğin, Henüz bir yaşında olmayan bir kız çocuğunu ailenin babası tarafından tam yetişkin bir erkek çocuğa nişanlı gösterilmektedir. Çiftçi koca, sorumlu tutulmadan karısını çiftlikte çayı geç getirdiği için sözel taciz, fizikî şiddet, akraba ve komşularla görüşme ilişkilerini yasaklamak, onu yiyecek ve kıyafetlerden mahrum edebilir. Bir baba, aile erkeklerinin birinin, yanlışlığından kaynaklanan bir kan davasını çözmek için genç kızını Bad'a (mağdur kalan ailenin bir erkeği ile evlendirmek için) verir. Güya hata yaptığı iddia edilen genç kız, mahalle muhtarı, büyükler ve mollalarla işbirliği yaparak önyargıyla hüküm verip kamu alanda Dora (kırbaç) ile cezalandırıp kırbaça vurulabilir. Ya da, etnik ve dini bir karizma lideri etnik ve dini gücüne ve yetkisine dayanarak, Bakan, Vali, Başkan Yardımcısı veya bölge muhtarı, etkisi altındaki bölgelere atanmaları için hükümet yetkililerine, baskı yaparlar (UN, 2003).

Sonuç olarak, yapı ve Afganistan toplumsal yerli yapılar ve kurumlar yoğunlaşmış erkek gücüne dayalıdır. Bu yapılar ve kurumlar bizzat kadınların ezilmelerine ve toplumdaki rol ve yerinin azalmalarına sebep olmuştur/olmaktadır. Afganistan'daki yerli kurumlar ve yapılar cinsiyetlendirilmiş, radikal bir şekilde eşitsiz ve ayrımcı bir niteliğe bürünmüşlerdir.

1.5.2.3 Kültürel Yapı

Yukarıda belirttiği gibi, Afganistan'daki yerel yapılar yoğunlaşmış güç yapılarına sahiptir. Bu tür bir gücün genişliği ve kapsamı, aileden etniklere ve daha sonra devlete kadar uzır. Ancak, bu tür güç veya iktidarların oluşum kaynaklarına ve işlevlerine göre farklılık göstermektedir. Afgan bir ailenin yapısında en önemli rol oynayan erkeğin gücü çoğu zamana fiziksel güç, toplam sermaye mülkiyeti, aile mülkiyeti ve kabile korumanın ötesine geçmez. Ancak, etkinlik ve işlevsel açısından hükümetin gücünden çok daha etkilidir. Başka bir deyişle, yapılar ne kadar kompakt ve küçülürse, gücü o kadar yoğunlaştırır ve yapılar ne kadar genişlenir ve büyürse, merkezîyetçilikten uzaklaşma olasılığı o kadar artar. Örneğin, aileler tarafından kadınların giyinmesi, yemesi, içmesi ve ilişkileri ile ilgili kısıtlamalar ve kontrol edilmesi hususu toplum ve devlet cebrinin getirdiği kısıtlamalardan daha etkili ve kolaydır. Dolayısıyla, kadınlara karşı şiddet ve eşitsizlikler, cinsellik ilkesine dayalı bir grup veya toplumdaki bireylerin uygulama ve yargılarının temelini oluşturan değerler, inançlar, normlar, gelenekler ve alışkanlıklardır. Bu sistem, sözde üstyapı olarak adlandırılmış olduğu kültürdür.

Afganistan'daki toplumun kültürünün en önemli parçası ise yerel kurallardır. Başka bir ifade ile Afgan toplumunda kadınlara karşı erkeklerin kurumsal ve yapısal tahakkümünü sağlayan kurallar ve ilkelerini temsil eden yazılmamış yerel kurallardır. Örneğin, Afgan toplumunun sosyal ve kültürel adetlerinde kadınların erkek mülkiyetine ilişkin yazılı olmayan yasalar bulunmaktadır. Aile ve kabilede kadınsı onur meselesi bulunmaktadır. Kadınsı onur, bir kadının bir erkek ile ilişki kurmaya yönelik eylemi kabul edilmeyen bir davranıştır. Bu ancak molla ya da kabile liderinin kadını kırbaçlamak suretiyle cezalandırması neticesinde kadınsı onuru restore edilebilir (Mehdevi 2014: 47-52).

II. BÖLÜM

AFGANİSTAN KADINLARIN SİYASAL KATILIMI

Afganistan tarihî coğrafyasının 5000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu iddia edilmektedir. Kaynaklarda coğrafyanın adı “Aryana ve Horasan” olarak geçmektedir. Bugünkü Afganistan coğrafyası, Ahmed Şah-i Abdali hâkimiyetinin başlamasıyla yani 1747 yılında kurulmuştur. Ancak, Abdürrahman Han (1901-1880) dönemine kadar sınırları belirsiz kalmıştır. Hükümdarın gücüne göre büyüyüp küçülmüştür. Ama Abdürrahman Han döneminde Afganistan’ın komşu ülkeleriyle sınırları bugünkü coğrafyası çerçevesinde kesin olarak belirlenmiştir (Olyo 1990: 142-146).

Modern Afganistanın kurucusu Ahmed Şah-i Abdali (1747-1773) dir. Abdürrahman’dan (1901-1880) sonra Şah Amanullah (1919-1929) ve ondan sonra Zahir Şah (1933-1973) döneminde büyük adımlar atılmıştır. Gerçi Afganistan modern tarihinde yenileyici ya da modernist lakabını Şah Amanullah’a verilmiştir. Ama onun tarafından başlatılmış modernleşme süreci uzun sürmeden köktendinci İslami gruplar tarafından durdurulmuştur. Zahir Şah döneminde Afgan demokrasisi denilen yöntem uygulanmıştır. En son 2001’de başlamış Amerikan modernleşme tipi halen devam etmektedir. Bu üç devlet-millet oluşma süreci (Ahmed Şah-i Abdali (1747-1773), Şah Amanullah (1919-1929) ve Zahir Şah (1933-1973), Afganistan modern tarihinde en önemli adımlardan sayılmaktadır.

Afganistan’ın mevcut siyasî, ekonomik, kültürel ve içtimaî durumu 2001’de Bonn konferansındaki anlaşmanın sonucunda oluşturulmuştur. Bu konferansın sonunda, büyük etnik gruplar ve diğer etnik azınlıkları paylaşmanın yanı sıra, Afganistan kadınların temsilcisi olarak Sima Semer (Doğum tarihi: 1957, 2001’den şimdiye kadar devlet için çalışmaktadır) ve Soheila Sadiq (1949-2019 ve 2001-2004’e kadar Afganistan sağlık bakanı olarak devlete hizmet etmiştir) devletin üst düzey pozisyonlarında yer verilmiştir. Yani 2001’den sonraki Afganistan’da kadınların siyasi ve ekonomik alanlarda katılmaları her ne kadar gösterişli olsa bile, Taliban ve Mücahidin dönemlerine göre siyasî ve ekonomik katılımı Afganistan devleti tarafından sağlamıştır.

Dolayısıyla bu bölümde Afganistan modernleşme sürecinde kadınların siyasî konumu, Taliban sonrası Afganistan'da kadınların siyasî katılımı, Afganistan yeni Anayasası kadınlara verdiği haklar ve ayrıcalıkları, yasama ve yürütme pozisyonlarındaki kadınların yeri ve kadınların siyasî katılımlarını engelleyen faktörler incelemektedir.

2-1 Afgan Siyasi Yapısında Değişiklikler

Afganistan gelişmekte olan ülkelerden birisidir. Modern bir topluma ulaşmak için bir kaç kez muhafazakâr ve modernist grupların karşı karşıya gelmelerine ve çatışmalarına şahit olmuştur. Afganistan'ın tarihî süreci ülkedeki modernleşme sürecinin tavandan tabana doğru bir süreç olduğunu ve politikacılar tarafından uygulandığını göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Afganistan'da modernleşmenin ilk göstergeleri, Ahmad Han Abdali döneminde devlet kurumunun üzerinde uygulanmıştır. Ahmad Han yarı-modern bir devlet yapısını kurmayı başarmıştır, ama gelecekte modern ve ulusal bir devletin kurulması için zemin oluşturmamıştır. Çünkü Ahmad Han'ın politikası ve ondan sonra gelen tüm siyasî yetkililerin politikası toplumun gelişmesi ve modern devleti korumak olamamıştır. Daha çok kabilecilik kültürünün ve siyasi gücün aşiretler marifetiyle yansıtıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle, feodalizmin büyümesi ve derebeylik sisteminin devam etmesi bu dönemdeki hükümdarların en önemli işlevlerinden birisi sayılmaktadır.

Ahmad Han'dan sonra Abdürrahman da İngilizlerin desteğiyle modern teçhizatlarla modern bir devlet kurmak için çaba göstermiştir. Ne var ki Abdürrahman Han bu teçhizatları, modern ve ulusal bir devlet kurmak yerine aşiret ve kabile liderlerini baskı altına alabilmek için kullanmıştır. Abdürrahman yönetimi baskıcı bir politikaya sahip olduğu için tarihte ona Amir Ahanın (demirli şah) lakabı verilmiştir. Abdürahman monarşisi yıkıldıktan sonra Afganistan'ın modernleşmesi için en önemli adım Amir Habibullah (1901-1919) tarafından atılmıştır. Meşrutiyet sisteminin kurulması, eğitim sisteminde bazı yenilikler getirilmesi, Anayasanın hazırlanması, askeri alanların sanayileştirilmesi ve ekonomik altyapının kurulması gibi reformlar yapılmıştır. Ama bu yenilikler amacına ulaşmadan Habibullah monarşisi de yıkılmıştır. Habibullah yönetiminin çöküşünün sebebi de baskıcı ve kabileci politikaların devam etmesi, aynı zamanda o dönemdeki meşrutiyetçiler ve entelektüellerin bastırılması olarak gösterilmiştir. Habibullah döneminde yayın yapan meşhur *Sirac-u-l Ahbar gazetes*i de aslında Emirşir Ali (1863-1879) döneminde kurulmuştur. Bu yüzden çoğu tarihçilerin oy birliğiyle Amanullah

dönemindeki modern düşüncüyü gösteren meşrutiyet sistemi de bu döneme dayanmaktadır. Sonuç olarak, Amanullah dönemine kadar modernleşme sürecini durdurabilmek için feodalistler, muhafazakâr gruplar ve dini fundamentalistler tarafından herhangi bir tepki gösterilmemiştir (Ghubar 2012: 45-49).

1919 yılında Habibullah'ın oğlu Şah Amanullah tahta çıkmıştır. Bu dönemde Afganistan'ın modernleşmesi için ciddi adımlar atılmış ve bazı reformlar uygulanmıştır. Afganistan tarihinde Şah Amanullah dönemi (1919-1929) “yenilikçi veya modernist monarşi” olarak anılmaktadır. Uygulamış olduğu reformların bir örneği olarak mesela kadınlara özel (Amanullah Han'ın eşi Meleke Süreyya Tarzi'nin de yazdığı) gazete kurulmuştur. Amanullah döneminde Afganistan'ın ilerlemesi ve kalkınması için Afganistan tarihinde ilk Anayasa hazırlanmıştır. Özgürlük, eşitlik ve sivil haklarına vurgu yapan Anayasanın hazırlanması içtimaî bazı değerlerin ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur. Ayrıca, kız okulları kurulmuş ve özellikle eğitim için Türkiye'ye bir grup kız öğrenci gönderilmiştir. Kadınlara toplantılara katılma hakkı verilmiştir. Başörtü zorunluluğu bu dönemde kaldırılmıştır. Kraliçe Süreyya, Paghman'ın büyük “Jirgasına (toplantı)” katılmış, tiyatro kurulmuş ve Afganistan'ın dış ülkelerle resmi ilişkiler geliştirilmiş, özellikle Batılı ülkelerle çok yönlü ve kapsamlı ilişkiler kurulmuştur. Ama Amanullah'ın yaptığı reformlar da uzun sürmeden muhafazakâr grupların vasıtasıyla durdurulup ortadan kaldırılmıştır. Şah Amanullah'ın başarısızlığında, uygulamış olduğu reformların sadece Afganistan başkentiyle sınırlı kalması, Şah Amanullah'ın modern bir ortamda eğitim görmüş olması ve düşüncelerinin Afganistan toplumunun gerçekleriyle uyumsuz olması, kısacası kişisel düşünceleri, Afganistan toplum yapısının geleneksel iradeye dayanması gibi sebepleri sayabiliriz. Ayrıca devletin ve siyasetin kabilecilik yapısına sahip olması, geleneğin ve dinin toplum üzerinde derin etkisi, halk arasında okur-yazarlık seviyesinin düşük olması, kırsal yaşam tarzı, derin yoksulluk ve ekonominin Muluk-u-Tawaifi (derebeylik gibi) gruplar tarafından kontrol edilmesi gibi faktörler de, Şah Amanullah'ın modernliğe giden yolunda ciddi engeller teşkil ettiğini belirtmemiz gerekmektedir (Chua 2014: 39-45).

Sonuç olarak toplumun genel iradesinin feodalistlerin, Ulema ve muhafazakâr liderlerin elinde olduğu ve insanların genel zihniyetinin ise muhafazakâr forma sahip olduğu bir durumda, Şah Amanullah bazı reformları gerçekleştirebilmek için çabalamıştır. Büyük şehirlerde özellikle Kabil'de Şah Amanullah'ın reformlarına halkın çoğunluğu destek

vermiştir. Ancak halkın büyük bir kısmı moderniteye yönelik her türlü hareket ve temel olarak ifade özgürlüğü, kadına yönelik sivil hakların sağlanması, kadınların özgürlükleri ve özellikle de kadınlara eğitim olanakların sağlanması gibi programlara şiddetle karşı çıkmışlardır. Afganistan'ın kuzeyinde Molla-i-Lang (Topal Mulla) adı ile meşhur olan Molla Abdullah, bir elinde anayasa, öbür elinde ise Kuran'ı taşıyarak “siz hangisini kabul ediyorsunuz?” (Roy, 1991:38) diye halka sormuştur. Dolayısıyla, Şah Amanullah dönemindeki Afganistan tarihinde sünnet ve modernite arasındaki ilk ve ciddi çatışma dönemi olarak belirlenmektedir. Afganistan'ın yenilikçi ve modernist şahıların monarşisi devam edemeyip yıkılmıştır. Gelenek, moderniteye karşı başarılı olmuştur. Yani dış faktörlerden ziyade kamu zihniyetinin geleneksel yapısı büyük rol oynamıştır.

Afganistan'da her zaman kadınların başörtüsü toplumca hükümetçe önemli bir konu olmuştur. Yaklaşık yüz yıl önce Şah Amanullah'ın eşi kraliçe Süreyya Afganistan tarihinde ilk kez başörtüsünü kaldırmıştır. Taliban zamanında başörtüsü o kadar önemli hale gelmiştir ki kadınların gözleri bile görünmezdi ülkedeki kadın başörtüsü siyasi ve askeri gelişmelerle her zaman değişmiştir. En açık kadın giyi türü, yirminci yüzyılın başlarında modernist Afganistan kralı Amanullah dönemine kadar uzanıyor. Şah Amanullah, Paghman jirgesinde (1924) Afganistan'ın ilk Anayasasında kadınlarla ilgili bazı sosyal özgürlükler getirilmiştir. Bu yeni kurallar arasından kızların erken yaşta evlenmesi, her erkeğin birden fazla eş alamaması yasaklamıştır. Ancak bu değişiklikler din adamları ve mollalar tarafından eleştirilmiştir. Kraliçe Süreyya, yurtdışı çeşitli gezilerde ve programlarda Şah Amanullah'a eşlik edip kadınlarla ilgili alan kararlara etkili olmuştur. 1921-1924 yılları arasında kadınlar için Mesturat adında bir okul ve hastane tesis edilmiştir. Kraliçe Süreyya siyaset ve sosyal alanlarda aktif rol oynadığı hala bilinmektedir.

Şah Amanullah'ın çöküşü ve Habibullah-i-Kalakani'nin 1929'da ortaya çıkması, Afganistan siyasi tarihî sürecinde bir dönüm noktası olarak belirlenmiştir. Çünkü Habibullah'ın tahta çıkmasıyla birlikte geleneksel siyasi oyunların düzeni, siyasî iktidarın meşruiyet kaynağı ve genel olarak Afganistan'ın siyasî iktidar sistemi bir değişikliğe uğramıştır. Burada ne tür olaylar olduğu bizim için önemli değildir, fakat önemli olan Habibullah'ın ortaya çıkmasıyla birlikte ilk kez Afganistan'daki şahıların desteğinde din rolünün azalması ve Peştun olmayan bir insanın iktidarın başında bulunmasıdır. Olivier Roy, Afganistan, İslam ve Yenicilik kitabında şöyle demiştir. Şüphesiz ki Habibullah-i-

Kalakani, Amanullah'ı iktidardan alan kökten dinci grupların adayıydı. Ama daha sonra Habibullah'ın aleyhine kıyam eden Şinwariler dini-mezhebi bir kimliğe sahip değildi. Aksine, Peştunizm (Peştün etnik gruplarının konfederasyonu) duygusundan ortaya çıkmış bir hareketti. Bu dönemde tüm Peştün kabileler arasında güçlü ve aynı zamanda bu kabileleri bir araya getiren bir lider yoktu (Roy, 1991). Başka bir ifadeyle, Habibullah, cihat neticesinde siyasal iktidarın başından indirilemedi, tam tersi Durani ve Ğilcayı diye iki büyük Peştün kabilesinin ittifakı sonucunda indirilmiştir. Habibullah'a karşı yapılan ayaklanmalarda Durani aşiretin yanı sıra öbür Peştün etnik grupları da katılmıştır. Yukarıda belirtildiğı gibi, Habibullah'nın gelmesiyle birlikte Afganistan'daki siyasal tarihin akışı değişmiştir. Habibullah'nın gitmesi sonucunda da siyasî iktidarın meşruiyet kaynağı da değişmiştir. Çünkü Davud Han siyasi iktidarı ele geçirdiğinde, mezhebi bir konseyi değil, "Loycirge" adı altında Peştün kavminden bir kabileci konsey kurulmuştur. Loycirge kurumun kurulmasıyla birlikte siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı dini gruplardan, halkın temsilcilerinin eline geçmiştir. Bundan sonraki iktidar sisteminde, İslam şeriatının uygulanması ve dini değerlerin korunması ön planda değildir. Aksine, siyasî iktidarın başında bir Peştün olması ve Peştünler tarafından yönetilmesi amaç edinilmiştir.

Şah Amanullah döneminde Mahmut Tarzi gibi liberalist entelektüellerin vasıtasıyla demokratik kurumlar ve olgular kurulmuş, ilerleme ve gelişme ağaçları dikilmiş ve yeni tomurcuklanan bu özgürlük ağaçları, Nadir Şah ailesinin gelmesiyle birlikte kurutulmuş ve Nadir Şah'ın kardeşi olan Mohammad Haşim Han zamanında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Haşim Han başbakan ve Mohammad Zahir Afganistan'ın Şah'ı idi. Tüm devlet işleri başbakan tarafından kontrol ediliyordu. Siyasî açıdan Haşim Han'ın başbakanlık dönemi zulüm, şiddet, baskı ve diktatörlük dönemi olarak biliniyor. Çünkü ortaya çıkan ve mevcut olan herhangi özgürlük veya siyasi grup genel olarak bastırılmış, işkence yapılmış veya sürgüne gönderilmişlerdir. Ama Haşim Han'ın iktidardan çekilmesiyle, demokrat ve nazik bir kişiliğe sahip olan kardeşi iktidarı ele geçirdiğinde "Afgan demokrasisi deneyi" denilen yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde ilk kez şah halk arasında görülmüş ve birçok siyasi, kültürel ve sosyal fermanlar yayınlayıp reformlar gerçekleştirmiştir. Genel olarak bu dönemde Afganistan'ın ilerlemesi için ekonomik alanlarda büyük ve ciddi projeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemin başka bir özelliğı ise siyasi partilerin oluşumu ve faaliyetleri, basın özgürlüğü ayrıca devletin hiçbir müdahalesi

olmayan Belediye Başkanları seçimi ve Ulusal Meclis seçimi (1933-1973) de seri ve serbest şeklinde yapılmış olmasıdır (Mosavi S. A. 2010: 23-28).

Bu dönem (1933-1973) Afganistan'ın tarihinde sosyo-politik açısından en önemli gelişme çağı olarak sayılmaktadır. Çünkü Afganistan'ın tarihinde ilk kez, özgür, demokratik ve devletin hiçbir müdahalesi olmayan belediye başkanları seçimi gerçekleştirilmiştir. Birkaç yıl boyunca halkın gerçek temsilcileri çok sayıda şehir içi hizmetler yapmışlardır (Kankash).

Örneğin 1948 yılında, yedinci Ulusal Meclis seçimi seri ve serbest şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla 171 milletvekili ile ulusal meclis oluşmuş ve ilk kez yasama gücü, yürütme gücünden ayrılmıştır. Ayrıca 1951 yılında ifade özgürlüğü (basın özgürlüğü) kanunu meclis tarafından kabul edilmiştir. Bu yasa, uygulanmamış olmasına rağmen Afganistan çağdaş tarihinde çok önemli bir gelişme olarak sayılmaktadır. Çünkü bu yasaya göre konuşma özgürlüğünü kullanarak devletin yaptığı tüm işlerden hesap sorma ve soruşturabilme hakkı medyaya verilmiştir (Sacadi, 2008: 34-39).

Bu dönemin başka özellikleri ise siyasi partilerin oluşumunu Kabil Üniversitesi'nde öğrenci hareketleri şekillendirmişlerdir. Örneğin Viş Zalamian Partisi, Halk Partisi, Vatan Partisi, Şii Ruhani cereyanlar, İttihad Partisi, Kabil Öğrenci Birliği ve Aşiri Sünni Mevlevi Cereyanlar gibi birçok siyasi ve sosyal hareket ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda bu hareketler bastırılmıştır. Son olarak dış ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Afganistan Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. İnsan hakları evrensel beyannameyi imzalanmış ve Afganistan'ın dış dünyayla ilişkileri daha da geliştirilmeye gayret edilmiştir.

Dünya politik ve stratejik bakımından, aynı zamanda teknolojinin ilerlemesi ile ilgili yeni bir sayfa açılmıştır. Ayrıca büyük politik, ekonomik ve teknolojik iktidara sahip olan Almanlar, Fransızlar, Amerikalılar, Sovyetler ve Çinliler Afganistan'a sosyal, ekonomik ve kültürel projeleriyle gelmişlerdir. Bu yüzden bahsi geçen dönem (1933-1973) Afganistan'ın modern tarihinde en avantajlı dönem olarak sayılmaktadır. Çünkü bu durum altyapının geliştirilmesi, modern yönetim tecrübesinin Afganistan'a aktarılması olanağının bulunması, kültürel gelişim ve modern düşüncelerin geliştirilmesi için fırsatlar içermektedir. Köylerde insanlar ekonomik açıdan herhangi bir kuruma ya da kimseye muhtaç değil, kendi ihtiyaçlarını kendileri temin edebilirlerdi. Ayrıca, köylerde insanları

sömüren herhangi bir tabaka da yoktur. Küçük topraklara sahip köylüler aynı büyük topraklara sahibi olanlar gibi hayatlarını devam ettiriyorlardı ve bu dönemin siyaseti kabilelik karakterine sahip bir mahiyette idi.

Olivier Roy'un notlarına göre Afganistan komünistlerinin reformları sadece kâğıt üzerine yazılı kalmıştır ve uygulamada çok fazla gerçekleştirilememiştir. Sadece birkaç şehir ve köyü kapsayabilmiştir. Roy'a göre komünistlerin reformunun problemleri şunlardır; mülkiyet reformunda, çiftçiler arazi sahiplerinin mülkiyetlerine sahip olmak yerine, finansal ilişkilerde ayarlamaya (gözden geçirilmeye ve denetlemeye) tâbî olmuşlardır. Öte yandan, aile yapıları ve hükümet ile halk arasındaki ilişkiler, toprak reformunun uygulanmasında bir başka engeli teşkil etmiştir. Çünkü halk ve devlet arasında bağı kuran devlet memurları, kolektif mülkiyet kavramını anlamada zayıf kalmışlardır. Pekçok köyün büyüğünün (muhtar) adına kayıt yapılmıştır (Roy 1991: 131). Mülkiyet reformunun başka bir problemi ise sadece ekonomik ilişkilerde değil, sosyal ilişkilerde de düzensizlik getirmiş olmasıdır. Çünkü önceki ekonomik düzen (1973 yıllardan önceki) her ne kadar eşitsiz olsa bile yine de çiftçi ve toprak sahibi arasındaki karşılıklı ilişkiyi düzeltebilen ve yönetebilen bir sistemdi.

Afganistan'da gelenek ve modernite arasındaki tarihi çatışma sürecinin irdelenmesi ve yapılmış araştırmaları göz önünde bulundurarak, Taliban'ın ortaya çıkmasıyla birlikte, bu ülkenin bir kez daha geleneksel, dini radikal-köktenci grupların eline düştüğüne şahitlik edilmiştir. Geleneksel köktenciler, yasal olarak sadece şeriatın uygulanmasını talep eden gruplardır. Ama siyasî İslam, dini inançtan ziyade, daha çok siyasî bir ideolojidir. Siyasî İslamcıların planlarında, şeriatın uygulanması onların çalışma merkezinde değil, sadece politikalarının bir parçasıdır. Başka bir deyişle, siyasî İslamcı grupların tek amacı devletin politikası, ekonomisi ve kültürünü İslam dini şeriatının değerlerine yeniden inşa edilmesidir.

2-2 Taliban Döneminde Kadının Siyasî Katılımı

Çok iyimser bir bakış açısı ile Afganistan'ın demokrasi ve demokratik kuruluşların varlığı konusunda çok az deneyime sahip olduğu bir ülke olarak nitelendirebilmekteyiz. Dalton'un belirttiği gibi, 2001'de, Taliban devletinin yıkılmasından önce Afganistan, demokratik bir topluma dönüşebilmek için diğer tüm ülkelere göre gerekli görünüyordu. Otuz yıl boyunca

(1970-1999) Afganistan otoriter hükümetler tarafından yönetildi. Zahir Şah'ın hükümet zamanından (1933-1973), Davud'un otokrasis (1973-1978) Sovyetler Birliği altındaki komünist yönetimin (1979-1986), Mucahedin rejimine (1992-1994) kadar devam eden süreler bulunmaktadır. Taliban iktidara geldikten sonra, sosyal ve politik durum daha da kötüleşti. Taliban, din ve mezhebi değerlerini savunma bahanesiyle ortaya gelip din ve mezhebi herhangi ahlaki ve dini değeri olmayan acımasız totaliter yönetimlerini haklı çıkartabilmek amaçlar için kullandı (Dalton 2007:13-28). Bununla birlikte, Afganistan'ın New York'taki Uluslararası Komitede çalışan araştırmacısı olan Judy Benjamin, Taliban'ın "korkunçtur" ve Afgan kadın topluluğuna ciddi zarar vermesine rağmen, dünyada çok az insanın Taliban'ın nasıl işlediğini anlayamadıklarını iddia etmektedir (Dajban 1397:38-43). Taliban'ı tüm Afganistan'daki içtimaî sorunların kaynağı olarak tanımak, tarihi iyi çalışmadığımız anlamına gelmektedir. Benjamin'e göre Taliban'ın iktidara gelmesinden önce birçok şehir merkezinde çalışan kadınların görülmeleri normal ve yaygın bir mevzu değildi. Kadınlarda yoksulluk, sağlık ve tıbbi bakım eksikliği, Afganistan'da eskiden beri bir problemdir (Dajban 1397:38-43).

İnsan hakları raporuna göre, 1999 yılında üç yıllık Mücahidin dönemindeki iktidarı sırasında ve Taliban'ı devralmadan önce Afganistan'daki partiler arasındaki savaşlarda yaygın insan hakları ihlalleri meydana gelmiştir. Afganistan'daki siyasî partiler arasındaki savaşlar 1992-1995 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreci içerisinde Afgan kadınları, işkence, cinsel taciz ve diğer kötü muamelelere maruz kalmıştır (AIHRC, Afghanistan Independent Human Rights Commission).

Afganistan'da kadınların sosyal ve politik katılımları nadirdir ve zayıftır. Afganistan kadınları sadece Taliban döneminde baskılara maruz kalmamıştır. Taliban döneminden önce ve eski yönetimlerde de Zahir Şah hükümetinden Mucahedin rejimine kadar, kadınların sosyal ve politik katılım oranı düşüktür. Afganistan'daki kadınların sosyal ve siyasal katılımın zayıflığı ve düşük oranı tüm dönemlerde aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Başka bir ifade ile Taliban ve Taliban'dan önceki yönetimlerde siyaset ve sosyal alanında Afgan kadınların katılım oranı aynı değildir. Çünkü Taliban rejimi daha sıkı bir niteliğe sahipti. Ama Taliban'dan önceki dönemlerde, Afgan kadınların sosyal ve politik ilişkilere katılımı tartışılabilir ve örnekler gösterebilir durumundadır. Geçmişte, bazı

demokratik kurumlar sadece görünüş ve görsel olarak varmış ve ayrıca siyasî iktidar için de seçimler de gerçekleştirilmiştir (Mehdevi 2014: 13).

Afganistan'daki kadın hakkı ve özgürlükleri konusu ile ilgili 1991 ve 1997 Anayasalarında kayıtlar vardır. Ancak, ülkedeki hâkim kültür nedeniyle, özellikle kırsal alanlarda, kadınlar daha kapalı ve ilkel yaşam ve yerlerde yaşadıklarını söylemiştir. Eski anayasa, kadınlara sınırlı haklar sağlamasına rağmen aynı şartlar altında, kadınlar her seviyede eğitim ve seçimlerde oy kullanma hakkı (oy kullanmak ya da bir temsilci aday) olarak katılma hakkı vardı. Muhammed Zahir Şah döneminde üç adet kadın bakan vardı. 1990'ların başına kadar çoğu öğretmenler, devlet çalışanlarının yarısı ve ülkedeki doktorların ve hemşirelerin %40'ı kadınlardan oluşmaktaydı (Zağferançi 1989: 1-12).

1950'lerden bu yana Afgan kadınlarının bir iş gücü haline geldiğini ve sekreterlik, hemşirelik, resepsiyonist ve uçuş görevlisi gibi pozisyonlarda görev alma hakkını kazanmışlardır. Ayrıca, yükseköğretime sahip kadınlar, tıp, hukuk, mühendislik ve gazetecilik gibi alanlarında da kariyer yapmaya başladılar. Geleneksel-etniksel Afgan liderleri ve âlimleri de bu aşamalı ve çok yavaş değişikliklere karşı çıktılar. Çünkü muhafazakâr düşüncelerinin derinliklerinde, yabancı inançlardan etkilenme ve genç nesillerinin inançlarını kadınların eğitimi veya iş yerindeki değerlerin aşınması olarak düşünüyorlardı (Marzadan 1989: 105). Taliban iktidara geldiğinde, kadınların siyasi ve sosyal katılımı komple unutuldu ve egemen geleneksel-etniksel ve dini güçler tarafından şiddetle karşı çıktı. Başka bir deyişle, Taliban'ın göreceli düşüncelerinin bu hükümetteki kadınların durumu üzerindeki etkisi açıkça görülebilir. Taliban, ilk kararlarında, kadınları mümkün olduğu kadar kamu alanlarda görünmelerini istememiştir. Kadınlar ancak aile içi işleri ile görevlendirildi. Kadınlar herhangi bir iş ve eğitim haklarından mahrum edildi. Araç kullanma yasağı, alışveriş yapma yasağı, umumi hamamları kullanma yasağı gibi Afgan kadınlara karşı Taliban rejiminin görsel fikirlerin açık göstergeleridir. Taliban devleti kontrolü altına alan alanlarında, Afgan sivillerine özellikle de kadınlara ciddi kısıtlamalar getirilmişti. Taliban, Afgan kadınlarının sosyal ve ekonomik faaliyetlerden uzak durmasını istemiş, kadınların yalnızca hasta ziyareti ya da acil durumların alışveriş yapma amacıyla evden çıkmalarına izin verilmiştir. Taliban lideri Molla Muhammed Ömer, kadın ve kız çocukların haklarını İslam Şeriatına karşı aykırı olduğunu ve onların

içtimaî katılımı toplumun ahlaki bir yozlaşma dalgası olacağına inandığını söylemişti (Kaşani 1996: 87-94).

Afganistan toplumu üzerinde Taliban tahakkümünün ve radikal dini okumaların yayılması, İslam'ın altın çağı (Selefizm)'a dönüşü adlandırılan düşünceler, ülkenin demokrasiye geçiş sürecini kötüleştirdi ve tarihi bir gerileme yaşandı. O dönemde, Afganistan halkı, halkı görevine uyması gereken sıradan bir insan olarak başka bir şey görmeyen bir devlettir. Taliban'ın Afganistan'a egemenliği sırasındaki "ortaklık veya siyasi katılım" kavramından bahsetmek pek mümkün değildi. Dolayısıyla, Taliban döneminde Afgan kadınların durumu oldukça kötüleşti.

Esmat Allahi ve Bakhtiari, Taliban, kadınların sosyo-politik haklarına ilişkin algıları, onları herhangi bir sosyal-politik faaliyetlerden mahrum etmek anlamına geldiğine işaret etmiştir. Taliban, kadınlara sadece evde çocukların bakma görevini tanıyan bir gerici düşünceye dayanarak onları tüm sosyo-politik haklardan mahrum bırakmıştı. Aslında, Taliban hareketinin ideolojisi, kadınlar erkekler için onur ve itibarın sembolü olduğunu ve bu nedenle onları korumak ve özen gösterilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu görüş, kadınların yalnızca evde kalmaları, kendilerini koruması ve kesinlikle toplumun politik ve sosyal işlerine katılmaktan uzak durmalarını açık bir şekilde ifade etmektedir (Murşedizad 2001: 41). Taliban'dan önceki dönemlerde kadınların siyasete katılımları yalnızca gösterilere ve protestolarda katılım şeklinde olduğu söylenmektedir. Fakat Taliban zamanında, kadınların siyasi katılımı bu düzeylerde bile gösterilmediğini ispat etmiştir (Murşedizad 2001:56).

2-3 Taliban Sonrası Afganistan'da Kadınların Politik Katılımı

11 Eylül 2001 sabahı maddi iktidar sembolü Dünya Ticaret Merkezi ve askeri gücü olarak Pentagon'a yapılan saldırılar, Batı'nın merkezi sembolüllerine ve Amerikan üstünlüğüne karşı şiddetli bir mücadeleydi. Ayrıca, bu konuyu Doğu'da, Amerikan üstünlüğünü meşrulaştıran ve tavandan tabana modernleşmeye karşı bir çılgılık olarak bilinmektedir. 11 Eylül 2001 olayıyla, tüm dünyanın dikkati İslami köktendincilik olgusu ve bu fenomenin merkezi olan Afganistan ve Pakistan'a yönelmiştir. El-Kaide'nin şok edici ve yıkıcı 11 Eylül felaketi, ABD'nin önderliğindeki Batı dünyasını, Jalalabat'taki Torabura Dağları'nda

ve Hayber Vadisi'ndeki güvenli dağ evlerinde teröristleri yok etmek için yola çıkarttı (Karbalaie 2009: 59-62).

11 Eylül 2001 Afganistan'da yeni bir devletin kurulması için bir dönüm noktası olarak bilinir. ABD'nin önderlik ettiği NATO güçleri ve Taliban'ın İslami Emirliği'nin devrilmesi, Bonn Konferansında Afganistan'da yeni bir hükümet oluşturmak için yeni bir plan ortaya koydu. Bonn Anlaşmasının temeli, Anayasanın düzenlenmesi, Cumhuriyet ve parlamento seçimlerinin yapılması demokrasiyi teşvik etmektir (Mazari 2004: 657-664). Bonn konferansında çeşitli faktörler vurgulandı. Afganistan'da yeni bir sistemin temelini oluşturan insan hakları, ifade ve basın özgürlüğü, özgürlük ve kadın haklarıydı. Dopri'nin söylediklerine göre, yeni Afganistan devletin temeli 21 Kasım 2001'de başlayan ve 5 Aralık 2001'e kadar devam eden Bonn toplantısında oluşmuştur. Toplam dört partiden gelen temsilci 24 kişiden ikisi bayan idi. Konferansların çoğunluğunda kadınları temsil eden, Herat'taki Mücahidlerinin önde gelen Şehit Afzalı'nın karısı olan Amina Afzali, Hizbi Cemiyeti İslami (İslami Birleşik Cephesi) bir bayan olarak resmi temsilcilerin arasındaydı. İkincisi ise Sima Samar, çoğu Amerikan kurumuyla yakından tanışan, çalışan ve iş birliği yapan aynı zamanda Kalkınmada Göçmen Kadınlar Enstitüsü Başkanı olarak görev yapan ve Roman grubunun resmi üyesi olarak ABD'de yaşayan Afgan kadın haklarının aktivisti idi. Konferansa gayri resmi olarak katılan temsilcilerden 37 kişi olup üçü bayandı. Roman grubundan Rana Yousef Mensori, Mecme-i-Sülh (Barış Topluluğu) üyesi olarak Fatima Gilani Ahmadi ve Kıbrıs grubunun bir parçası olan Meşhed'deki kadın eylemcilerden biri Siddika Balhi bu toplantıya katılmıştı. Dolayısıyla, resmi ve gayri resmi olarak toplam 61 temsilciden beş tane bayan katılmıştı (Dopri 1998: 138). Afganistan'da devam eden gelişmelerin başlangıcı olarak Bonn Anlaşmasında, Afganistan'ın gelecek dönemlerinde kadınlara belli roller belirlenmişti.

1. Anlaşmanın amaçlarını belirleyen 8. Maddesinin başlangıcında, bu geçici düzenlemelerin, kadıncı ve çoğulcu bir hükümetin kurulmasına ve tüm halkların yönetimine doğru atılmış ilk adım olarak tasarlandığını kabul ederek, bu düzenlemelerin uzun bir süre boyunca uygulanmaması gerekmektedir.
2. Anlaşmanın geçici yönetim ile ilgili üçüncü maddesinde, Başkan, Başkan Yardımcısı ve Geçici Hükümetin diğer üyeleri, Birleşmiş Milletler Afganistan koruları üzerinde odaklı toplantıların üyeleri tarafından atanmıştır. Bu bireyler,

etnik, bölgesel, dini yapı ve kadınların hükümete katılımı da dâhil olmak üzere bireysel yararları ve yetenekleri temeline dayalı seçilmiştir.

Bu iki maddeye göre Afganistan geçici yönetim kuruluşunda Afgan kadınların katılımını sağlamıştır. Geçici yönetimin kuruluşunda iki kadın beş Bakan yardımcısından biri aynı zamanda yeni kurulmuş Kadınlar Bakanlığında bakan olarak görev yapmaya başlayan Dr. Sima Samar ve Komünistler döneminde General rütbesine ulaşan ilk kadın Dr. Soheila Sadiq Geçici Hükümetin Halk Sağlığı Bakanı olarak görev almıştır.

3. Loy-Jirga İztirari 'nin (Olağanüstü durumlarda kavım liderlerin oluşturduğu konsey) Olağanüstü Loy-Jirga Bağımsız Komisyonu Kanununun 2. maddesinde bu konseyin oluşum sürecinde kadın temsilcilerin katılımını da özellikle vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, Afganistan'ın yeni devlet yapısının oluşmasından önce, kadın hakları tartışma haline gelip daha sonra Anayasaya dâhil edilmiştir. Dolayısıyla, Afganistan Anayasası'nda kadın ve erkekler eşit bir şekilde hak verilmiştir.

2.3.1 Yeni Anayasada Kadınların Statüsü ve Siyasal Katılım Hakkı

Temel olarak, demokratik bir siyasî sistemi, sembolik ve yarı demokratik sistemlerin kurumları ve sembolleri mevcut bulunmadığı bir toplumda kadınların siyasal katılımından bahsetmek mümkün değildir. Afganistan'a hükümet eden önceki hükümdarların otoriter niteliği gereği, hem kadın hem de erkeklere siyasi katılım hakkı verilmemiştir. Ancak, Taliban'dan önceki dönemler Taliban dönemiyle karşılaştırılmaz. Taliban hükümeti sadece kadınlar için değil, Afganistan'ın tüm halkı için de bir kâbus olarak tarihe geçmiştir. Eskiden Afganistan'da demokratik bir sistemin olmayışı nedeniyle, yüksek makamlarda siyasi katılım hiç gözükmemektedir. Yani, eski ve modern Afganistan tarihinde demokrasi deneyimi denilen fenomen halen eksiktir. İktidar ilişkilerine tabandan tavana bir yaklaşıma sahip otoriter bir siyasal iktidar halk insanları politika düzeninde ve yönetim süreçlerinde rol oynamaz ve yalnızca iktidardaki siyasi seçkinlerin kararlarına tabi olmalıdırlar. Bu düzen Taliban devletinin yıkılması ve yeni gecceci devletin oluşması ile birlikte değişmeye başladı. Tabandan tavana bir modernleşme süreci Afganistan'da başladı. Tabi bu sürecin ilk adımı Anayasanın düzenlenmesi idi. Yani Afganistan Anayasası modern ve verimli bir yasa olarak bilinmektedir. İyi bir şekilde uygulanırsa, sadece oy verme düzeyinde değil,

diğer tüm seviyelerde ve siyasî alanlarda özellikle kadınların siyasi katılımı da dahil olmak üzere pek çok sorunu çözebilir (Abdallah 2003: 96).

Siyasi katılım da dahil olmak üzere tüm alanlarda kadın haklarının tartışılması, Bonn konferansından sonra, ardından da Loya Jirga-i-istimrari (acil Loya Jirga) ve Loya Jirga-i-Kanunı Asası'da (Anayasa Loya Jirga) tartışıldı ve Afganistan kadınların temsilcileri de katılmış olup halklarını bir dereceye kadar savunabildiler. Seçilen Loya Jirga üyeleri arasında üç kadın; Mahbubeh Hukukmal Komisyon Yardımcı ve eski Kabil Üniversitesindeki Hukuk ve Siyaset Bilimler bölümün öğretim üyesi, Soraya Perlika Babrak Karmel zamanında Kadınlar Enstitüsünün eski başkanı ve Homira Nematı vardı. Komisyon ilk eyleminde, Loya Jirga'nın üyelerini 1501 kişi olarak belirlendi. Bu 1501 kişiden 160'ı kadınlardan oluşmaktaydı. Loya Jirga komisyonu ve Devlet üyeleri olan toplam 53 kişiden 5'i kadın, akademik ve profesyonel kişiliklerin toplam 29 kişiden 6'si kadın, İran ve Pakistan göçmenlerin toplam 100 kişiden 25'i kadın, göç edenlerin toplam 6 kişiden 2'si kadın ve istisnai olarak 100 tane bayan, Anayasa Loya Jirgasine katılmıştı. Sonunda, Loya Jirga'nın seçimi yapıldı ve Sima Samar birinci başkan yardımcısı ve Azam Dadfar, ikinci başkan yardımcısı olarak kadınlar arasından seçildi (Kaşani 1998: 56).

Sonuç olarak Afganistan'ın yeni Anayasası Cumhurbaşkanı Hamid Karzai'nin (2002) imzasıyla resmen Afganistan Anayasası olarak ilan edildi. Yeni anayasa, kadın haklarına olumlu bir yaklaşımın özelliğine sahip bu konuyla ilgili özellikle birkaç maddesinde vurgu yapmıştır. Örneğin:

- Yasanın girişinde Afganistan halkı anayasaya, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet, insanlık onuruna ve insan haklarına saygı ve halkın temel hak ve haklarının korunmasına dayalı baskıdan, despotizmden, ayrımcılıktan ve şiddetten arınmış bir sivil toplum oluşturmak için kabul etmiştir.
- Afgan Anayasası'nın 1. maddesi hükümetinin biçimini "İslam Cumhuriyeti, bağımsız, birleşik ve bölünmez" olarak nitelemektedir. Bu madde cumhuriyetçilik ve İslamcılık iki unsurundan oluşmaktadır. Yani hükümetin istikrarı, cumhuriyet ve İslami şeklinde iki içtimaî dayanağa dayanmaktadır. Bu unsurların her ikisi, kendi içinde halkın katılımına katkıda bulunmaktadır.

- Afganistan'ın yeni anayasasının 4. maddesinde "Afganistan'daki ulusal egemenliğin doğrudan veya temsilciler vasıtasıyla uygulanan ülkeye ait olduğunu" belirtmiştir. Bu maddeye dayalı, millet ve vatandaşların bu ilerici kanuna olan ilgisi görülebilmekte ve Afganistan halkı Afganistan vatandaşlığına sahip tüm insanları içerdiğini söylemeye devam etmektedir. Bu nedenle kadınlar da bu maddenin kapsamına girdiği ve diğer vatandaşlar ile eşit haklara sahip oldukları açıktır.
- Afganistan'ın yeni Anayasasının 7. maddesinde "Afganistan Hükümeti, Uluslararası Sözleşmelerine katıldığı, Birleşmiş Milletlerin Uluslararası Sözleşmeleri kabul etmekte ve insan hakları evrensel Beyanname'si'ne" uyduğunu belirtmektedir. Bu şekilde, bu maddeye göre, Afganistan hükümeti, kendisini tüm Afganistan vatandaşları eşit olarak kabul etmelerinde ve cinsiyeti ayrılık ve ayrımcılık faktörü olarak kabul etmeyen evrensel İnsan Haklarına karşı sorumlu tutmuştur.
- Bu anayasanın 22. maddesine göre "Afganistan uyruklu vatandaşlar arasında her türlü ayrımcılık ve ayrıcalık yasaktır. Afganistan vatandaşlarının hem kadın hem de erkekleri yasada eşit hak ve özgürlüklere sahiptir".
- Ayrıca, 33. maddesine göre, "tüm Afganistan vatandaşları oy kullanma ve seçilme hakkı vardır".
- Anayasanın 67. maddesi, Başbakan adaylar ile ilgili şartları belirtmektedir. Bu maddeye göre "Aday, Afganistan vatandaşlarından doğan Afganistan vatandaşı olmalı, başka bir ülkenin vatandaşı olmamalıdır". Dolayısıyla, genel koşullar göz önüne alındığında, kadınların siyasi ve sosyal konumlara aday olabilmek için önünde bir engel olmadığını görmekteyiz.
- Ayrıca, madde 72'de kadınların kabine üyeliğine dair yalnızca Afgan vatandaşlığı gereği belirlenmiş olup başka herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.
- Anayasanın 83. Maddesi büyük millet meclis üyelerin seçimine ilişkin kadınlara istisna bir statü sağlamıştır. Bu maddeye göre "seçim yasası, seçim sistemi ülke halkının tümüne adil ve eşit bir şekilde temsil edilmesini ve her ilin nüfusuna göre en az iki kadın büyük meclis vekili olarak temsil edilmesini sağlayacak önlemler sağlamalıdır." Bu maddede, kadınlara yönelik olumlu ayrımcılık ilkesini

kullanmaktadır ve bu da kadınların parlamentoya üyeliğini desteklemek için özel bir kota sağlamaktadır.

- 84. madde Meshrano Jirga'nın üyeliği ile ilgilidir. Bu maddeye göre, bu meclisin üyeleri üçten biri Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve bu rakamın yarısı Cumhurbaşkanı tarafından kadınlara ayrılmıştır.
- 118. madde Genel Yargıtay üyeliği ilgilidir ve sadece Afganistan vatandaşı olmak ile birlikte bu pozisyona aday hakkı kazanmaları mümkün olup kadın veya erkek için herhangi bir kısıtlama yoktur (Afganistan anayasası, 1, 4, 7, 22, 84, 38, 72, 67 ve 118 maddeleri (AIHRC, Afghanistan Independent Human Rights Commission)).

2.3.2 Yasama ve Yürütme Pozisyonlarındaki Kadınların Yeri

Afganistan Anayasası, Afganistan kadınların siyasî katılımını kabul ediyor ve kadınların siyasî katılımının önünde ciddi bir engel yoktur. Uygulamada kadın hakları yasalarda belirtildiği şekilde eşit dağıtılmakta mıdır? Başka bir deyişle, 2001'den sonra, Hamid Karzai ve Aşref Gani döneminde Afgan kadınları erkekler gibi eşit olarak politik alanlarda katılımlarını sağlayabilmiş midir? Bu sorunun cevabı Afganistan parlamentosu, Meshrano Jirga ve Karzai'nin yönetimi sırasında hem de Ashraf Gani'nin yönetimi sırasındaki hükümetin teşkilatında aramak gerekmektedir.

Afganistan'da iki büyük millet meclisi vardır. Birisi, Wolesi Jirga (Halk Konseyi) 249 üyeye sahiptir ve beş yıllık bir süre için parlamento seçimiyle seçilir. 2004 yılında Afganistan'ın Anayasası'na göre bu mecliste 68 milletvekili kadın olmalıdır. İkincisi, 102 üyeye sahip Meshrano Jirga meclisidir. 34 üyesi il konseyleri tarafından üç yıllık bir süre için atanır. 34 üyesi ilçe meclisleri tarafından (her ilden bir üye) beş yıllık bir süre için atanır. Diğer 34 üyesi Cumhurbaşkanı tarafından beş yıllık bir süre için atanır. Anayasaya göre, Cumhurbaşkanı tarafından atanan 34 üyenin yarısı kadın olmalıdır (Afganistan K. A. 2008:36).

2007 yılında, Wolesi Jirga'daki toplam 249 koltuğun 68'ini kadınlar kazandı. Bu, Afganistan gibi bir ülke için büyük bir başarı idi ama dünya çapında kabul edilen oranın yüzde 30'un altındadır. Uzun vadeli devlet planlarına göre parlamento ve temsilciler meclisi üyelerinin yüzde 50'si kadınlardan olması genel beklentidir.

İller konseyi de 420 koltuğa sahiptir. Anayasaya göre toplam iller konseyin 420 koltuğundan 124 koltuğu kadınlara aittir. 2005 yılında kadınlar 121 koltuğu kazanabildiler. Ayrıca, ikinci kez yani 2009 yılındaki iller meclisin seçiminde toplam 328 kadın adayından 108 kadın aday seçimi kazanabildiler. Dolayısıyla, büyük millet meclisinde milletvekili olarak kadınların sayısı az görülmektedir. Afganistan parlamentosunda kadınlar zayıf ve daha az etkili olduğu söylenebilir (Kumar 2007:77-98).

Bu durum daha çok kadınların siyasî katılımının niteliğine ve etkili olmaları ile ilgilidir. Afganistan'ın yeni Anayasası'na göre, Büyük Millet Meclisi, Temsilciler Meclisi ve İller Meclisi üyelerinin %25'i kadınlardan olması gerekmektedir. Bununla birlikte, kadınların yalnızca parlamentoda bulunması, politika oluşturma ve uygulama sürecine katılmalarını ve etkilemelerini sağlayamaz. Büyük millet meclisinin tecrübesi, pek çok kadın milletvekilinin büyük ölçüde sivil toplumun beklentilerini karşılamak için parlamentoda sembolik olarak katıldıkları varsayımını güçlendirmektedir. Kadın milletvekillerinin çoğu erkekler tarafından yönlendirilmektedir.

Sonuç olarak, büyük millet meclisi, sena meclisi ve iller konseyindeki kadın temsilcilerin sayısı fazla olsa bile politik ve sosyal politikalar sürecinde etkileme oranı azdır. Kadınlar, yasama kurumlarında yeterince vardır. Ancak bu varlık, özellikle kadın haklarını savunmak yönünde daha az etkili ve kadınların temsil edilmesinin politika sürecinde sayı varlığına göre fazla etkisi yoktur.

Aynı şekilde siyasî ve yönetici pozisyonlarda da kadınların konumu pek parlak değildir. Yani, siyasî ve yönetici pozisyonlarda görev yapan kadınların sayısı fazladır. Örneğin, Karzai'nin birinci başkanlık döneminde toplam 24 bakandan biri (%4) kadındı. 2007 yılında Afganistan'a yurt dışında toplam 17 ülkede konsoloslugu vardı. Bu 17 başkonsolostan 15'i (%88) erkek ve 2 kişi (%11) kadındı. İlk cumhurbaşkanlığın seçiminde, Dr. Mesudeh Celal 18 aday içindeki tek kadın idi. Diğer adaylar gibi o da cumhurbaşkanlığı için adaylığını halka sunmuştur.

Bu seçimde yaklaşık 10 milyon oy alarak %17'sini kadın aday almıştı. İki Cumhurbaşkanlığı adayının yardımcıları kadınlardan seçilmişti. Nitekim Afganistan'da siyasî katılımı konusunda çeşitli yasama ve yürütme pozisyonlarındaki kadınların sayısı göz önüne alındığında, kadınların katılımı, Taliban döneminden bu yana yıllar içinde bir

miktar artış göstermekte ve siyasi sistemin çeşitli sütunlarında onların varlığı artış göstermektedir. Ancak, kadınlar karar verme konusunda hala yeterli etkilere sahip değildir. Bu konu, Afganistan'da kadınların siyasi katılımlarının önündeki engeller neler olduğu konusundaki temel soruyu gündeme getirmektedir.

2.4 Kadınların Siyasî Katılımlarını Engelleyen Faktörler

Birinci bölümde değinildiği gibi evrensel standartlarına göre Afganistan gelişmemiş bir toplum ve üçüncü dünya ülkelerden sayılmaktadır. Bu tür toplumlarda, sosyal normlar ve değerler halk üzerine daha çok baskın ve toplumun önemli kararları hep erkekler tarafından alınır. Sosyal ilişkiler insani değerlerine değil daha çok cinsiyet ayrımına ve kadınlara bir nesne gözüyle bakarlar. Ayrıca, toplumun en güçlü gelir kaynağı da tarım ve hayvancılıktır. Afganistan da bu tür toplumların özelliğini taşımaktadır. Bu da ister istemez toplumun içindeki kadınların rolü üzerinde etkili olmaktadır. Afgan kadınlarının dünyadaki kadınlar kadar siyasete katılamamalarını sebep olan faktörlerden söz edilebilir. Bu faktörleri genel olarak üçe ayırmak mümkündür.

1. **Zihinsel veya Psikolojik Engeller.** Afgan kadınlarının siyasete aktif katılmalarını önleyen güçsüzlük ve motivasyon eksikliği olup, iki önemli psikolojik faktörü vardır. Çünkü siyaseti şiddet ile karmaşık ve eş anlamlı ve bu işi kendi güçlerinin ötesinde görüyorlar (Kazı, 2007:151). Aynı zamanda kadınların siyasete girememelerinin sebebi psikolojiden daha çok zihinsel faktörlerden etkilenmektedir. Afgan kadınları aktif olarak siyasete katılma zihniyetine sahip değildir. Çünkü politika üzerine etkili olduklarına inanmamaktadırlar. Afganistan kadınları politik ve sosyal yaşamda uzun süredir dikkate alınmadıkları için bu durum onlar için bir alışkanlık haline gelmiştir.
2. **İçtimaî ve Ekonomik Engeller.** Kadınların siyasete aktif katılımının önündeki bir diğer engel ekonomik ve sosyal faktörlerdir. Annelik ve eş olmak hassas ve kesintisiz bir roldür. Eş olmak rolü ise erkek tarafından evlenmeye seçilmekle özetlenebilir, siyasî farkındalık çalışması ve kazanması için fırsat verilmez. Erkeklerin aksine, kadınlar yeterince politik deneyime sahip değildir. Ama erkekler, toplumda yaptıkları faaliyetler ve meslekler nedeniyle oldukça iyi bir siyasi tecrübeye sahiplerdir. Bu faktörler kadınların ev dışında çalışma şansını

kaybetmelerine ve finansal kaynakların erişiminden mahrum olmalarına neden olmaktadır. Politik alanlarda güçlü finansal kaynak olmadan çalışmak imkânsızdır. Erkeklerin ve ailelerinin finanse etmelerine bağımlı olan kadınların ekonomik ve maddi açıdan bağımsız olma imkanları daha düşüktür. Böylece, finansal güçlerine güvenerek, toplumun politik yapısına özgürce katılamamaktadırlar. Finansal bağımlılık, kadınların topluma politik katılımlarının önündeki bir başka engel olmaktadır.

3. **Toplumun Kültürü ve Diğerleri.** Toplumun kültürel ve geleneksel değerleri, özellikle hükümetin yüksek makamlarında görev yapmak ve etkili siyasal katılımı olmak üzere kadınların önündeki en büyük engeller arasında yer almaktadır. İş bölme ve evin içindeki işlemler kadınlara vermek yoluyla ataerkil disiplini, kadınların bilinçaltına kurumsallaşmış olup eşit katılım fırsatını neredeyse tamamen ortadan kaldırmaktadırlar. Afganistan'da, çoğunlukla kadınların siyasî faaliyetler için uygun olmadığına ve bunu yapamayacağına inanırlar. Bu varsayımı kadınların zayıflığı, erkeklerin tarihi egemenliği ve baskınlığı nedeniyle birçok kadın tarafından kabul edilmiştir gibidir.

Afganistan'da kadınların siyasî katılımı için resmi olarak hiç bir engel bulunmamaktadır. Üstelik Bonn toplantısında, Afganistan'ın yeni Anayasasında ve devletin yönetici pozisyonlarına katılmaları için kadınlara ayrıca bazı imtiyazlar verilmiştir. Afganistan'da siyaset alanlarında aktif olan kadınlar çoğu yurt dışında büyümüş ve eğitim görmüş bireylerdir. Afganistan toplumu gelenekselci bir toplum olduğu için özellikle kamu alanlarda kadınların aktif olmalarına karşıdır. Başka bir ifade ile uygulamada kadınların siyasî katılımlarını engelleyen bir takım toplumsal ve kültürel faktörler vardır ve halen de devam etmektedir.

III. BÖLÜM

TİCARETTE KADINLARIN ROLÜ

Taliban sonrası Afganistan'ın ekonomik büyümesi ve gelişmesi güçlü ama kırılgandı. Çünkü çok büyük bir oranda dış ülkelerin yardımlarına dayanmakta ve diğer yandan Afganistan halkının en büyük gelir kaynağı ise tarım ve hayvancılıktır. Afganistan'ın ekonomik ve ticari gelişmesi akışı, Karzai hükümeti iktidara geldikten sonra iki kısma ayrılabilir. Birincisi, 2001'den 2013'e kadar olan süre olup Afganistan toplumunun gelişme ve ilerleme açısından altın çağı olarak nitelenebilir. Afganistan'ın bu dönemdeki ekonomik büyümesi yükselişe sahip ve dış ülkelerin yardımları da o derecede fazla idi. İkincisi, 2013 sonrası veya Cumhurbaşkanı Aşraf Gani iktidara geldiği dönemdir. 2013'ten sonra ülkenin güvenliğini koruma sorumluluğu ABD başta olmak üzere dünya koalisyon güçlerinden Afganistan hükümetinin kuvvetine aktarma süreci yaşanmakta idi. Bu aşamada, uluslararası askeri kuvvetlerinin geri çekilmesi ve 2014 yılına kadar sivil yardımın azaltılması gibi konular bulunmaktadır. Transfer süreci aynı zamanda Afganistan'ın ekonomik görünümü üzerine de etki etmiştir. Tabii ki güvenlik ve siyasal istikrarsızlık Afganistan'ın ekonomik ilerlemesi için hâlâ büyük bir sorun olmaya devam etmektedir. Dünya Bankası istatistiklerine göre, şimdiye kadar ülkenin ekonomik gelirlerinin %97'si dış ülkelere gelen askeri ve insani yardımlara dayanmaktadır. Bu yardım, ekonomik kalkınmada önemli rol oynayabilecek uzun vadeli, hayati projeler yerine kısa vadeli projelere harcanmıştır. Örneğin hükümet, üst düzey yetkili memurlarını tatmin etmek ve hükümette tutabilmek için olağanüstü yüksek maaşlar verebiliyordu. Yabancı işçi memurlara yaklaşık on kat daha fazla ücret vermek zorunda kalmışlardır.

Taliban'dan sonraki Afganistan'da ekonomik yapı dış kuvvetlerin finansal yardımı ile ayakta kalma mücadelesi vermiştir. Genel olarak Afganistan haklı tüketici bir toplumdur. Bu yüzden ithalat oranı ihracattan katbekat daha yüksektir. 20 yıl boyunca (2001-2020) yoğun dış yardımların gelmesine rağmen ülkenin Garyri Safi Yurtiçi Hasılası içindeki ihracat payı bazı tarımsal ürünleri ihraç etmekle sınırlı kalmıştır. Afganistan kırılgan bir ekonomiye sahiptir ve yegane yerli üretim kaynağı da tarım, bahçecilik, hayvancılık ve halı endüstrisidir. Bunların yanı sıra mermer taşı, Afganistan'ın ihraç kalemlerinden biridir. Dolayısıyla bu bölümde, ilk adımda, Afganistan'ın ekonomik durumunun genel görünümü, ikinci adımında, Afganistan'ın iç ve dış ticari durumu, Afganistan'ın ticaret ortakları ve en

son ülkenin ticaret işlemlerinde Afgan kadınlarının payı incelenecektir. Ayrıca Gayri Safi Yurtiçi Hasılatın tek üretim kaynaklarından biri tarımsal ürünleri olduğu için, hasat sonrası aşamada, yani tarımsal ürünlerin alma ve satma aşamasında Afgan kadınlarının payı ve oynadıkları rolü kısaca incelenecektir.

3.1 Afganistan'daki Mevcut Ekonomik Durumun Değerlendirilmesi

2001 yılında, ABD'nin başı çektiği NATO üye ülkelerinin askerlerinin saldırıları ile uluslararası yardım ekipleri Afganistan'ın yeniden inşa edilmesi için ülkeye girdiler. Uluslararası toplum özellikle ABD, 2001'den itibaren Afganistan'ın sosyal ve ekonomik temellerinin inşası için 52 milyar dolar civarında bir yardımda bulunmuşlardır (Curt, 2010). Dış yardımların amaçlarından biri, donör ülkelerin mali kaynaklarını kullanarak Afganistan'ın ekonomisini güçlendirmek olmuştur. Ancak, dünya Bankası'nın istatistiklerine göre Afganistan ekonomisi gün geçtikçe düşüş göstermektedir (Bank W. , Dünya bankasının veri tabanı, 2020). Hükümetin yanlış ekonomik ve finansal pozisyonlar alması ve denetim sisteminin aşırı ihmal edilmesi Afganistan ekonomisinin durgunlaşmasına neden olmuştur. Bunların yanında devlet içindeki yolsuzluk ve terör gruplarının gelir kaynağı olan afyon ticareti de büyük bir rol oynamıştır. 2014 yılındaki cumhurbaşkanlık seçimi sonucunda ulusal birlik hükümeti oluşması, Afganistan ekonomisi üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır. Bazı iktisat uzmanlarına göre, ulusal birlik hükümetinin başındaki politikacılar ülke ekonomisinin krize gitmesine yol açmıştır.

Ülkedeki ekonomik düşüşün birçok nedeni vardır. Ancak bu araştırmanın amacı Afganistan kadınlarının ticarete ve siyasetteki yerini araştırmaktır. Dolayısıyla, genel bir imajı oluşturmak için Afganistan'ın ekonomik durumu ve ekonomik göstergelerini kısaca inceleyelim. Afganistan genel ekonomik durumunu değerlendirmek için istihdam, ekonomik büyüme, kişi başına düşen milli gelir oranı, sermaye kaçıışı, göç ve beyin göçü, devalüasyonu gibi faktörlerin ele alınması yerinde bir bakış açısı verecektir.

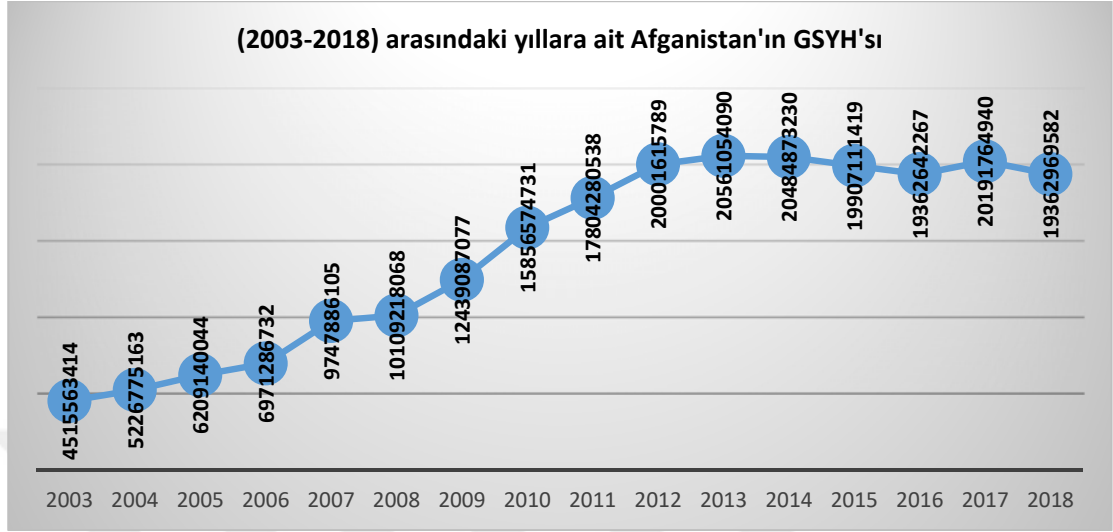
1. Ekonomik Büyüme

2001'den sonra Afganistan Cumhuriyeti hiçbir zaman sabit bir ekonomik büyümeye şahit olmamıştır. Afganistan'ın ekonomik büyümesi kısa vadeli olup uzun vadede süreklilik arz etmemiştir. Karzai hükümetinin ilk yıllarında Afganistan'daki ekonomik büyümenin yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Ancak bu yükseliş hiçbir zaman istikrarlı olmamıştır. 2014

yıldaki Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra, ülkenin ekonomik büyüme hızında sert bir düşüş yaşanmıştır ve son açıklanan verilere göre 2018 yılında bu rakam yaklaşık %1 olarak gerçekleşmiştir (Bank W. , Dünya bankasının veri tabanı, 2020). Başka bir deyişle, ekonomik kurumunu destekleyen ve güçlendiren sektörler, yani sanayi, tarım ve hizmet sektörlerindeki faaliyet oranının azalması da ekonomik durgunluğun bir işareti olarak bilinmektedir. Dünya bankası ve Afganistan'ın Ekonomik ve Ticaret bakanlığının raporlarına göre, 2003-2012 yılları arasında Afganistan'ın ortalama yıllık ekonomik büyümesi %9,4 yükseliş göstermektedir. Ancak 2014'ten sonra ülkenin ekonomik büyümesi her yıl ortalama %2.6 düşmüştür (Bank W. , Dünya bankasının veri tabanı, 2020). Benzer şekilde, Afganistan'ın kişi başına düşen geliri de düşmüştür. Kişi başına düşen geliri, ülkelerdeki ekonomik büyümenin en önemli göstergelerinden biridir. Kişi başına düşen gelir net milli gelirin o ülkenin nüfusuna bölünmesiyle elde edilir. Afganistan'da kişi başına düşen geliri 2003 ile 2013 arasında üç kat artarak 200 dolardan 670 dolara yükselmiştir. Ancak 2014'ten sonra ülkenin kişi başına düşen geliri 590 dolara düşmüştür. Ekonomik olarak dış kaynakların yardımına dayanan Afganistan gibi bir ülke için kişi başına düşen gelir oranının düşük olması normaldir. Ancak, ekonomik büyümenin hızı geçici hükümetin ilk yıllarında ve ondan sonraki devletlerin döneminden 2013'a kadar yüksek olup kişi başına düşen geliri de yıldan yıla artmaktaydı. Ama halen kişi başına düşen geliri düşmekte ve istatistikleri 330 doların altındadır (BBC, 2013).

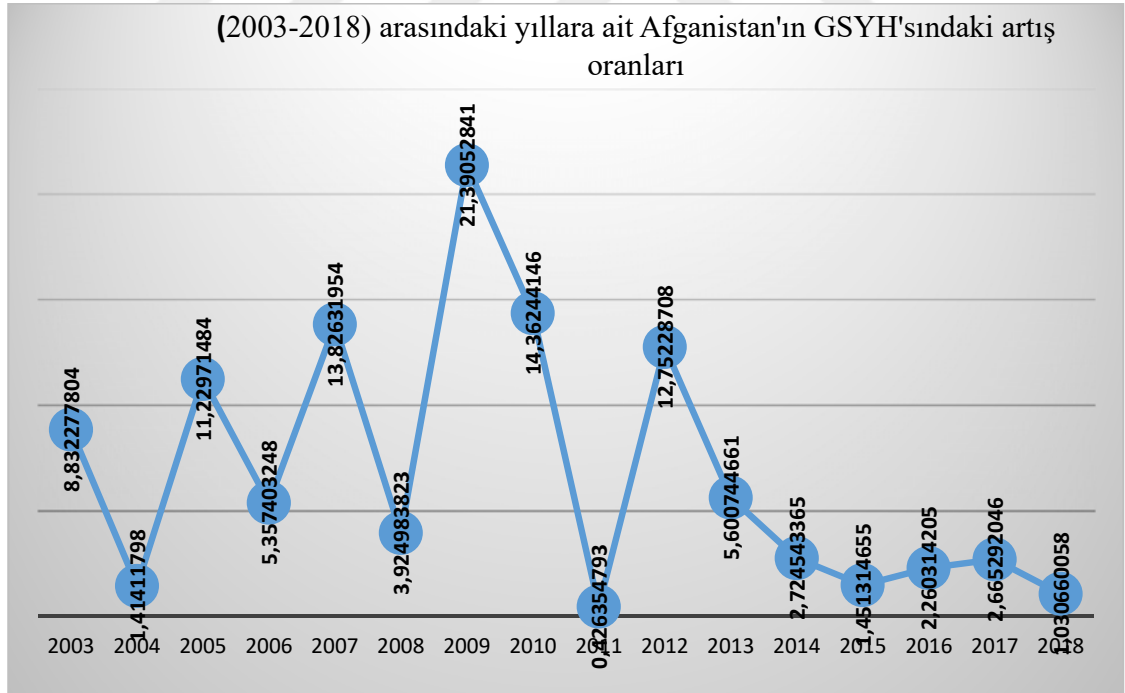
Aşağıdaki grafiklerde belirtildiği gibi Hamid Karzi döneminde Afganistan ekonomisi yıldan yıla büyüme kaydetmiştir. Büyüme oranı hiç bir zaman sabit olmamakla birlikte sürekli artış tendini izlemiştir. Fakat Hamid Karzai hükümetinden sonra milli birlik hükümetinin başa gelmesiyle Afganistanda siyasi istikrarsızlıkla birlikte sözü edilen dönemde(2014-2020) ekonomik büyüme trendi ters yönde seyretmiştir. Dünya bankasının veri tabanından alınan ve Afganistan'a ait istatistiklere göre Afganistan Gayri Safi Yurdiçi Hasılası 2003 yılından 2013 yılın'a kadar sürekli artış göstermişken, 2014'ten 2018'e kadar istatistikler ekonomik büyümenin düştüğünü göstermektedir. Grafik (1) 2003-2018 arasındaki yıllara ait Afganistan GSYH tutarını gösterirken, Grafik(2) ise aynı döneme ait GSYH'sının artış oranlarını göstermektedir.

Grafik (1) 2003-2018 Arasındaki Yıllara Ait Afganistan'ın GSYH'sı

Kaynak: Dünya Bankası Afganistan Ülke Raporu (worlbank).

Grafik (2) 2003-2018 Arasındaki Yıllara Ait Afganistan'ın GSYH'sındaki Artış Oranları

Kaynak: Dünya Bankası Afganistan Ülke Raporu (World Bank).

Aşağıdaki tabloda (1) (2003-2018) arasındaki yıllara ait Amerikan doları cinsinden Afganistan ülkesinin ithalat ve ihracat rakamı yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi

Afganistan 2007 yılına kadar hiç ihracat edilememiştir. Bunun çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte en büyük nedeni savaştan çıkmış bir ülke olarak altyapısının tamamen yıkıma uğradığını söylemek mümkündür. Sanayi sektörü tamamen yok olmuş yâda yarım tahrip edilmiştir bu yapıların inşa edilmesi yılları almıştır. Afganistan halen sanayi sektöründe tamamen yurt dışına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Afganistan ihracatı genellikle tarım ürünleri ve kuru meyve çeşitlerinde oluşmaktadır. Bunları ihraç etmenin önündeki en büyük engel ulaşım sektörünün ve lojistik altyapısının gelişmemiş olmasıdır. İthalat verilerine baktığımızda

Tablonun ithalat verilerine baktığımızda bu rakamlar yıldan yıla değişkenlik göstermektedir. Afganistan tüm sektörlerde dışa bağımlı bir ülkedir. Bu yüzden ihracatın ithalatı karşılama oranı çok düşüktür. Fakat yine yıldan yıla bu rakamda da iyileşme görülmektedir.

Tablo (1) 2003-2018 Yıllara Ait Afganistan'ın İhracat, İthalat ve GSYH Artışı

YILLAR	GSYH	GSYH'DAKİ ARTIŞ	İTHALAT	İHRACAT
2003	4,515,563,414	8.83	3,250,916,368	İhracatı yokmuş
2004	5,226,775,163	1.41	3,170,766,876	İhracatı yokmuş
2005	6,209,140,044	11.22	4,394,496,907	İhracatı yokmuş
2006	6,971,286,732	5.35	5,193,915,441	İhracatı yokmuş
2007	9,747,886,105	13.82	6,070,569,817	İhracatı yokmuş
2008	10,109,218,068	3.92	7,391,998,381	1,322,191,54
2009	12,439,087,077	21.39	8,292,461,472	2,112,273,58
2010	15,856,574,731	14.36	9,950,050,421	25,819,408,76
2011	17,804,280,538	0.42	11,906,560,787	3,067,837,28
2012	20,001,615,789	12.75	12,525,063,895	23,436,043,02
2013	20,561,054,090	5.60	11,339,899,824	14,017,638,93
2014	20,484,873,230	2.72	10,532,000,001	20,063,043,68
2015	19,907,111,419	1.45	8,647,160,000	14,299,298,54
2016	19,362,642,267	2.26	8,079,196,976	11,400,444,20
2017	20,191,764,940	2.66	9,153,344,064	11,560,809,71
2018	19,362,969,582	1.03	Yayınlanmamış	16,115,401,54

Kaynak: Dünya Bankası Afganistan Ülke Raporu (World Bank).

Yoksulluk

Yoksulluk, her ülkenin kendi ulusal ekonomisinde tartıştığı en önemli konulardan biridir. Yoksulluğun azaltılması, ulusal ekonominin (Makroekonomi) temel hedeflerinden biridir. Her ülkede, bu olguyu ortadan kaldırmak için toplumun nesnel gerçekliklerine dayalı stratejiler geliştirilir. Dünya Bankası istatistiklerine göre, Afganistan'daki yoksulluk oranı %36, yani Afganların yüzde 36'sı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Ayrıca bu rakam bazı istatistiklerde %38,5'tir (İktisat Bakanlığı 2017:7).

2. İşsizlik

İstihdam aynı zamanda her ülkenin milli ekonomi politikasında önemli bir konudur ve ülkelerin temel hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Ekonomik durgunluğu ile birlikte işsizlik oranı da ulusal birlik hükümetinin başlangıcından bu yana arttığı söylenir. Karzai hükümeti döneminde işsizlik oranı fazla olup ülke nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan kadınların %5'inden azı çalışmaktaydı. Erkekler arasındaki istihdam oranı da çok düşük bir rakam göstermekteydi. Dünya Bankası istatistiklerine göre, ulusal birlik hükümetinin başlangıcından bu yana Afganistan'da 5 milyon insan işten çıkartılıp işsiz kalmıştır. Afganistan İşçi Sendikası'na göre, genç yetişkin ve eğitilmişler arasındaki işsizlik oranları yüzde 56'ten 60'a kadar yükseliş göstermektedir. Şimdi soru, vasıflı ve eğitilmiş insanların bile işsiz olduğu bir durumda ekonomik istikrar hakkında nasıl konuşulacaktır?

Aşağıdaki tabloda (tablo 2) 2003-2018 yıllara ait Afganistan'ın işsizlik ve yoksulluk oranlarını göstermektedir. Bu sayılar Dünya Bankasının veri tabanından alınmıştır. Tabloda gördüğünüz üzere sadece 2007, 2011 ve 2016 yıllardaki yoksulluk oranları mevcuttur. Bu sayılara göre 2016 yılında %54,5 suretiyle ülkede en fazla yoksul bulunmaktadır. Bu bilgiye göre 2016 yılında ülkede işsiz sayısı (1,633999944) kişi söylenmiştir. Hâlbuki Afganistan'ın Merkezi İstatistik Ofisinin raporuna göre 2016-2017 yıllar arasında Afganistan'ın tüm nüfus sayısı 28 milyon olarak söylenmiştir (NSİA). Ayrıca Hasht-i-Subhi gazetesindeki raporunda Afganistan'ın işsizlik ve yoksulluk ile ilgili Dünya bankası ve Afganistan Merkezi İstatistik Ofisinin yayınlanmış oldukları sayılar bir birine uyuşmadıklarını belirlenmiştir (8-AM). BBC Farsça da ayrıca 2019 yılında Afganistan nüfusunun yarısından fazlası yoksul olduklarını bildirmiştir (BBC Persain).

Dolayısıyla Afganistan n l s n n sayısı ile ilgili beli bir istatistik olmadığı için yoksulluk ve işsizlik oranları tahmin etmek g   görünmektedir.

Tablo (2) 2003-2018 Yıllara Ait Afganistan'ın İşsizlik ve Yoksulluk Oranları

Yıllar	Yoksulluk Oranı	İşsizlik Oranı
2003	Bulunmamaktadır	3.41899991
2004	Bulunmamaktadır	3.086999893
2005	Bulunmamaktadır	2.941999912
2006	Bulunmamaktadır	2.825000048
2007	33.7	2.128000021
2008	Bulunmamaktadır	2.493999958
2009	Bulunmamaktadır	2.470000029
2010	Bulunmamaktadır	2.275000095
2011	38.3	1.983999968
2012	Bulunmamaktadır	1.692000031
2013	Bulunmamaktadır	1.725000024
2014	Bulunmamaktadır	1.735000014
2015	Bulunmamaktadır	1.679000002
2016	54.5	1.633999944
2017	Bulunmamaktadır	1.559000015
2018	Bulunmamaktadır	1.542000055

Kaynak: Dünya Bankası Afganistan  lke Raporu (World Bank).

3. Yabancı Yatırımcılar

Yerli ve yabancı yatırımların artırılması Afganistan ekonomisini güçlendirmek için makul yollarından biridir. Ulusal birlik hükümetinin liderleri konuşmalarında her zaman yabancı yatırımları teşvik etme ve geliştirme önceliğini vurgulamıştır. Ancak henüz uygulamada hiçbir olumlu sonuç alınamamıştır. Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Ticaret ve Sanayi Odaları, siyasi zorlukları ve hükümet organlarının yanlış uygulamaları ve verimsiz kanunlar gibi durumlar ülkedeki yabancı yatırım oranının azalmasına sebep olmuştur. Afganistan ticaret ve sanayi odalarının raporlarına göre, ulusal birlik hükümetinin kuruluşundan bu yana ülkeye hiçbir yatırım yapılmamıştır. Diğer bir istatistiğe göre ticaret hacminde ve yabancı ülkelere sermaye uçuşunda %5'lik bir d    ten bahsedilmiştir. Öte yandan, Afganistan'ın  demeler dengesinde her zaman açıklar olmuştur ve temel nedenleri etkili yasaların eksikliği,

uluslararası ekonomik stratejinin olmaması, yaygın yolsuzluk ve bu sektördeki uzman personelin eksikliğidir.

4. Enflasyon

Enflasyon, serbest ve karmaşık bir ekonomik piyasada karşılaşılan en yaygın zorluklardan biridir. İktisat düşünürleri enflasyonla ilgili farklı görüşler sunmuşlardır. Çoğu iktisatçılar enflasyon oranını ülkedeki milli ekonomisi için %2'den fazlası zararlı görmekte ve yönetilmesinde ısrar etmektedir. İstatistiklere göre, 2018 yılında Afganistan %5'lik bir enflasyon oranı vardır. %2'den az enflasyon ülkedeki ekonomisine zarar verilebilir (Da Afghanistan Bank 2019:43).

5. Yurtiçi Yatırımcılar

Milli birlik devletin başlangıcından bu yana, yerli yatırımcıların faaliyetleri aynı yurtdışı yatırımcılar gibi azalmaktadır. Bu durumun altında yatan nedenler politik ve ekonomik istikrarsızlık faktörleridir. Bir yandan, Afganistan'da siyasi bir istikrar olmadığı için yatırımcının hayatı ve gelecekteki garantisi hayal olarak ve öte yandan Afganistan'daki yatırımın geri dönüşü keskin bir şekilde düşüş göstermiştir. Ülkedeki para akışı da düşmeye devam etmekte ve insanlar ülkede para akışı azaldığı için daha fazla alışveriş yapılmamaktadır. Bu üç temel sebepten dolayı yurtiçi yatırımların statüsü her geçen güne göre azalmaktadır. Afganistan ekonomisinin diğer zorluklarından ve endişelendiren faktörlerden biri de sermayenin yurt dışına götürülmesidir. Politik-ekonomik istikrarsızlık, finansal ve bankacılık sistemlerindeki zayıflıklar Afganistan'dan diğer ülkelere sermaye uçuşlarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ekonomik olarak, ülke dışına yapılan sermaye kaçıışı ülke içindeki para akışını azaltır ve ekonomik döngü para arz açığı ile karşı karşıya bırakır. Bunun Afganistan'ın ekonomik büyümesi üzerinde çok olumsuz bir etkisi olmuş ve ekonomiyi durgunluğa sokmuştur. Şimdiye kadar bu konu ile ilgili resmi istatistikler bildirilmemiştir. Ancak ticaret ve sanayi odalarından ve diğer ilgili ekonomik organların yetkililerine göre, sermaye kaçıışı son zamanlarda benzersiz bir şekilde arttığını söylenmektedir (Da Afghanistan Bank, 2019: 94).

6. Kara Para ve Terörizmin Finansmanı

İstikrarlı ve verimli bir ekonomi elde etmek için öncelikle güvenlik şarttır. 2001'den sonraki Afganistan'ın ilk yıllarında göreceli güvenlik nispeten ılımlı olmuştur. Ancak günümüzde güvensizlik durumu gün geçtikçe artmakta ve ekonomik faaliyetleri sınırlamaktadır. Afganistan'daki serbest piyasa ekonomi sistemi yeni bir deneyim ve ülkeye adaptasyonunun ön koşulları dikkate alınmadan uygulamaya konuldu. Bu yüzden sistemin temeli henüz kurulmamış ve güçlendirilmemiştir. Ekonomik oligarşisi ve karaborsa ekonomisi, ülkedeki iyi yönetim sürecine sürekli olarak meydan okumuştur. Afganistan'ın demokratik yönetiminin başlangıcından bu yana, Afganistan'da bir finans ve bankacılık sisteminin bulunmaması, ekonomik istikrarın önündeki en önemli sorunlardan biri olarak durmaktadır. Afganistan'da kara para aklama, ülkenin bankacılık ve finansal sistemindeki temel sorunlardan biridir. Kara para aklama, yasal olarak suç sayılan ve yasa dışı yollarla para kazanma sürecidir. Afganistan'da yıllardır kara para aklama ile ilgili bir yasa yoktu. Taliban'dan sonraki Afganistan'da karaborsayla ilgili kanunlar yürürlüğe girdi ancak uygulanamamaktadır. Bu, Afganistan bankalarını kara para aklama fabrikalarına dönüştürmüştür. Öte yandan, siyasi muhalifler de terörizmi finanse etmek için her zaman Afganistan bankacılık sistemini kullanılmıştır. Uygulamada çoğu Afganistan bankaları kara listeye alınmıştır. Resmi olarak bu vakalar listelenmemiş olsa bile gerçekte herhangi bir finansal işlem gerçekleştiremez veya işlem yapmakta tereddüt ederler. Uzun yıllardır Afganistan Merkez Bankası kâr amacı profesyonel olmayan yöneticilerin elindedir ve özel bankalar üzerinde hiçbir zaman etkin bir denetlemeye sahip olamamıştır. Örneğin, Merkez Bankası'nın eski başkanı Halilullah Fitrat'ın Kabil Bankası'nın çöküşünden üç gün önce, bir konferansta Kabil Bankası'nın bölgedeki en iyi bankalardan biri olduğunu ve herhangi bir sorununun olmadığını söylemiştir. Ancak üç gün sonra banka iflas etti. Afganistan bankacılık sistemi kredi krizi geçirdi. Faili meçhul Kabil Bankası davasının Afganistan'ın bankacılık ve ekonomik sektörleri üzerinde büyük olumsuz etkileri oldu ve özel bankaların çoğu merkez bankasının vasıtasıyla denetlememektedir.

7. Afganistan Para Biriminin Değeri

Afganistan'ın para biriminin değeri hiç istikrarlı olmamıştır. Para biriminin değerini arttırmak için, üç sıfır Afganistan para biriminden kaldırıldı. Ancak Afganistan hükümeti

oranı sabit tutamamıştır. Afganistan Merkez Bankasının yayınladığı verilere göre, Afganistan para birimi her saat değer kaybediyor, ancak Afganistan para biriminin değerini korumaktan sorumlu bir politika yapıcı olarak Merkez Bankası, paranın değerini korumak için piyasaya dolar satarak doğrudan müdahale dışında hiç bir zaman kalıcı bir çözüm yaratamamıştır. Afganistan'ın merkez bankası geçmiş yıllarda etkin para politikası uygulayamamıştır. Para politikası, para birimlerinin arz ve talebini ve özellikle dövizlerin döviz cinsinden döviz kurunu etkileyen tüm ekonomik politika faaliyetleridir. Diğer ülkelerde Merkez Bankası açık artırma aracını kullanarak yöneylem politikasını sürekli olarak kullanmasına asla izin verilmez. Ancak bu mevzu Afganistan Merkez Bankası'nın ana politikalarından biridir. Afganistan'ın Merkez Bankası genellikle haftada 20-30 milyon dolar piyasaya satmaktadır ve bu akım yoluyla Afganistan para biriminin değerini korumaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Afganistan'daki ekonomik durum ilk 12 yılda bir miktar iyileşmiştir. Ancak Eşref Gani'nin yükselişiyle birlikte enflasyon her geçen gün artmaktadır. Ülkenin istihdam fabrikası olarak da adlandırılan özel sektör Afganistan'da iyi bir performans göstermiyor. Ancak ulusal birlik hükümeti siyasi istikrarsızlık ve ekonomik politikaların verimsizliğinden dolayı ortaya çıktığı için sektör faaliyetlerini diğer tüm sektörlerden daha fazla durdurmuştur. Çünkü ülkedeki para akışı ne zaman azalırsa, özel sektör pazarı otomatik olarak durgunlaşacaktır. Ülke ekonomisinin bel kemiğini oluşturan ve ekonomik büyüme ve kalkınma için hayati ön şart olarak kabul edilen Afganistan'ın finans sektörü, bugüne kadar istikrarlı kalamadı ve her zaman kırılgan görünüyordu. Dolayısıyla, ülkede nüfusun ve işgücünün yarısından fazlasını oluşturan ülkenin kadınlarının henüz herhangi bir ekonomik faaliyeti veya işbirliği olmamıştır. (Da Afghanistan Bank, 2018; Ashtokahaw 2013:13).

3-2 Afganistan Ticaret Ortakları

Afganistan, Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü ve Orta Asya Ekonomik İşbirliği (ECO) dahil olmak üzere çok taraflı veya ticaretle ilgili çok taraflı örgütlerin bir üyesidir. Tablo (2) Afganistan'ın üyesi olduğu ticari kurumları göstermektedir. Afganistan, Güney Asya Bölgesel Ülkeler Birliği'ndeki üyeliğiyle Güney Asya Bölgesel Ortaklık Örgütüne katılarak Pakistan ve Hindistan'a daha iyi erişim sağlayarak Güney Asya Serbest Ticaret

Anlaşmasına katılabilme şartlarını sağlanacaktır. Ekonomik İşbirliği Örgütü ayrıca Pakistan, İran ve Özbekistan'a daha iyi erişimi kolaylaştıracak bir ticaret ve taşımacılık çerçeve anlaşmasına sahiptir. Afganistan üç tane iki taraflı ticaret anlaşmasına dahil edilmiştir.

1. Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşması.
2. Hindistan ile İmtiyaz Ticaret Anlaşması.
3. 2003 yılında her iki tarafın iş adamlarına işletme ruhsatı verilmesine karşı alınan Çabahar Serbest Ticaret Bölgesi ile ilgili İran ile Afganistan arasındaki yapılan anlaşma transit yolların güvenliklerin sağlanmasını kapsar.

Hindistan ile imtiyazlı ticaret anlaşması 2004-2005 ve 2008-2009 yılları arasında Hindistan'a yapılan ihracatın %580 artışını sebep olmuştur. Anlaşma uyarınca, çoğu bahçe bitkileri, çeşitli gıda takviyeleri ve mineraller içeren Afganistan'ın 38 tür ürünlerine tarife imtiyazı verildi. Bu da vergide %30 ila 105 değişiklikle sonuçlandı. Bahçe ürünleri arasında üzüm, kuru üzüm, badem, incir, fıstık, frenk soğanı, erik ve çilek, frenk üzümü, kayısı, kayısı çekirdeği, kiraz, zerdeçal, elma ve nar bulunmaktadır. Hindistan'a çeşitli Afganistan'ın bahçe ürünler ihracatı brüt hükümlerin %50'sine yakındır. Ayrıca hava yolları ile ulaşım ve taşıma pahalı olup Hindistan pazarlarına Afganistan işadamları için erişimi büyük bir sorun olarak görülmektedir (Ekonomi Bakanlığı 2017: 12).

Tablo (2) Afganistan'ın ticaret ortakları

Afganistan'ın Çok Taraflı Ticaret ve Ticaretle İlgili Kuruluşlara Üyeliği			
Kurumlar	Bölgeler	Üye Sayısı	Katılan ülkeler
Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC)	Güney Asya	8	Afganistan, Bangladeş, Butan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)	Orta Asya	10	Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyeti, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan
Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu	Asya ve Pasifik	52	Afganistan ile Komisyonun önemli ihracat ortakları arasında İran, Hindistan, Pakistan, Rusya ve Özbekistan bulunmaktadır.
Dünya Gümrük Örgütü	Global	173	Afganistan ile Komisyonun önemli ihracat ortakları arasında Belçika, Finlandiya, Almanya, İran, Hindistan, Pakistan, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Özbekistan.
Dünya Ticaret Örgütü	Global	153	İran, Rusya ve Özbekistan gibi Afganistan da gözlemcidir. Dünya Ticaret Örgütü ve aşağıdaki önemli ihracat ortakları üyeleri: Belçika, Finlandiya, Almanya, Hindistan, Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleridir.

Kaynak: (Dünya Tecaret Örgütü. (Örgütü).

Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşması'nın (APTTA) Afgan-Pakistan ticaretini iyileştirmesi ve Afganistan'ın Pakistan'ın kara yolları üzerinden Hindistan'a erişimini kolaylaştırması bekleniyor. Afganistan'daki ticaretin gayri resmi özellikleri nedeniyle, Afganistan işadamları ürünlerini Pakistan'a ihraç etmek için hâlâ yüksek vergiler ödemek zorunda kalırlar. Vergi oranı da değişkendir ve büyük ölçüde gayri resmi olarak uygulanırlar. Örneğin, 2009 yılında birçok Afganistan mahsullerine, özellikle üzüm ve kayısı gibi taze ürünlere gayri resmi olarak yüksek vergi uygulanmıştır. Afganistan İhracat Tanıtım Ajansı'na ve çok sayıda tüccar ve ihracatçıya göre, bu tür eylemler gümrük prosedürlerini geciktirir, üzüm kalitesini de düşürür ve tüccarlar ve çiftçiler için yüksek bir kayba sebep olur.

3.3 Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı

Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, hükümetin tarihî bir geçmişe sahip ve kilit organlarından biridir. 1919'da bağımsızlık ilanından sonra Kral Amanullah genel bir reform sürecini başlattı. Şah Amanullah, Afganistan anayasası da dahil olmak üzere düzenlemelerin hazırlanmasına ve taslağının hazırlanmasına dayanan bağımsız bir Afganistan hükümeti kurmuştur. Yönetmeliklere veya Anayasa'ya göre, o zamanki devletin üç yetkisinin, yani yürütme organının, yasama organının ve yargı organının ayrılması ve fark edilmesi, kendi alanlarında bağımsız olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Anayasaya göre, yürütme, yasama ve yargı organının yetkileri kurulmuş, hükümetin üç kolu bağımsız olarak faaliyet göstermeye başlamış ve ülkenin yeni idari yapısının icra organı tasarlanmış ve uygulanmıştır. Kral Amanullah'ın bağımsızlık ilanından sonra, Afganistan yürütme gücünün teşkilatı kuruldu ve o dönemin Sardar Abdul Quddus hükümetinde başbakan olarak seçilmiş ve Mohammad Han Wardak Sanayi ve Ticaret Bakanı olarak atanmıştır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 1906 ve 1922 yılları arasında Milli Ekonomi Bakanlığı olarak anılmıştır ve iş, tarım, sanayi ve gümrük bölümlerinden oluşan 1922'de ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle, kamu yönetimi devlet başkanlarına yükseltildi. El sanatlar yönetimi, makine sanayi yönetimi, ulaşım ve transport müdürlüğü ve endüstri liderliğindeki bağımsız yönetim ve tarife yönetimi, hukuk formu yönetimi, iç piyasa yönetimi, iç ve dış ticaret istatistikleri yönetimi, detay yönetimi ve iş zekası çalışmaları gibi yeni branşlardan bazıları dikkate alınmaktadır. 1906 yılında ihracat ve ithalat yönetimi ticaret bölümünün alt bölümü olarak eklenmiştir. Zaman

geçtikçe, ihtiyaçlara göre ve aynı zamanda, bazı profesyonel departmanlar Milli Ekonomi Bakanlığı'ndan ayrılmaya başlamış ve ayrı birimler olarak çalışmaya başlamış ve bu birimlerin her biri bağımsız bakanlıklara yükselmiştir. 1922'de Hindistan'da ve daha sonra Pakistan'ın başkenti Peşaver'de de Afganistan ticaret hukukunda ticari bir ataşe departmanı açılmıştır. 1923-1927 yılları arası Milli Ekonomi Bakanlığının teşkilatı eskisi gibi devam edip herhangi bir değişikliklere uğrayamamıştır. Ekonomi Bakanlığının oluşumunda 1923'ün son aylarında ve 1929'un başlarında değişiklikler olmuş, bakanlık içinde yeni departmanlar kurulmuş ve zaman kısıtlaması nedeniyle bazı teşkilatlar elenmiş ve işlevleri diğer şubelere devredilmiştir. Ancak diğer profesyonel kurumlara ve bakanlıklara artan ihtiyaç nedeniyle bazı departmanlar Ulusal Ekonomi Bakanlığından ayrılmış ve diğer bağımsız kurumlara yükseltilmiştir. Son olarak, 1932 yılında, Ekonomik İşleri Bakanlığı Ekim 1932'de Afganistan hükümetin idari teşkilatında Ticaret Bakanlığını yeniden başlattı. O zamandan beri çeşitli kuruluşlarla farklı ticari faaliyetlerde bulunmuştur (Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Resmi Sitesi).

3.4 Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası

Afganistan'daki özel sektörlere hizmet vermesi açısından Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası'nın 88 yıllık geçmişi vardır. 1904'te, Afganistan işadamları ilk kez ticari anlaşmazlıkları ele almak ve faaliyetlerini pekiştirmek amacıyla Afganistan ticari hakimiyet topluluğunu kurmuşlar ve daha sonra Afganistan ticaret ve yatırım odasına dönüştürmüştür. Oda kanunu 2009'da yürürlüğe girdi ve tamamen bağımsız, hükümet dışı, politik olmayan ve kar amacı gütmeyen bir kuruluş olarak tanımlandı. Bu, ülkenin genelinde özel sektörler tarafından yönlendirilen işletmeler için elverişli bir ortam yaratmak amacıyla özel sektör ve hükümet arasında daha fazla işbirliğine doğru atılan bir adımdı. Oda'nın şu anda 66.000'den fazla bireysel üyesi olmak üzere 23.000'i aktif ve 281'i dernek, organizasyon ve kooperatif üyesi bulunmaktadır. Aynı zamanda bu oda ülkenin özel sektörünün yüzde 90'ını temsil etmektedir. Kabil'deki genel merkezi ve 25 il odası ile iki ilçe aracılığıyla örgüt ve özel sektörlerin faaliyetlerini desteklemektedir.

Bugün, Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası, ülkedeki ekonomik reform ve kalkınma sürecini kurumsallaştırmak için eşsiz konuma sahiptir. Genel halk, yatırımcılar, vakıf kurumlar, medya ve yabancı ortaklar arasındaki bir iletişim köprüsü olarak, Afganistan

özel sektör üyelerinin hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Oda, hükümet ile ekonomik politikalar oluşturma sürecindedir ve hükümetin devlet gelir düzeyini artırmak, özel sektörün çıkarlarını ve halkın satın alma gücünü korumak için her zaman hükümete gerekli ve yapıcı tavsiyelerde bulunmak için çaba sarf etmektedir.

Ticaret ve yatırımı genişletmek için, Afganistan Ticaret Odası sürekli olarak katma değerli programlar geliştiriyor ve yeni pazarlar sunuyor, böylece yurtiçinde yatırımı artırmak istediklerini söylerler. Oda, uluslararası ortaklarıyla ilişkilerini genişleterek, ülkenin özel sektör topluluğuna önemli uluslararası bilgilere ulaşmalarını sağlamaktadırlar. Afgan Ticaret Odası'nın hukuk ve tüzüğüne göre, Temsilciler Yüksek Kurulu, odanın en yüksek karar alma merciidir. Yüksek Temsilciler Konseyi, IEC'nin gözetiminde ücretsiz, doğrudan ve şeffaf seçimlere dayanarak üç yıl için göreve seçilir. Delege sayısı, tüm yönetim kurulu üyeleri ve il odaların temsilcilerinden oluşmaktadır. Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası'nın yönetim kurulu, odanın politikalarını ve stratejilerini belirlemek ve izlemek, hükümete, parlamentoya ve ilgili ekonomik politika organlarına serbest piyasa ekonomi sistemi içinde danışmanlık yapmaktan sorumludur.

Oda Yönetim Kurulu; Yönetim Kurulu Başkanı, Politika Başkan Yardımcısı, Maliye ve Yönetim Başkan Yardımcısı ve özel sektöre gerekli hizmetleri sağlayan diğer 11 kilit departmandan oluşmaktadır. Ayrıca beş sektör komitesi de yönetim kuruluna gerekli tavsiyelerde bulunmaktadır. Genel olarak, il odaları, operasyon faaliyetleri Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası gözetiminde il odası yöneticileri ve idari personel tarafından yürütülen her il odasının yönetim kurulu tarafından yönetilir.

Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası, ülkede iş için doğru platformun geliştirilmesinin ve sağlanmasının işadamlarının, girişimcilerin ve yatırımcıların temel ihtiyaçlarından biri olduğuna inanılıyor. Bu nedenle, Oda bu amaca ulaşmak için üyelerine aşağıdaki hizmetleri sunmaktadır.

1. **Özel sektörün savunulması ve temsil edilmesi.** Odaya "ülkedeki özel sektör sesi" olarak değinen oda kanunu doğrultusunda, kurum her zaman özel sektör teorilerini devlet kurumlarıyla ortaklık kurarak ekonomik yasalara ve düzenlemelere entegre etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, hükümetle ilişkileri ve Hukuk Hizmetleri Dairesi aracılığıyla hükümet ve sivil toplum kuruluşlarıyla

doğrudan bağlantılıdır. Oda yetkilileri, özel sektörün yeni mevzuatta değişiklik yapılmasına veya eski mevzuatta değişiklik yapılmasına ilişkin görüşlerini sunmak üzere Bakanlar Konseyi'nin Ekonomik ve Yasama Komiteleri ile diğer hükümet ekonomik komitelerinin toplantılarına düzenli olarak katılmaktadır. Ayrıca bu kurum her yıl ülkenin Cumhurbaşkanı ve özel sektör arasındaki toplantı düzenlenir.

2. **Afganistan'ın Ticari Anlaşmazlıklarının Çözülmesi.** Tek ticari anlaşmazlıkların çözüm merkezi, 9 Haziran 2015'te odasını oluşturan Afganistan'daki alternatif bir yargı yerleşim merkezidir ve kuruluşundan bu yana, hesapların yerleşimi de dahil olmak üzere dört ayrı bölümde 180 dava yer alınmış olup uzman görüşleri, arabuluculuk ve egemenlik sağlanması ile çözülmüşler.
3. **Uluslararası İlişkiler.** Uluslararası ilişkiler bölümü, son on yılda 300'den fazla sergi, ticari konferansları ve ticari geziler düzenledi. İşletmeye aldı ve iş adamlarına uluslararası hedeflerine ulaşmaları için 6680'den fazla vize alabilmek için mektuplar göndermiştir. Bu bölüm, komşu ülkeler, Bölge Ülkeler, Körfez ülkeleri, Güneybatı Asya Ülkeleri, Doğu Asya, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'daki 14 bağlı ticaret konseyi ile Afganistan şirketlerini geliştirmiş ve geliştirmekte olan dünya pazarlarına sokmaya çalışmıştır.
4. **İhracat ve Yatırım Geliştirme.** Afganistan ticaretindeki ihracat hacmi ithalat hacmin miktarına göre küçük bir paya sahiptir. Bu nedenle Oda, İhracat Geliştirme ve Yatırım Departmanı aracılığıyla ihracat sürecini kolaylaştırmak için ihracatçılara çok sayıda hizmet ve destekler sunmaya çalışmaktadır. Bu hizmetler arasında başlangıç sertifikalarının hazırlanması ve verilmesi, işlem kaydı, danışmanlık, yurtiçi ve yurtdışı ticaretin önündeki engelleri kaldırmak için kapsamlı çabalar yer almaktadır. Geçtiğimiz on sekiz yıl boyunca, bu departman dünya çapında çeşitli odalardan 4,815,551,064 dolar değerinde 123,359 İşletme Elçisi, 79,251 Afganistan ihracatı için İhracat Sertifikası düzenlemiş ve onaylamıştır. Ayrıca, departman girişimcileri desteklemeye ve uluslararası ambalaj ve kalite standartlarına tanıtmaya çalışmaktadır.
5. **Üyeler Arasındaki ilişkilerin Sağlanması.** İrtibat Hizmetleri Dairesi, son 10 yılda özel sektör faaliyetleri ile ilgili konferans, toplantı, seminer ve

bilinçlendirme programları başlatarak, dolaylı hizmet sunarak, özel sektörleri desteklemektedir. Üyelerine doğrudan hizmet vererek, ülkenin ticaret ve yatırım topluluğunda değerli bir rol oynamıştır. Oda kanununa göre oda üyesi gönüllü olması öngörülmesine rağmen, odanın 25 ilde ve iki bölgede çok sayıda girişimcinin, odanın üyelik yardım formunda listelenen üyelerine 56'dan fazla doğrudan hizmet sunması sağlanmıştır (Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaların).

3.5 Afganistan Kadınlarının Ticaret ve Sanayi Odası

Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası tarafından Afganistan ekonomi ve ticaret camiasına hizmetlerde bulunmaktadır. Odanın yapı teşkilatı içinde profesyonel komiteler yer alırken bu komiteler arasında Afganistan ticaret kadınlar komitesi yer almıştır. Ayrıca 2017 yılında Afganistan Kadınların Ticaret ve Yatırım Odası da Cumhurbaşkanının eşi tarafından açılışı yapıldı. 2013 yılında bazı girişimci Afganistan kadınları, diğer Afganistan kadınları için hak savunmaları yapmak üzere gelişimlerde bulunmaktadır. İlk başta bu kadınlar topluluğunun ismini *Afganistan Gelişimi İçin Lideri Girişimciler Topluluğu* olarak adlandırılmıştı. 2017 yılında, Afganistan Gelişimi İçin Lider Girişimciler topluluğunu *Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odası* olarak yeniden adlandırmak üzere Cumhurbaşkanı Aşref Gani liderliğindeki yüksek ekonomi konseyine önerilerini sunmuştur. Yüksek ekonomik konseyin bir toplantısında, resmen *Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odası* olarak yeniden adlandırıldı. Manijeh Wafiq, Fereshteh Hazeq, Kamileh Siddiqi, Maryam Ghiasi, Shima Kabir, Farah Diba Karimi, Sima Aziz Tabib ve Malika Ghane bu odanın kurucularıdır (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları).

Afganistan Ticaret ve Sanayi Bakanlığının raporlarına göre, 800'den fazla ticaret merkezi, Afganistan kadınları tarafından yönetildiğini ve Afganistan Ticaret ve Sanayi Bakanlığından mali ve teknik yardım aldığı 1.000 şirketten sadece 350'si kadınlar tarafından işletildiğini vurgulamıştır. 350 kadın liderliğindeki bu şirketlerden çoğu test aşamasında ve birçoğu on yıldan uzun süredir geleneksel ve eski düzenler ile çalıştıkları belirtilmiştir (Ticaret ve Sanayi Bakanlığı).

Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odası henüz veya yeni başlayan bir kurumdur. Bu kurumun sitedeki bilgilere göre Afganistan kadınları toplumun tüm alanlarında aktif olarak

görev yapmaktadırlar. Bu alanlar için yaptıkları yatırımın miktarı 77.5 milyon Afganistan parasıdır (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları).

Bu sitenin resmi istatistik bilgilerine göre Afganistan tüccar kadınları en çok aktif olduğu alanlar sırasıyla eğitim, el yapımı sanatlar, kuyumculuk, yemek sektörü, halı ve diğer sektörlerdir (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları) .

3-6 Afganistan'da Kadınların Sahip Olduğu Şirketler

Taliban rejiminin çöküşünden bu yana Afganistan kadınları çeşitli sektörlerde erkeklerle birlikte aktif bir rol oynamıştır. Siyasî alanda olduğu gibi Afganistan kadınların ticaret faaliyetlerinin yapmamaları için resmi, kanuni ve hukuki olarak herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca 2001’de başlayan tavandan tabana bir modernleşme uygulama süreci başlatıldığı için farklı alanlarda kadınların aktif olmaları üzere yabancı ve Afganistan devleti tarafından bazı projelere ve maddi destek sunulmuştur. Ekonomik ile ilgili Afganistan'da uygulanan projelerin en büyük hedefi, Afganistan halkını bilgilendirmek ve ekonominin altyapısını yeniden yapılandırmaktır. Bu projelerin yanı sıra Afganistan kadınlarına maddi ve teknik yardımlar da sağlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Taliban sonrası Afganistan’da bazı kadınlar ticaret ile ilgili girişimde bulunmuşlar, ancak çoğu bu faaliyetler ya küçük dükkânlar ya da kültürel dernekler kurmakla sınırlıdır. Afganistan kadınları yurt dışına ihracat ve ithalat sektörlerinde önemli rolü bulunmamaktadır.

1- Kabil’deki Kadınların Tarımsal Malzeme Mağazası

Kabil’deki kadınların tarımsal malzeme mağazası, sadece kadınlara ait özel bir mağazadır. Bu mağazanın tüm çalışanı, sahibi ve yöneticisi bayanlardandır. Tohum, gübre, iskele, elektronik budama makaslar, tarım makineleri (satılık ve kiralık) ve tanıtım hizmetleri örneğin, eğitim ve uygulama programları, göstergeler ve sera araçlar gibi hizmetler sunmaktadır. Bu mağaza, Nisan 2010 yılında, Afganistan ziraî koalisyon projesinin Amerikan Fibromiyalji Sendromu Derneği (AFSA) mali desteği ile başlamıştır. AFSA projesi, ABD uluslararası kalkınma ajansı, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) tarafından finanse edilen ve vatandaşların Dış İlişkiler şebekesi tarafından uygulanan iki yıllık bir projeydi. Bu mağaza şu anda çoğunluğu Kabil'den olan, satış temsilcisi veya üretici kadın grupları için

irtibat noktaları olan 125 kadına hizmet vermektedir. Tarım alanlarında faaliyet eden kadınlar bu mağazadan sebze tohumları (en çok satılan ürün) ve üzüm üretimi için gerekli üretim malzemeleri satın almaktadır. Ayrıca bu mağaza, bazı müşterileri için faizsiz krediler almalarını sağlamaktadır. Kadınlar bazen kuru meyveleri bu mağazaya getirir ve bu şekilde tarımsal mahsulatlarını tüccarlara satarlar. Ürünlerin paketlenme hizmetleri, sergilerde ürünlerin sergilenmesi, ürünlerin proses süreci gibi programların gerçekleştirilmesini de planlamıştır. Ancak tüm bu yaptıklarına rağmen bu mağazanın performansı hâlâ test aşamasındadır. Çünkü çoğu kadın müşterileri gerekli üretim malzemeleri almak için bu mağazaya gelememeleri, en büyük sorunlardan biri olarak hâlâ devam etmektedir. Köylerde kadın satış elemanlarının kullanılması, üretim malzemelerini satmak için alternatif bir strateji olabilir. Bu şekilde satış elemanları doğrudan köy kadınlarından ürünleri satın alabilirler (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaların birinci Kitap Bilgisi: 2017).

2- Afgan Onur Dernek Şirketi

Kabil'de bir gıda işleme şirketi olan Afgan Onur Derneği, Afganistan kadınları tarafından yönetilen ve Afganistan kadınlara ait bir firmadır. Derneğin merkezinde denetçi ve işlemci olarak çalışan 200 kadın üye bulunmaktadır. Derneğin faaliyetlerinin odak noktası kuru üzüm, badem ve safran dahil olmak üzere kuru meyveler ve fındıklar üzerinde fiyatlandırmaktır. 2009 yılında Afgan onur dernek şirketi, otellere, ihracatçı birliklere ve üst düzey mağazalara ürün satışından yaklaşık 2400 ABD Doları gelir elde etmiştir (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaların birinci Kitap Bilgisi: 2017). Derneğin tüm faaliyet yıllarında 2019 yılı gelir miktarı yüksek bir rakama sahiptir. Ayrıca bu derneğin kadın denetçileri köylere gidip doğrudan kadın üreticilerden ürünleri satın alırlar. Gerçi bu dernek tüm kadın müşterilerine kuru üzüm veya badem gibi işlenmiş ürün üreticileri için yüzde 50 ila 100 ödemeye hazırdır. Ancak üretici kadınların sınıflandırılma ve işletmelerin yapamadıkları için, çoğu ürünler derneğin işleme merkezinde işlenmekte ve paketlenmektedir. Ayrıca bazen siparişleri hazırlamak için ürünleri toptancı pazarcılardan almaya durumunda kalmaktadırlar.

Afgan Onur Derneği Afganistan köylerinde kuru üzüm, badem ve kayısı gibi tarımsal mahsullerin hasat ve kurutulması için merkezler icat etmiştir. Bu merkezler kurutma

makineleri ile donatılacak tuzlu ve kirli olmayan kuru üzüm ve badem ürünleri temizlenip merkeze gönderilecektir. Derneğin raporlara göre, bu oturumlarda etkinleştirilen cihazlar hala test aşamasındadırlar. Bu derneğin sponsorlardan biri Afganistan Kadınların Ticaret Konseyi'dir (کنوانسیون تجارت زنان افغانستان). Bu derneğin, Kadınlar Ağı Konseyi, yerel pazarlarda ve köylerde ürünlerin pazarlanmasına yardımcı olmayı gelecek planlarında yer almaktadır (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaların birinci Kitap Bilgisi: 2017).

3- Afgan Kadınların Safran Üretici Dernekleri

Afganistan'ın Herat ilinde toplam 750 üyeye sahip iki kadın safran üretici dernek bulunmaktadır. Bu derneklerden biri İran sınırına yakın olan Ghorian bölgesinde bulunmakta ve daha çok kadınların eğitim öğretimlerine ve tarım gibi faaliyetlerine odaklanmıştır. Bu bölgenin kadınları ev dışındaki çalışma ve eğitime eğiliminin nedeni İran'da göçmen olarak yaklaşık 20 yıl yaşanmış olup geri döndüklerinde yeni şeyler yapmaya gayret etmiştir. Bir diğer derneğin konumu Herat iline yakın olan Peştun Zarghoun ilçesinde bulunmakta ve kadınlar Ghorian ilçesine göre daha az özgürlüklere sahiplerdir. Kadınlar için bu özgürlüğün farklılık oranı, kadınlar için eğitim, finans ve ürün pazarlamasında farklı fırsatlar yaratmıştır.

Ghorian İlçe Derneği, derneğin kadın üyelerine, bölgedeki safran alanlarında günlük işçi olarak belli bir maaşın karşısında çalışma fırsatı sunmaktadır. Bu dernek, 25 dul kadına geçici üyeliği vermiştir. Dul kadınlar, dernek üyelerinden kiralanarak araziler üzerinde safran yetiştirmektedirler. Bu dul kadınlar kiralanmış arazileri sahiplerine geri iade edip safran çiçeklerini kendileri alabilirler. Öte yandan, Paştun Zarghun ilçe derneği'ndeki derneğin üyelerinin kararlarına ticari aktivistler ve ofislerle arabulucu olarak görev yapan kocalarından etkilendiklerine inanmaktadırlar. Zarghun Paştun Derneği, Ghorian derneğine göre iki yıl önce safran yetiştiriciliği başlamıştı. Bu durum her iki dernek tarafından safran üretimindeki farkı oran ve kalitesi şeklinde kendini göstermektedir. 2009 yılında Afganistan'da asgari ücret 4500 afgani idi. Yaklaşık 100 dolara tekabül ederdi ve bir dolar ile 3 tane normal ekmek alınabilmektedir (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaların 2. Kitap Bilgisi: 2018).

Tablo (2) Afgan kadınların safran üretici dernekleri Profili

Afgan Kadınların Safran Üretici Dernekleri Profili		
	Peştun Zarghun Derneği	Ghoryan Derneği
Üyelik	Bir erkek üyesi ile birlikte 275 üyeye sahiptir.	İki erkek üyesi ile birlikte 480 üyesi varmış.
Kuruluş Yılı	2006	2008
Öğrenim Düzeyi	Biri erkek olmak üzere sadece üç üye okuryazarlığı bilmektedirler.	Sadece bir kaç üyesi lise mezunudur ve diğerleri okuryazarlığı bilemezler.
Elikteriğe Erişim	Yoktur	Yoktur
Ekimi Yapılan Arazi Miktarı	Çoğunlukla kadınlara ait olan 3 dönüm arazidir	Derneğin daimi üyeleri tarafından yetiştirilen 13 dönüm arazi.
Hammaddeler	Dakar firması tarafından 4 üyesine 2600 kg safran büketi dağıtmıştır.	Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Merkezi ve İtalyan İl İmar Ekibi tarafından 5100 kg safran büketi dağıtılmıştır.
Eğitim Programları	DAKAR firması tarafından, derneğin 40 üyesini eğitim verilmiştir.	SDO, USAID, ASMED ve Sanayi Geliştirme Enstitüsü, derneğin tüm üyelerini safran yetiştirmesiyle ilgili eğitim verilmiştir.
Üretilmiş Safran Miktarı	2009 yılında 6 kilogram safran	2009 yılında 3 kilogram safran üretilmiştir.
İşlem Birimi	3 kurutucu makinesi	3 kurutucu makinesi
Pazarlama	2009 yılında 2.5 kg safran, gram başı 2800 ABD doları. Herat'ta 2009'da bir sergide, gram başına 3 dolar için 50 gram Safran satıldı. 2014 yılında Kabil'deki bir sergide 300 gramlık 100 gram tuz satıldı.	2009 yılında Hindistan ve Afganistan'daki bir sergide, 4,5 kg safran, 13500 ABD dolara satılmıştır. Bu sergi USAID ve ASMED tarafından finanse edilmiştir.
Satış Miktarı	Genellikle derneğin safran satışları 7.000 \$'dır.	Genel olarak derneğin yıllık safran satışları 13,500 \$'dır.

Kaynak: (Dünya Bankası Tarım ve Hayvancılık Raporu 2012:27-35).

Bu üç tane şirket Afgan kadınları tarafından yönetilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Afganistan Ticaret ve Sanayi Bakanlığı raporlarına göre 800'den fazla ticaret merkezi, Afganistan kadınlarının adına kayıtlı ve Afganistan Ticaret ve Sanayi Bakanlığından mali ve teknik yardım aldığı 1.000 şirketten sadece 350'si kadınlar tarafından işletildiğini vurgulamıştır. Kadınlar tarafından yönetildiği tüm işletmeleri ile ilgili daha önce herhangi akademik çalışma yapılmıştır. Ancak, Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları,

Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Afganistan Ekonomi Bakanlığı, Ulusal İstatistik ve Bilgi Bürosu gibi resmi sitelerde bulunan bilgilerde istifade ederek kadınlar adına kayıtlı olan şirketlerin isim, kimin tarafından yönetildiği ve hangi yılda kurulduğu ile ilgili bilgilendirmektedir.

Tablo (3) Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketlerin listesi

	Şirketin Adı	Sahibi/Kurucusu	Çalıştığı Alan	Kuruluş Yılı
1	Shugofa Hay Omid Özel ilk Okul ve Anaokulu	Freshta Sarwaree	Eğitim	2001
2	Yazılım geliştirme hizmetleri	Sakina Fahimi	Teknoloji	2002
3	Kavian Grubu	Shima Bahadori	Danışmanlık	2004
4	Naweed Mohmand Limited	Karima Mohmand	İnşaat	2008
5	Şayar Medya ve Reklamcılık	Afsana Rahimi	Medya ve Reklamcılık	2008
6	Qoqnos Firması	Zahra Jafari	El sanatları	
7	Jama Design Firması	Mohsena Saqeb	El Sanatları	2011
8	Safari Baghlan Firması	Frishta Safari	El Sanatları	2012
9	Fine Food firması	Somaya Rezai	Tarım ürünleri	
10	Pome Tarım Firması	Parwarihs Oryakhil	Tarım ürünleri	2013
11	Khurshid Taban El Sanatlar Firması	Rahima Hajizada	Kuyumculuk	
12	SHAGIRF LTD	Nahid Hamidi	Diğerli Taşlar	2013
13	Rumi Ticaret LLC	Sona Mahmody	Diğerli Taşlar	2014
14	Yakta Benazir Ticaret Firması	Benazir Yakta		2014
15	Khawaharan Hali Firması	Bibi Sherin	Halı	2016
16	Diş Hakemliği	Sosan Faqiri	Hastane	2016
17	ColaPatra Güzellik Salonu	Farahnaz Bekaran	Manikürlük	
18	Parwan Kadınların El Sanatlar Firması	Sediqa Rasoli	El Sanatlar	2016
19	Banoo Travel Agency	Marjan Sadat	Turistik	2016

Kaynak: (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odasının 1’inci bilgi kitabı).

Tablo (4) Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketlerin listesi

	Şirketin Adı	Sahibi/Kurucusu	Çalıştığı Alan	Kuruluş Yılı
1	Royesh Özel Okulu	Zahra Sarwary	Eğitim	2010
2	Host ve Yoga Momtaz Şirketi	Fakhria İbrahim	Teknoloji	2010
3	Najia Akademi	Najia Raufi	Eğitim	2015
4	Aristo Film Şirketi	Masooma İbrahimi	Film	2015
5	Afganistan Türkmen Kadınların Derneği	Belqis Moradi	El Sanatları	2015
6	Bano Firması	Maryam Jamiul Ahamdi	Tarım ürünleri	2015
7	Gerin Organik Tarım Firması	Hakima Zolfıqar	Tarımsal	2016
8	Merwarid Durukhshan Firması	Laila Samani	Tarım	2016
9	Tayep Hashimi Firması	Narmin Hashimi	Kuyumculuk	2016
10	Mahmood Zada Udun Endustrisi	Noor Jahan	El Sanatı	2016
11	Mühtaç Kadınlara Yardım Eden Shams Firması	Saltanat Kohi	Vakıf	2016
12	Araştırma ve Politika Kurumu	Maryam Safi	Araştırma&Politika	2016
13	Kamis Şirketi	Farzana Hashimi	Elbese	2017
14	Marzia Esmat Hastanesi	Marzia Esmat	Sağlık	2017
15	Henna Güzellik Salonu	Athena Hashimi	Kadın Kuaförlüğü	2018
16	Sam ve Shad Şirketi	Sameeta Sawar	İçecek üretimi	2018
17	Ahamdi Kafeterya	Zahra Jafari		2018
18	İyi Dünya Siyahat Firması	Robaba Rasooli	Turizm	2018

Kaynak: (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odasının 2’inci bilgi kitabı).

Tablo (5) Afganistan’da kadınların sahip olduğu şirketler

	Şirketin Adı	Sahibi/Kurucusu	Çalıştığı Alan	Kuruluş Yılı
1	Kabotaj Lojistik Firması	Tahira Akbarı	Lojistik	2010
2	Kadınların Güçlendirme Firması	Hamida Lesany	Eğitim hizmetleri	2010
3	Yaşam Becerileri Geliştirme Merkezi	Lina Shafaq	Eğitim Hizmetleri	2011
4	Rad İnşaat Firması	Manizha Paktin	İnşaat	2012
5	Arfan Milad İnşaat Şirketi	Malika Saadat	İnşaat	2013
6	(Dihkada-i-Çap) Basın Köyü	Homira Ramin	Basın hizmetleri	2014
7	Mahd-e-Omaik Anaokulu	Masooma Bayani	Ana okul hizmetleri	
8	Giga Bilgi Teknolojisi Hizmet Şirketi	Fatima Hashimi	Teknoloji	2015
9	Gerin Miliniyom Şirketi	Zakia Jafari	Medya&Reklam	2016
10	Jaghori Radio	Kamila Sultani	Medya	2016
11	Merman House Resturant	Noria Neda	Restoran	2016
12	Amani Dükkan	Rabia Aamani	Yiyecek ve İçecek	2016
13	Shamima Açıkzai Ticaret Firması	Shamima Açıkzai	Ticaret işlemleri	2016
14	Mehr Banu El Sanatları	Shugofa Sadat	El sanatları	2017
15	Bamyan Mümtaz Ticar Kadınların El Sanatları	Zahra Kazimi	El sanatları	2017
16	Najma Ghaybi El Sanatlar Şirketi	Najma Ghaybi	Elbise ve El sanatları	2017
17	Yulai Ticaret Şirketi	Hamida Haedi	Değerli taşlar	2017
18	Amethyst Emowernent Şirketi	Homira Kohzad	Terzilik	2018
19	Bari Seatchpath	Yelda Bari	Reklamcılık	2018

Kaynak: (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odası’nın 3’üncü bilgi kitabı).

Tablo (6) Afganistan’da Kadınların sahip olduğu şirketler

	Şirketin Adı	Sahibi/Kurucusu	Çalıştığı Alan	Kuruluş Yılı
1	Fiber SAT İnternet Firması	Soraya Saifi	İnternet	2003
2	Afroshta	Sima Hashimi	Makarna üretimi	
3	Sehat Firin	Shakiba Shakib	Ekmek fırını	2005
4	Hami Numa Üretim Firması	Elaha Frotan	Reklamcılık	2005
5	Maqsood Ticaret Firması	Saeedeh Ahmadi	Yiyecek ve İçecek	2012
6	Etemad El Sanat Firması	Suraya Noori	El Sanatları	2012
7	Shirin Qahraman Limited Firması	Hanifa Fatimi	El Sanatları	2014
8	Nida Sitara El Sanatlar	Tahira Ebrahimi	El sanatları	
9	Shah Posh Firması	Shukria Yaqoubi	Terzilik	2014
10	Kalam Kurumu	Zahra Merzayie	Eğitim	2014
11	Kochi Fashion	Fawzia Shamsa	Kadın elbiseleri	2014
12	Worez Firması	Suraya Fazi	Elbise	2014
13	Afganistan Kadınların Katılım ve Güçlendirmeleri	Tayeba Mashal	Eğitim	2016
14	Balkh İşveren Kadınların Derneği	Qandi Gul Amaki	Elbise	2016
15	Kadınların Ekonomik Hizmetleri	Romina Osmani	Eğitim	2016
16	Mahna Şirketi	Saweta Rasool	Terzi	2016
17	Zarif Tasarım	Zolaykha Shirzad	Tasarım	2016
18	Rayhan Banu Şirketi	Malika Azaad	El sanatları	2017
19	Karkh-e-Abrishom Şirketi	Samea Sarwari	Elbise	2017

Kaynak: (Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odasının 4’üncü bilgi kitabı).

Yukarıdaki tablolarda, ticaretle ilgilenen tüm Afgan kadınlarını içermemektedir. Çünkü Afganistan’da ticaretle ilgilenen kadınlar ile ilgili bilgiye ulaşmak zordur. Bu konuyla ilgili her hangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Listedeki isim ve bilgileri, Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yapılmış olduğu anket inceleme sonucunda varılmış bilgilere göre örnek olarak gösterilmiştir. Afganistan kadınları ticaret

ve genel olarak Afganistan ekonomik dünyasında rolünü güçlendirmek için devlet ve yabancı kurumlar tarafından uygulamış oldukları projeleri bulunmaktadır.

1. Bahçe ve Hayvancılık Projesi

Bahçe ve hayvancılık projesi, bahçeciliği ve tarımsal ürünleri artırmak için üreticilere etkili tarım uygulamaları benimsemelerine yardımcı olur. Bu projeyi Afganistan Tarım, Hayvancılık ve Sulama Bakanlığı, orta ve kuzeydoğu Afganistan'daki 11 ilin 11 ilçesinde gerçekleştirmiştir. Projede, toplam 4.000 kadın ve 6.000 erkek katılımcı ile 160 üretici kadın grubu ve 225 üretici erkek grubundan oluşmakta idi. Bu projenin tek bir politikası olan seferberlik olgusu genellikle aile düzeyinde daha iyi bilgi sağlamak için aynı ailede kadın ve erkekleri içermektedir. Üretici kadın grupları, Kökler Barışı (Roots of Peace) müessesesi ile ortak olarak 18 kadın çalışandan tanıtım hizmeti almıştır. Kadın çalışanların yaygınlaştırma hizmetler departmanında işe alınması ve tutulması çalıştayın devam eden zorluklarından biridir. Çünkü çoğu programlarda kadın çalışanın ana hat şartları yaygınlaştırma kadın hizmet personeli söz konusu bölgeden olmalı, 12. sınıf mezuniyet belgesine sahip olmalı ve proje tarafından sağlanan yaygınlaştırma hizmet eğitim programlarına katılabilmeli idi. Aynı kriterler yaygınlaştırma departmanının erkek çalışanlarına da uygulanmıştır. Ancak bu kriterler, kadın çalışanların mahallelerinde ve köylerinde görevlerini yaparken rahat hissetmelerini sağlamak için kadın çalışanların seçiminde daha sıkı bir şekilde uygulanmaktadır. Bu toplumun kültürel tabanına göre projede, bu strateji kadın çalışanların tutulmasında etkili olduğu görülmüştür. Yaşlı kadınların genellikle genç kadınlara göre ilçelerde daha az sorunlarla karşılaşma ihtimalleri daha düşüktür. Ancak bu yaşlı kadınların lise mezuniyet diplomalarına sahip olmaları zor görünmektedir. Projenin nihai raporuna göre, projeden yararlanan üretici kadınlar üretimlerinden memnundur. Barış Kökler derneği, bu hizmetlerin kadın üreticiler tarafından kültürel olarak kabul edilebilir olmasını ve ihtiyaç ve ilgi alanlarına cevap vermelerini sağlamak için hizmetlerini gözden geçirmektedir (Dünya Bankası, 2012).

2. Safran'ın Değer Zincirinin Geliştirme Projesi

Afganistan'ın safran değer zincirini güçlendirmek için bir pilot proje olarak geliştirilmiştir. Bu pilot proje, Danimarka İşbirliği Komitesi ve Afganistan Göçmenleri işbirliğiyle Herat ilinde safran değer zincirindeki, ana paydaşları bir araya getiren safran

değer zinciri konferansı ile başlamıştır. Konferansa katılanlar arasında kadın üreticiler, il düzeyinde devlet kurumlarının temsilcileri, vakıf kurumlar ve özel sektörler katılmıştır. Görüşmede şu konular ele alınmıştır:

1. Kalite kontrol sürecini kolaylaştırmak ve görsel eğitim yöntemleri ile kadınları eğitmek.
2. Liseden mezun olan kadınlara yerel yaygınlaştırma personeli veya yarı vasıflı çalışan rolü verilmesi.
3. Safran ürünüyle ilgili eğitim müfredatın hazırlanması ve düzenlenmesi de dahil olmak üzere Herat Üniversitesi'nde araştırma ve geliştirme biriminin güçlendirilmesi.
4. Safran'ın alt sektörünün bu konferansı kullanarak ana paydaşların farkındalığını paylaşmak için geliştirilmesi.

Dakar Müessesesi, safranın hasat sonrası faaliyetleri için, görsel eğitim materyalleri ve uygulama kılavuzu, üretici kadın gruplarının üyelerine hazırlayıp dağıtmıştır. Ayrıca, 250 kadına kalite kontrolü ve iki kadına da danışmanlık istişareleri için yaygınlaştırma eğitimi verilmiştir. Projeye katılan iki derneğin üyeleri toplam 22 kilogram safran hasat etmiştir. Bu rakam her iki derneğin ilk yılının iki katı olarak raporlanmıştır. Bir gruptaki satışlar oranı %50, diğer gruptaki satışlar oranı ise %18 artış göstermiştir. Ayrıca bu üretici kadınlar, büyüme mevsimi dışında safran satmayı planladıkça satış oranının daha da yükselmesini beklenmektedirler. Toplam bu iki dernek 2100 ABD Doları gelir elde etmiştir. Ayrıca önümüzdeki yıllarda yani 2013'tan sonra gelir oranını yükseltmek için başka bir kurutucu ve temizleme makine alımı planlanmıştır (Katawazy 2013: 12-18).

3. Bahçe Kapısından Projesi

Bahçe Kapısından projesi, Parwan ilindeki dokuz köyünde 2.300'den fazla çiftçi kadına, köylerde ve şehir merkezinde sebze üretimi, işlenmesi, paketlenmesi ve satışı konusunda yardımcı olmuştur. MEDA müessesesi tarafından bu projenin başlamasıyla birlikte, yani 2007 yılından bu yana, bu projenin destek verdiği kadınlarının gelir oranı önemli ölçüde artmıştır. Projeye katılan kadınlara göre, bu yeni geçim kaynağından yılda 780 ABD doları kazanmaktadırlar. Meda müessesesinin yardımı, Sosyal seferberlik, yaygınlaştırma hizmetleri, pazarlama yardım hizmetleri ve tarımsal ürünlerin değer katma programları,

hammadde tedarikçileri ve küçük krediler sağlayabileceği kurumlar ile irtibata geçme gibi işlemleri içermiştir. Ayrıca Kabil Üniversitesi ile işbirliği yaparak Afganistan Kadın Ticaret Konseyi tarafından belirlenen, 20-25 üyeden oluşan yerel kolaylaştırıcı kadın gruplar, köydeki önde giden çiftçi kadınları daha iyi üretim, pazarlama gibi eğitim hizmetleri sunmuştur. Meda müessesesi çiftçi köylü kadınlara faizsiz kredi verip yerel kolaylaştırıcı kadın personeller geri toplamaya görevlendirilmiştir (Ashtokahaw 2013: 4-14).

3.7 Afganistan İhracat ve İthalatında Kadınların Rolü

Savaş sonrası ülkelerde iş ve ticaret için müsait ortamı yaratmak kolay bir iş değildir. Savaş, kamu ve özel sektörler üzerinde büyük etki bırakır. Bu tür ülkelerde şiddet ve göç olgunun sonucu olarak insan kaynakları kayıp olur, altyapı ve kurumlar yok edilir. En önemlisi banka kredilere erişim şartları daha da zorlaşır. Bu nedenle, savaşı geçiren ülkelerin yatırım ve ticaret etmek üzere güvenli bir ortam elde etmek için ekonomik ve ticari sistemlerinde bir dizi kural ve reformların gözden geçirilmesi ve yeniden yazılması gerekmektedir. Bu gelişmelerin ana göstergelerinin bir iş kurmak, işi güvence altına almak ve hükümete vergi ödemesi ile bilinmektedir. 2001 yılından bu yana, Afganistan hükümeti ekonomik büyüme ve özel sektörler ile kamu sektörlerin büyümesi için elverişli bir yatırım ortamı yaratmanın ulusal planlarını ön plana çıkarmıştır. Reformlar ayrıca özel sektörlerin büyümesi ve doğrudan yatırım için elverişli bir ortam yaratması ticaret ve yatırım düzenlemeleri üzerinde çalışmaktadır. Bu reformlar iş piyasasını şekillendirmeye, resmi iş lisanslama süreçlerini basitleştirmeye ve sonuçta iş verimliliği ve şeffaflığını artırmaya yardımcı olmaktadır (Ashtokahaw 2013: 4-14).

Son 19 yılda, Afganistan Ulusal İhracat Stratejisi, operasyonel hedeflerinin çoğunu, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmelerine, artan üretkenliğe, pazar talebine ve sosyal katılımlar üzerine kurmuştur. Benzer şekilde, Ulusal İhracat Stratejisi de ulusal bütçeyi ve uluslararası yardımlar, ekonomik aktivitelerin arttırması, reform sürecinde güven ve daha fazla hareketliliğin artırması için bir araçlar olarak dönüştürmeyi amaçlanmıştır. Dolayısıyla ülkelerin kapitalist ve ekonomik sisteminin bir parçası olarak ihracatın, ekonomik fırsat ve fırsatların büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Çin, Güney Kore, Bangladeş ve diğer Doğu Asya ülkeleri gibi örnekler,

ihracata dayalı ekonomik büyüme modelini doğurganlıklarına ve ekonomik büyümelerine uygun olarak kullanmıştır.

Dolayısıyla, bu girişi göz önüne bulundurarak Afganistan'da ihracatının böyle bir ekonomi politikasını ekonominin geliştirmesi için uygulamış mı? meselesi ilk aklımıza gelen sorudur. Çünkü ülkenin ihracatının büyük kısmı, devlet hazinesine büyük gelir getirecek olan hammadde veya pişmiş sanayi mallar yerine pahalı tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Ayrıca bu araştırmanın ana sorusu olan ülkenin ekonomik büyümesinde çok aktif rol oynayan ihracat ve ithalatta Afganistan kadınların rolü nedir?

Afganistan'ın ihracatı, ağırlıklı olarak taze ve kuru meyveler, şifalı otlar, halılar, deriler ve bunlara benzer mallardır. Merkezi İstatistik Bürosunun raporuna göre, 2013 yılında Afganistan'ın ihracatı yaklaşık 514 milyon ABD Doları olmuştur. Ancak, tüccarlar vergiden kaçınmak için ihraç edilen ürünlerin değerini fiyat prensibinin altında düşük göstermektedirler. Afganistan, 2011 yılında 375 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirdi. 2012 yılına göre %11 artışla 414,5 milyon dolara yükselirken, 2013 yılında bir önceki yıla göre %24 artışla 515 milyon doları ihraç etmiştir. Rakamlara göre Karzai hükümetinin hem birinci hem de ikinci döneminde iç ve dış ticareti artmıştır. Ancak bu artışlar, anlık ve dış yardımlara bağlı olmuştur. Ancak Milli birlik devletin döneminde (2014-2020) Afganistan ihracatı artış göstermektedir. Örneğin: 2014 yılında 570 milyon ABD doları iken 2015'te 571 milyon, 2016'de 614 milyon ve 2017 yılında ise 784 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Ve 2018 yılında bu rakam 900 milyon dolara yükseliş göstermiştir (Office of Chief of Staff to the President).

Son 19 yıl süreci içerisinde, Afganistan ekonomisinin alt yapılarını güçlendirmek için hiçbir zaman güçlü ve azimli bir çalışma yapılmamıştır. Başka bir ifade ile bugünkü Afganistan ekonomisinin en büyük zorluklarından biri, ekonomik sistemin altyapıya yatırım yapılmamasıdır. Bu altyapılar soğuk hava depolarının (buzluk) oluşturulması, üretim ve sanayi şirketlerinin oluşturulması, tarımsal üretim şirketlerinin oluşturulması, halı dokuma merkezlerinin oluşturulması, mermer, kıymetli ve yarı kıymetli taşlar gibi madencilik şirketleri ve otoyolların ve su yollarının inşası olabilir. Altyapılar eskisi gibi durmakta ve Afganistan hala tüketici ve ithalatçı ve dış yardımlara bağlı bir ülkedir (Ashtokahaw 2013: 10-13).

Karzai hükümetin döneminde aşırı dış yardımlar, Afganistan için yeni ticaretin temelini oluşturamamıştır. Bir sonraki Afganistan hükümetine kıyaslanamaz ihracat ve ithalat miktarını miras olarak bırakmış olup 2002'de Bonn konferansında Afganistan'a verilen yardımlar düzgün bir şekilde istifade edilmemiştir. Bu yardımın büyük bir kısmının, dış sözleşmelerin dış kaynak kullanımı yoluyla Afganistan finansal ve ekonomik sisteminden taşındığını söylemek gerekmektedir. Örneğin, Almanya tarafından 2009 yılında beş yıl boyunca yıllık 1.5 milyon ABD dolarının üzerinde bir maliyetle Almanya tarafından başlatılan Afganistan İhracat Geliştirme Ajansı'nın oluşturulması, 2014 yılında bilinmeyen sebeplerden dolayı tamamen kapatılmıştır.

Afgan kadınlarının ticaret engelleri üzerine yapılan bir araştırmadan elde edilen bulgular, Afgan ihracatçıların mülk ihraç etmek için harcanan maliyet ve zamanın yanı sıra istenmeyen düzenlemeler nedeniyle bölgesel muadillerine göre daha az avantajı olduğunu göstermektedir. Ticaret hala geleneksel olarak Afganistan'da yürütülmektedir ve mahsuller çoğu Afganlar için bir gelir kaynağıdır. Çünkü Taliban hükümetinden önceki yıllarda ortaya konan ticaretin temelleri Mücahitler ve Taliban hükümeti tarafından dengelendi (Equality for pace and democracy, 2015). Böylece, Taliban döneminden sonra Afgan hükümeti, ülkenin tek hareket eden makinesi olarak algılanan iş sistemine yeniden enerji vermek için projeler finanse etmeye başladı. Bu projeler ve yenilikler esas olarak Afganistan'daki bazı imalat sektörlerini büyütmeyi ve güçlendirmeyi amaçlıyordu. Hükümet tarafından ve özellikle Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile Ticaret ve Sanayi Bakanlığı tarafından her beş yılda bir hazırlanan ulusal strateji bu iddiayı göstermektedir. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ve diğer ortak kurumlar tarafından çalışma önceliklerini desteklemek için öne sürülen imalat sektörleri şunlardır.

1. **Kuru meyve ve kuruyemişler.** Kuru meyve ve kuruyemişler ihracat tablosunun en üstünde yer almaktadır. Bu esnek ve yapıcı sektör tarihi öneme sahiptir. Benzersiz tadı ve yüksek kalitesi ile uluslararası üne sahip olan ürünlerinin birim başına daha yüksek bir değere sahip olmuştur.
2. **Taze Meyve ve Sebzeler.** Afganistan kurak ve sıcak bir iklimle yüksek kaliteli ürünlere sahiptir. Hindistan, Pakistan ve Güneybatı Asya gibi ülkelerin büyük pazarlarına ve kendi iç pazarına yakınlıktan yararlanmaya devam etmektedir.

3. **Safran.** Safran ihracat sektöründe hızla büyüyen sektörlerinden biridir. Bu sektörde en fazla çalışanı kadınlardır. Kadınların istihdamını sağlayarak ekonomik ve sosyal kalkınma fırsatları sağlamaktadır. Çünkü kadınlar şu anda safran üretim faaliyetlerinin %80'inden fazlasını oluşturmaktadırlar.
4. **Mermer ve Granit Taşı.** Son çalışmalara göre Afganistan'da önemli miktarda mermer ve granit rezervi olduğunu göstermiştir. Mermer ve granit ile ilgilenen bir dizi yeni fabrika ve şirket bu sektörü geliştirmek için ilk adımları atmıştır. Bu öncüler, madenler ve fabrikalarda da bölgeye dokunulmamış ve gelişen bir üretim ve ihracat kapasitesi sağlayan çeşitli işler yapmışlardır.
5. **El Sanatları.** Afganistan el sanatları geleneksel Afganistan kültürüne bir övgü olarak kabul edilir. Yerel ekonomiyi güçlendirmek ve kadınları güçlendirmek için önemli bir kriter olarak görülmektedir. Tarım sektöründen sonra el sanatları, özellikle illerde, kadınlar için en fazla istihdam sağlamaktadır. Bu sektör ayrıca ülkelerine geri dönen göçmenler için istihdam olanakları sağlama kapasitesine de sahip olmuştur.
6. **Fasulye, süt ve hayvancılık sektörleri.** Kendi kendine yeterlilik ve dış ticaret açığındaki azalma, politika yapıcılar için en önemli konulardan ikisidir ve çeşitli sektörler için yüksek iç piyasa yoğunluğu esastır. Afganistan'ın tahıl, süt ve hayvancılık üretimi şu anda iç talebi karşılayamıyor. Tüketiciler bunun yerine Pakistan, İran ve Hindistan gibi komşu ülkelere yapılan ithalata bağımlı. Tahıl, süt ürünleri ve hayvancılık üretiminin büyümeye devam edeceğini öngören bu sektörlerin, iç pazarlara dayalı büyüme potansiyeli var. Ulusal İhracat Stratejisi, ihracat geliştirme stratejisinin bir parçası olarak yerel tedarikçilere devlet alımları ve iç pazarlara destek olmak üzere geçici tavizler sağlayacaktır.

3.8 Afganistan'ın Ziraî Üretim Oranı

Tarım, Afganistan gibi savaş geçiren ülkelerde en önemli üretim sektörlerinden biri olarak bilinmiştir. Ayrıca bu tür toplumların başka bir özelliği ise insani gücü fazla bulunmasıdır. Bu insani gücün yardımıyla üretken hedeflerine ulaşmakta kolaylık sağlar. Savaş geçiren toplumlarda kadınlar toplumun işgücünün yarısından fazlasını oluşturmakta ve çoğu da işsizdirler. Bu nedenle, işgücü olarak kadınlar tarım ve hayvancılıkta önemli bir rol oynayabilirler. Afganistan'daki kadınlar, karşılaştıkları

birçok sorunlar ve toplumsal sınırlamalar nedeniyle, bu alanda potansiyel yeteneği ve oynadıkların rollerin farkında değillerdir. Bu sebeple köylerde kadınların faaliyetleri hala ekonomik, toplumsal ve finansallarda dikkate alınmamakta ve sadece görünmez işgücü olarak kullanılmaktadırlar. Bu grubun tarımsal faaliyetlerdeki önemli rolü göz önüne bulundurularak, toplumun bu geniş kesimine odaklanmak ve özel dikkat göstermek gerekir. Kadınlara devlet tarafından finansal destek hizmetleri sunmak, karşılaştıkları sayısız engel ve zorlukların üstesinden geçmeye yardım etmek gerekmektedir. Bu şekilde tarımdaki üretkenlikleri artırılarak yerli üretim geliştirilecek ve Afgan kadınlarının maddi olarak özgürlük kazanacaklardır. Bu da kadınların kendi kendine yeterliliklerini artıracaktır.

Afganistan'daki tarım sektöründe aktif olan kadınlar daha çok Afganistan'ın köylerinde yaşamaktadır. Kırsal alanlarda, kadınların aile ekonomisinin güçlendirilmesinde ve ev faaliyetlerinde erkeklerden daha büyük bir rolü vardır. Afganistan'daki tarım ve hayvancılık genellikle erkeklerin işi olarak kabul edilmektedir. Ancak kadınlar ev içi aktivitelerine ek olarak tarım, hayvancılık gibi işlemlerde aynı erkekler gibi çalışmaktadır. Kısacası, Afganistan'daki kırsal alanlarındaki kadınların faaliyetleri sadece ev ve aile ile sınırlı değildir. Afganistan coğrafyası karşılaştırılabilir ve rekabetçi tarımsal özelliklere sahiptir. Ülkenin gayri safi yurtiçi hasılatlarının yaklaşık yarısını sağlamaktadırlar. İstatistiklere göre, Afganistan'ın tarımsal işgücünün yaklaşık %54'ü kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlar bahçecilik ve hayvancılık sektörlerinde özellikle dikkat çekiyor. Afganistan'ın gayri resmi ticaret hariç ihracatının yarısından fazlası taze ve işlenmiş tarım ürünlerini içermektedir. %40 taze üzüm ve kuru üzüm ve %20 badem Afganistan'ın tarım ihracat ürünleridir. Üzüm ve badem ürünlerinden sonra safran da Afganistan'ın ihraç ürünlerinden birini oluşmaktadır. Safranın üretimi için ortamlar müsait olmasına rağmen, bu ürünün ihracatı üzüm ve bademden daha düşük görünmektedir (Dünya Bankası 2013: 18). Ancak Dünya Bankası raporuna göre, 2015'te bu rakamlar Afganistan'ın tarımsal üretim sektöründe %5.8 düşüşe işaret edip 2017'de %1.8 ve 2018'te 3.6 artış göstermiştir (Dünya bankası, 2017).

Tablo (7) önemli tarımsal ürünlerinin ihracat değeri

Kadınların Değer Zincirine Katılımı ile Birlikte Önemli İhracat Ürünlerinin Listesi		
Ürün	Önemli Üretim Yerleri	Tahmini Ticaret Değeri
Üzüm ve kuru uzum	Kabil, Perwan ve Pencşir	116 Milyon Dolar
Badem	Belh, Semengan ve Kabil	50 Milyon Dolar
Fıstık	Belh, Hirat, Logar ve Pektika	41 Milyon Dolar
Kaysı	Kabil ve Belh	16 Milyon Dolar
Anar	Kandahar	15 Milyon Dolar
Safran	Hirat	160000 Dolar
Süt ürünleri	Bamiyan ve Diğer Bölgeler	Tam olarak belli bir istatistik bulunmamaktadır. Ama 2007 yılında yaklaşık 78.2 Milyon Dolar söylemiştir.

Kaynak: (Afganistan Tarım, Sulama ve Hayvancılık Bakanlığı).

3.8.1 Afganistan'ın Tarımsal Değer Zincirindeki Kadınların Konumu

Yukarıda belirtildiği gibi, tarım Afganistan'ın yerli üretimin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır ve özellikle bahçecilik ve hayvancılık olmak üzere tarımsal kapasitelere sahiptir. Taze ve kuru meyvelerden oluşan Afganistan meyve ürünleri, ülkenin en önemli ihracatını oluşturur. İthal edilen başlıca ürünlerden biri, tarım ürünlerinden birinin yerini alabilen kümes hayvanı ürünleridir. Afganistan iç savaşından önceki yıllarda olduğu gibi, uluslararası pazarlarda kuru üzümün %20'sini Afganistan tedarik ediyordu. Ayrıca fıstık ve diğer kuru meyveler üretiminde de yüksek başarılar elde edilmiştir. Ancak 1970'lerin sonlarından sonra, iç savaşlar ve kuraklık yıllar sırasında sermaye kaçtı, tesisler yıkıldı ve çiftçiler köylerinden ve anakaralarından taşındılar. Bütün bunlar Afganistan'ın uluslararası pazar payındaki azalmaya ve üretim kapasitesinin düşmesine neden olmuştur.

Afganistan Halk Araştırmalar Enstitüsü'nün bulgularına göre, Afganistan'daki tarım sektörün alt dört berimi, üzüm, kuru üzüm, badem, safran ve dokuma dâhil olmak üzere en yüksek puanları elde etmiştir. Başka bir ifade ile bölgesel pazarda ihracat ürünlerinin önemli potansiyeli veya kadınların değer zincirindeki önemli payı göz önüne alındığında, üzüm, kuru üzüm, badem ve safran ürünlerine önemli yer verilmiştir. Ayrıca Afganistan dünyanın yedinci en büyük kuru üzüm ihracatçısı ve dünya çapında badem ihracatında 11. sırada yer almıştır (Grouf. M, 2007: 34).

Kuru üzüm, badem ve safranın değer zincirindeki kadınlar yeri genellikle düşüktür. Örneğin, sulama faaliyetleri, yabancı otların toplanması, evde ve ailenin içinde ürünlerin kurutulması ve paketlenmesi gibi küçük ölçekli ürün işlemlerin faaliyetleri kadınlara mahsustur. Erkekler, üretim sürecine önemli bir katkıda bulunmanın yanı sıra, ürünlerin üretim ve satış işlemlerini gerçekleştirmek için aile ve pazar arasında ilişki kurmaktadır. Ayrıca transit yolların yokluğu nedeniyle yerel pazarlardan şehirlere kadar yaklaşık 50 kg veya daha fazla olan ağır çuvalların taşımacılığı gibi faaliyetler erkekler tarafından yapılır. Erkekler, yerel işadamları ve işlemeiler, toptancılar ve ihracatçılar arasındaki arabuluculuk gibi tedarik zincirinin daha yüksek seviyelerinde aktif olarak faaliyette bulunmaktadır. Bu iş bölümü, kadınların ticaret yapmasına, tek başına seyahat etmesine veya kendi topraklarına sahip olamaması gibi toplumsal faaliyetlerine izin vermeyen toplumsal, kültürel normları ve değerleri yansıtır. Öte yandan, yukarıda belirtilen faktörler, kadınların banka ve devlet tarafından verilen uzun ve kısa dönemli borçların talepleri, kapasite geliştirme eğitim programları, imalat, ticaret ve pazarlama gibi yardımcı kaynaklara ve hizmetlere erişimlerini ciddi şekilde kısıtlamaktadır. Çünkü banka kredileri gibi sponsorluk programlarından yararlanmak için kendi topraklara ve mülkiyet sahibi olmak gerekir ve Afganistan'da kadınlar toprak, miras ve mülkiyet sahibi olamazlar. Kapasite geliştirme eğitim programların hizmetleri ve banka kredilerinin alınmasının tanıtılması için kadın işgücü lazımdır. Ancak kırsal alanlardaki kadınlar maalesef yabancılarla çalışmak istemezler. Ayrıca özel kurumlar ve hükümet tarafından yürütülen kadınların bilinçlendirme programlara katılmak için aile reisinin (erkek) iznine ihtiyaçları olacaktır.

Tarımda erkekler ve kadınların farklı pozisyonlarda çalıştığı için gelir oranı ve gelirlerindeki farklılıklar karşılaştırılmaz. Çünkü kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar, genel olarak tarım işlemlerini ev içindeki faaliyetlere benzer şekilde sorumlu olduklarından dolayı bu tür görevlere hak ve hukuk verilmez. Öte yandan, kırsal bölgelerin kadınları daha çok evin içindeki faaliyetlere dahil oldukları için, ticari işlemler, pazarlama ve hatta işlenmiş tarım ürünlerinin alışverişinde nadiren görülmekte ve ev dışı işlemler, ev işlemlerine bir ek olarak kabul edilirler. Bu iş bölümünde iki ana faktörün rolü büyüktür. Birincisi, kültürel ve sosyal değerler ve normlara dayalı toplumsal cinsiyet ayrımcılık. İkincisi, gayri resmi alışveriş piyasalar ve tarıma dayalı ekonomik gelir sistemidir. Toplumsal yaşamın tüm alanlarında, özellikle tarım sektöründe, toplumsal cinsiyet eşitliği

Afganistan hükümetinin temel hedeflerinden biridir. Afganistan hükümeti, iş ortakları ile birlikte Afganistan kadınların ekonomik faaliyetlerini destekleme ve önemli yöntemlerle artırma ve çiftçi kadınların geliri ve varlıklarına sahip çıkma ve kontrol etmelerin sağlamalarını sözü vermiştir. Tarım, Sulama ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından geliştirilen Afganistan'ın Ulusal Tarımsal Kalkınma Projesinin Çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaygınlaşmasının Afganistan ekonomisinin yenilenmesi için tarımsal üretim ve yönetiminde önemli ve çok boyutlu unsurlardan biri olduğunu söylemiştir (Tarım, Hayvancılık ve Sulama Bakanlığı: 2009).

3.8.2 Afganistan Tarımsal İhracat Ürünleri

Komşu ülkelerle yapılan resmi ticari ve nakliye anlaşmalarının ardından, Afganistan'ın resmi ihracat ürünleri 2004 yılından bu yana yaklaşık yüzde 80 artış göstermiştir. Kadınlar tarım, taze meyve, kuru meyve ve diğer bitki ürünleri de dahil olmak üzere Afganistan'ın ihracat ürünlerinin üretimi ve paketlemesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tarım alanında ve genel olarak Afganistan toplumunun farklı alanlarında toplumsal cinsiyet eşitlik projelerinin başlatılmasıyla, tarım ürünlerinin değer zincirinde ve genel olarak Afganistan ekonomisinde kadınların yerini ve rolünü artırmada, kadınların geleceği hakkında sorular hala devam etmektedir. Bu kısımda, tarımda cinsiyet rolü ve kadınların değer zincirinde daha değerli faaliyetler üstlenebilme kısıtlamaları göz önüne alındığında Afganistan'ın yeni resmi ihracat eğilimleri incelenmektedir.

2004-2008 yılları arasında bahçecilik ürünleri Afganistan'ın resmi ihracatının ana bileşenini oluşturuyordu. İstatistik merkezin raporuna göre toplam 545 milyon dolar 2004-2008 yılları arasındaki gelirlerden kuru meyvelerin %45'i, halıların %27'si, taze meyvelerin %8'i, baharatların ve bitkisel ilaçların %4'ü ve derinin %4'ü oluşmuştur. Öte yandan Birleşmiş Milletlerin resmi istatistikleri, Afganistan'ın en fazla ihracat ürünlerini oluşturan taze meyve ve fındık ürünlerin toplam değeri 443 milyon ABD doları olduğunu göstermiştir (Grouf. M, 2007: 23). Ancak bu rakamlar Milli Birlik devletin döneminde (2014-2019) artış göstermiştir. Örneğin: 2018 yılında 45 milyar ABD doların değerinde 1100 tün fındık dışarıya ihraç etmiştir (Tolo News).

Afganistan'ın ana ihracat ortakları Pakistan, Hindistan, Rusya, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgedeki ülkelerden oluşmaktadır. Mesela 2008-2009 yıllarında

Afganistan'ın Pakistan'a yaptığı resmi ihracatın neredeyse %50'sini ve %25'i Hindistan'a ait olup ikinci sırada yer almıştır. Genel olarak 2004-2005 ve 2008-2009 yılları arasında Afganistan'ın Pakistan'a resmi ihracatı miktarı yaklaşık 250-300 milyon ABD doları sabit bir rakamı göstermiştir. Ama Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya, Hindistan ve İran'a yapılan ihracat önemli ölçüde artış göstermektedir. Örneğin, Birleşik Arap Emirlikleri'ne ihracat oranı %18,00, Rusya'ya yüzde 8,25, Hindistan'a %5,80 ve İran'a yüzde 3,00 oranda artmıştır (NSİA).

Afganistan'ın diğer ihracat ürünleri ortakları arasında Belçika, Finlandiya, Almanya, Birleşik Krallık, ABD ve Özbekistan bulunmaktadır. Genel olarak, Afganistan'ın resmi ihracatı miktarı son beş yılda %80 artmıştır. Ancak Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan istatistikler biraz farklılık göstermektedir. 2008 yılında Pakistan'dan sonra, Afganistan'ın en büyük ihracat ürünlerin ortağı Hindistan yaklaşık %26,2'sini oluştururken, 17,1 ile ABD, %16,9 ile Pakistan ve %13,9 ile Nijerya'ya yapılmıştır. Fakat bu rakamlar semboliktir. Çünkü Afganistan'ın zayıf ekonomisi ve Afganistan ile diğer ülkeler, özellikle İran ve Pakistan arasında güçlü ticari altyapı eksikliği nedeniyle bu tür ticari işlemler genellikle gayri resmi ve çoğunlukla küçük tüccarlar ve ihracatçılar tarafından yürütülmektedir (Afganistan İstatistik Merkezi 2014: 26-29).

Tablo (7) 2004-2017 yıllar arasındaki Afganistan'ın ihracatı

2004-2017 yıllar arasındaki Afganistan'ın İhracatı. (Miktarlar Milyonluk ABD Doları)					
Yıllar	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009
Pakistan	258	298	265	301	264
Hindistan	20	23	79	81	136
Rusya Federasyonu	4	13	29	22	37
Birleşik Arap Emirlikleri	1	13	4	7	19
İran	4	3	5	9	18
Diğer Ülkeler	18	34	34	34	71
Total	305	384	416	454	545

Kaynak: (Ulusal İstatistik ve Bilgi Bürosu).

3.8.3 Afganistan'ın Tarımsal İhracat Ürünlerinde Kadınların Yeri

Afganistan'daki onlarca yıllık savaş ve istikrarsızlık, Afganistan kadınlarının yaşam koşullarının birçok yönünü kapatmıştır. Ayrıca bu toplumun sosyo-kültürel normlar ve geleneksel dini inançları kadınların ev, sosyal ve ekonomik sektörlere katılımı üzerinde

etkilidir. Karzai'nin geçici hükümeti döneminde yeni Anayasanın düzenlenmesi, Afganistan Büyük Millet Meclisi'nde kadınların sayısının artırılmasını sağlamıştır. Parlamentodaki kadınların arttırılması belli bir oranda hükümetin politikası üzerinde etkiler bırakıp sıradan vatandaşların özellikle kadınların yaşam standardı da iyileştirilmiştir. Fakat toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için çok sayıda programlar uyguladıklarına rağmen, Afganistan şu anda Birleşmiş Milletler'in insan hakları ve cinsiyet gelişimi tablosunda, gündemindeki en geride kalmış ülkelerden biri olarak yer almaktadır.

Coğrafi olarak köylerin içinde veya köylerin yakınında olan gelir getirici fırsatlar Afganistan köylerinde bulunmamakta bu sebeple köylü kadınların geçimini sağlamak için tarımdaki faaliyetleri büyük bir önem taşımaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, tarım sektöründeki Afganistan kırsal kesimindeki kadınlar, örneğin sulama, çiftliklerden taş çıkarma, hasat gibi daha düşük seviyelerde çalışmaktadır. Kadınların bunu daima ailelerinin erkekleriyle yaptığını söylemek gerekmektedir. Tarım sektörünün alt kademelerinde çalışan Afganistan kadınlarının farklı nedenleri vardır. Bir, köylü kadınların tüm faaliyetleri hiçbir zaman faydalı olarak değerlendirilmemiştir. İkincisi, ev içindeki çalışma aktiviteleri tarladaki çalışma saatlerini kısıtlamalar getirip ve etkili faaliyetlerini engeller. Bu faktörlerin yanında ek olarak, Afganistan kırsal topluluklarının kültürel ve sosyal normlarının da etkisi büyüktür. Örneğin bu toplumun sosyo-kültürel değerlerine ve normlarına göre kadınların faaliyetleri uygun bulunmamaktadır.

1. Afganistan köylü kesimdeki kadınlar ailenin dışındaki yabancı insanlarla konuşması bu toplumların kültürel değerlerine göre aykırıdır.
2. Köydeki kadınlar ailenin baba, erkek kardeşi veya kocası gibi bir erkek üyesinin izni olmadan ev dışında çalışamaz.
3. Genel olarak köy kadınları, köy dışına çıkmak sosyal ve kültürel değerler açısından yasaktır ve sadece bir erkek sırdaşı ile birlikte yolculuk edilebilirler.

Sayıdığımız bu üç tane yazılmamış toplumsal kuralların şiddet oranı farklı toplumlarda farklıdır. Başka bir ifade ile etnik gruplar veya bölgeye göre bu kurallar değişiklik ve esneklik göstermektedir. Örneğin, Peştün etnik grubun toplumsal kuralları Hazaralar, Tacikler diğer etnik gruplara göre daha sıkıdır. Bu faktörlerin yanında, kadınların arazi mülkiyeti sahip olma, kadınların köy dışında yolculuk yapma gibi kurallar hiç değişmeyen

toplumsal kurallardır. Tabii ki bu gibi durumlarda, köy erkeklerinin bu görevlerin başında gelmesi çabası gösterilir.

1. **Arazi Mülkiyeti.** Genel olarak Afganistan kadınlarının çoğunluğu toprak sahibi olamaz ve aynı zamanda babasından miras da alamaz. Gerçi, kadınların arazi ve toprak edinmemeleri ile ilgili dini veya Afganistan'ın anayasada herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ama toplumsal faktörler kadınların mülkiyet edinmelerine ve özellikle toprak sahibi olmalarına yasaklık getirmiştir. Yalnız, bir daha evlenmemiş dul kadınlar eşinin mirasına sahiplenebilir ve mülkiyetine sahip çıkabilir. Genellikle köydeki erkekler ve kadınları mülkiyet hakları hakkında çok az bilgiye sahiptir. Afganistan geleneksel kültürüne göre kız kardeşinin bakması ve maddi ihtiyaçlarının karşılanması erkek kardeşi, ağabeyi veya babasının sorumlusudur. Bu nedenle, genellikle kardeşlerinin payını azaltacak olan arazinin miras taleplerini takip etmeye niyetli değildirler. Öte yandan, erkeklere mahsus olan aile nafakasını sağlayan toplumsal zorunlulukları göz önüne alındığında, birçok kadın, erkeklerin kadınlardan daha fazla toprağa ve mirasa ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. Köydeki erkekler ve kadınların, “kadınların mülkiyet edinmemeleri” ile ilgili inançlar din bilim adamları tarafından da savunulmaktadır.

2. **Kadınların Köy Dışına Yolculuk Yapma ve Dışarıdan Köye Erişim Zorlukları.** Evlerinden ve köylerinden dışarı çıkmak, kırsal kesimdeki kadınlar için pek güvenli sayılmaz. Çünkü bir yandan düzenli bir toplu ulaşım hizmetleri ve otoyolların bulunmaması köyden şehirlere gitmelerini engeller. Öte yandan, Afgan kadınlarının, özellikle köy kesimdeki kadınları başta olmak üzere ev dışında erkek bir sırdaşı olmadan yolculuk yapmaları sosyal değerler açısından normal bir olgu değildir. Yani, kadınları köyden yolculuk yapmak üzere aileden bir erkeğin eşlik etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Ayrıca toplu taşıma araçlarında kadınlar yabancı bir erkeğin yanında oturmaları da normal bir durum değildir. Daha uzun seyahat kısıtlamaları örneğin: yürüyüş yapmak (hedefe ulaşmak için tek bir araç), kırsal alandaki kadınların şehirlere erişmesinin önündeki diğer bir engeldir. Ticari işlemleri yapmak isteyen kadınlar için mali çıkarımlar erkeklerden daha yüksektir. Tabii ki, tüccar kadınlar araba, koruma ve kişisel şoför istihdam ederse. Çünkü Afganistan'da kadınların araba sürmesi toplumsal değeri açısından da kabul

edilemez bir olgudur. Özet olarak, seyahat koşulları ve ciddi ulaşım sorunları, kadınların ekonomik faaliyetlerinin katılımını engellemekte ve kadınların yakın komşuları, topluluklar ve yurtdışındaki finansal destekçi kurumlarla erişmesini zorlaştırmaktadır. Bu da kadınların ticaret alandaki iş başarısı üzerinde önemli yan etkiler bırakır. Kadınların mallarını satmalarına izin verilmeyen yerlerle sınırlandırılması ve kadınların yolculuk yapmalarına ilişkin kısıtlamalar da ürünlerinin satış koşullarını etkiler.

3. **Yan Hizmetlere Erişim.** Donör finans kurumlarından kredilere erişim genellikle arazi, araba ve ev gibi geleneksel finansal teminat biçimlerini gösterme kapasitelere bağlıdır. Genellikle toprak ve arazi gibi mal ve mülkleri adına verilmeyen kadınların bu tür finansal hizmetlere erişim şansı daha azdır.

Kısacası, kadınların yolculuk üzerindeki kısıtlamaların, yabancı insanlarla irtibata geçme zorunlulukları ve kadınların mali yardım hizmetlerine erişiminin, Afgan kadınların ekonomik pazara katılamamasının temel nedenleri olduğu söylenebilir. Bu sosyal kısıtlamaların yanı sıra, bir başka sonucu da kadınların eğitime katılmamalarına sebep olur. Bu erişimlerin eksikliği, kadınların tarımdaki yüksek gelirli pozisyonlara istihdamını kısıtlamaktadır. Diğer yandan, deneyimli kadın işçilere olan taleplerine karşılık olarak işgücü piyasaları oluşturulabilir. Bu, çalışan kadınlar için iş güvensizliği anlamına gelir ve terfi şanslarını azaltır. Özellikle bu mevzu Afganistan kadınlar ve kız çocukları için yoksulluğun nesilden nesile aktarılmasına yol açmıştır.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME ve ÖNERİ

Siyaset ve ticaret arasındaki ilişki uzun zamandan beri iktisat ve siyasî düşünürlerin dikkatinin odak noktası olmuştur. Bunların arasındaki ilişki doğru bir şekilde tanımlanmadığı ve izlenmediği takdirde toplumda ekonomik ve politik dezavantajlara yol açabileceği de düşünürler tarafından devamlı olarak vurgulanmıştır. İktisadın bilim dalı olarak doğuştan itibaren, devletin iyi bir tüccar olmadığı ve kamu yararları için siyaset ve ticaretin ayrılması talep ettiği öne sürülmüştür. Hükümetin ticari faaliyetlere doğrudan müdahale etmemesi, devlet adamlarının ve siyasî yetkililerinin etkisini önlemek, kişisel veya grup çıkarları için ekonomik faaliyetlerden yararlanmama gibi faaliyetleri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Ancak, devletin ekonomik faaliyetleri doğrudan kontrol altına alması ya da devlet ekonomisi denen sosyalist sistemi ayırtmak ve fark edilmesi kolay ama ekonominin bireyin ve grubun yararına araçsallaştırılmasıyla ilgilenen diğer boyutu ise kolayca tanımlanabilir ve izlenebilir değildir. Bu özellikler sadece Afganistan'a ait bir olgu değil, üstelik tüm dünya ülkeleri bu sorunla karşı karşıyadır. Devlet ekonomisi (sosyalist sistemi) Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra verimsizliği ortaya çıkıp artık tercih edilmemekte ve dünyanın her yerinde özel sektöre ve rekabetçi ekonomi sistemleri tercih edilmeye başlanmıştır.

Afganistan'da, yıllarca sürmüş iç savaşlardan dolayı ekonomik sistem komple yok edilmiştir. 2001'de yeni siyasal sistemin ortaya çıkması ile birlikte ekonomi sektörünün özelleştirilmesi de gündeme gelmiştir. Ancak bu sistemin uygulanmasından 20 yıl geçmesine rağmen henüz ekonomik ve ticaretin alt yapıları inşa edilmemiştir. Bunun sebebi de ekonomik sistemin üzerindeki devlet ve politik yetkililerin egemenliği yorumlanmıştır. Afganistan'daki özel sektör finansmanın mevzusu ve yabancı güçler tarafından büyük oranda kısa vadeli ekonomik faaliyetlere malî destekleri, bu ülkenin ekonomik sistemin bir diğer zayıf noktası olarak bilinmektedir. Çünkü proje şeklinde uygulanan dış yardımlar, siyasî yetkililer tarafından bir imtiyaz ve ödül olarak kullanılıp ve sürekli kontrol edilmektedir. Ekonomik sektörler yasal olarak hükümet dışıdır. Ancak uygulamada bir devlet kuruluşuna veya yetkilisine bağlı olup onlar tarafından destek

almaktadır. Kısacası, toplumdaki siyasi değişimlerle birlikte ülkedeki sosyal ve ekonomik projeler de değişebilir.

Öte yandan, Afganistan'ın tarih ve yönetim eğilimlerinin gözden geçirilmesi, ülkedeki ataerkil kültür ve normların çok güçlü olduğunu göstermektedir. Bu ülkedeki kadınlar çok az oranda özgürlüğe sahip ve kamu alanlarda katılmaları da sınırlıdır. Sosyal, siyasi ve ekonomik faaliyetlere katılmak için aile iznine ihtiyaç duyarlar. Bu toplumsal baskılar Taliban rejimin döneminde çok güçlü olduğu söylenmektedir. Taliban hükümetinin ortadan kaldırılması ve Karzai'nin geçici hükümetinin devreye girmesinden sonra, kadınlara bir dereceye kadar özgürlük tanındı. Kamu alanlarda görünüp yabancı güçlerin yardımıyla Afganistan siyasi ve ekonomik faaliyetlerine katılabilmeleri sağlanmıştır.

Üstelik kadınlar, dünyanın birçok ülkesinde, özellikle de eski gelenekselci yapı ve inançlardan etkilenmeye devam ettiği, gelişmekte olan ülkelerde kadınlar kendi zihniyetinin esirindedirler. Ataerkil sistemdeki sosyal ilişkiler dünyanın birçok ülkesinde hüküm sürmeye devam etse de bu, özellikle yüksek seviyelerde kadınların siyasi katılımına önemli bir engel olmakla birlikte, ataerkil sistemin yeniden üretilmesinde ve sosyal ilişkilerin sürdürülmesinde en önemli rolü oynayan kadınlardır. Geçmişin yanlış geleneklerinin devam etmelerini sağlamaktadır. Çünkü gelecekteki erkekler bugünün kadınların elinde büyümektedir. Aslında, kadınların meselesi kültürel bir konudur ve yasaları yürürlüğe koymanın ve kadın ilişkilerini yasalarda kurumsallaştırmanın yanı sıra çözümü kültürel çalışma ve planlama ve kadınların toplumdaki bireylerin zihinlerinde varlığının kurumsallaştırılması ve dengelenmesi gerekmektedir. Afganistan toplumu, kabilelik kültürü ve geleneğinin harmanlandığı ve sosyo-politik ilişkilerde karar alma kaynağını oluşturan aşiret bir yapıya sahiptir. Kabilelik kültüründe kadınlar ilk kurbandır. Çünkü ataerkil bir aşiret kültürü anti-semitizm ve kadınlara karşı acımasızdır. Afganistan kadınlarının ihtiyacı olan ilk şey, kadın ve erkeğin ikili formunda oluşan kadınları zayıf ve doğal olarak daha az yetenekli gören zihinsel kalıpları kademeli olarak değiştirebilen farkındalık ve eğitimidir. Tabi ki bu görevi yerine getirmek için Afganistan kadınlarının kendilerine büyük sorumluluk düşer.

Dolayısıyla Taliban sonrası Afgan kadınlarının siyasî katılımı için resmi olarak hiç bir engel bulunmamaktadır. Üstelik Bonn toplantısında, Afganistan'ın yeni Anayasasında ve

devletin yönetici pozisyonlara katılmaları için kadınlara ayrıca bazı imtiyazlar verilmiştir. Taliban sonrası Afganistan’da siyaset alanlarında aktif olan kadınlar çoğu yurt dışında büyümüş ve eğitim görülmüş bireylerdir. Afganistan toplumu aşiretçi ve gelenekselci bir toplum olduğu için özellikle kamu alanlarda kadınların aktif olmalarına karşıdır. Başka bir ifade ile uygulamada kadınların siyasî katılımlarını engelleyen bir takım içtimâî ve kültürel faktörlerdir. Mesela Büyük Millet Meclisi, Sena Meclisi ve iller konseyindeki kadın temsilcilerin sayısı fazla olsa bile politik ve sosyal politikaların uygulanma sürecinde etkilene oranı azdır. Kadınlar, yasama kurumlarında yeterince vardır. Ancak bu varlık, özellikle kadın haklarını savunmak yönünde daha az etkili ve kadınların temsil edilmesinin politika sürecinde sayı varlığına göre fazla etkisi yoktur.

Aynı şekilde siyasî ve yönetici pozisyonlarda da kadınların konumu geçerlidir. Yani, siyasal ve yönetici pozisyonlarda görev yapan kadınların sayısı fazladır. Örneğin, Karzai’nin birinci başkanlık döneminde toplam 24 bakandan biri (%4) kadındı. 2007 yılında Afganistan yurt dışında toplam 17 ülkede konsoloslugu vardı. 17 başkonsolostan 15’i (%88) erkek ve 2 kişi (%11) kadındı. İlk Cumhurbaşkanı seçiminde, Mesudah Celal adaylar arasındaki tek kadın aday idi. Diğer adaylar gibi o da Cumhurbaşkanlık planlarını halka sunulmuştu. Bu seçimde yaklaşık 10 milyon oy verme kartın %42’sini kadınlar almıştı. Bunlar ile birlikte, iki Cumhurbaşkanı erkek aday yardımcılarını kadınlar arasından seçmişti.

Nitekim Afganistan’da kadınların siyasi katılımı konusunda çeşitli yasama ve yürütme pozisyonlarındaki kadınların sayısı göz önüne alındığında, kadınların katılımı, Taliban döneminden bu yana yıllar içinde bir miktar artış göstermekte ve siyasi sistemin çeşitli sütunlarında onların varlığını şahit oluyoruz. Ancak, kadınlar karar verme konusunda hala yeterli etkilere sahip değildir.

Yukarıdaki sayfalarda belirtildiği gibi tıpkı siyaset alanda, Afgan kadınların ticaret faaliyetlerinin yapmamaları için resmi, kanuni ve hukuki olarak herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca 2001’de başlayan tavandan tabana bir modernleşme sürecinde ticaret alanında kadınların aktif olmaları üzere yabancı ve Afganistan devleti tarafından bazı projeler ve maddi destek sunulmuştur. Ekonomik ile ilgili Afganistan’da uygulanan projelerin en büyük hedefi, Afganistan halkını bilgilendirmek ve ekonominin altyapısını

yeniden yapılandırmaktı. Taliban sonrası Afganistan’da bazı kadınlar ticaretle ilgili girişimde bulunmuşlar, ancak çoğu bu faaliyetler ya küçük dükkânlar ya da kültürel dernekler kurmakla sınırlı kalmıştır. Afganistan kadınları yurt dışına ihracat ve ithalat sektörlerinde önemli rolü bulunmamaktadır.

Kısacası, 2001 yılından sonra Afganistan kadınları politik ve ticaret alanlarına katılmamaları için yasal veya hukuki olarak herhangi bir engel bulunmamaktadır. Bilakis, gerek devlet gerek kanun ve anayasa açısından kadınların kamuda görünmeleri ve katılmalarını sağlamak için imtiyazlar da verilmiştir. Ama uygulamada kadınların sosyal, politik, ekonomik ve özellikle ticaret alanlarında etkilenme düzeyi azdır. Çünkü bu siyasetçi ve tüccar kadınlar çoğu yurt dışında okuyup büyümüş insanlardır. Afganistan sosyal tabanında büyümüş ve eğitim görülmüş değildir. Ticaret ve politik alanlarda Afganistan kadınlarının katılamamalarının sebebi Afganistan toplumundaki kültürel ve kabilevi yapısının tabularıdır.

Devlette kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için Batı Avrupa ülkelerinin tecrübesinden yola çıkarak, siyasal partilerin yerel ve genel seçimlerdeki tüm aday listelerinin, en az üçte bir oranında kadının seçilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesi, Siyasal Partiler Yasasında öngörülmesi ve “Toplumsal Cinsiyet Kotası” yasal zorunluluk haline getirilmelidir. Kadınların siyasal partiler içindeki örgütlenme koşullarının güçlendirilmesi için kadın kollarının parti içi vesayet uygulamaları karşısında özerk olabilmesini sağlayacak bir yapıya kavuşturulması, yetki, görev, parti, karar organlarında temsile ilişkin kadınları güçlendirecek şekilde düzenlemeler yapılması ve kadın kollarının siyasette deneyimli ve kadın sorunlarını siyasete taşıyamaya hizmet edecek politikacıların katılımına olanak sağlayacak şekilde örgütlenmesi gerekir.

Unutulmamalıdır ki, toplumsal fırsatların farklı toplum kesimleri arasında nasıl dağılacağı parlamento, hükümet ve politika belirleyen kamu kurumları gibi siyasal karar organlarında belirlenmektedir. Bu süreçlerde devlet kurumlarında kadınların eksik temsili, sorunların çözümsüz kalmasına, devam eden eşitsizlikler ise kadınların eksik temsiliyle sürekli olarak yol açmaktadır. Bu nedenle, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik çabaların başında siyasal süreçlere katılımda cinsiyetler arası eşitliği sağlayan adımların bir an önce atılması gerekmektedir. Afganistan’da kadınların siyasal kararlara eşit katılımını sağlayacak

gerçekçi ve samimi bir siyasal iradenin oluşması ve kamu hizmetinin bu eşitliği gerçekleştirecek içerikte yapılandırılması önümüzdeki yıllarda ulaşılması gereken toplumsal bir hedef haline gelmelidir.

Sonuç olarak, kadının siyasetin istenilen yerinde yer alıp ve giderek gereken önem ve değere mazhar olabilmesi bir demokrasi sorunu olmaktadır. Buna göre kadınların demokrasi mücadelesinde tek taraflı cinsiyet eksenli mücadele yerine, sistemden zarar gören tüm bireylerle ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle kadın kendilerine kâğıt üzerinde verilen hakları, emek ürününe dönüştürmek durumundadır. Öte yandan, siyasete en az “bilgi” düzeyinde katılmalarını sağlayacak ortamların oluşturulması gerekmektedir. Bununla birlikte, kadınların iş, eğitim ve sosyal güvenceye kavuşmaları gerekmektedir. Ekonomik bağımsızlığını kazanmaları, bağımsız düşünme, hareket etme ve karar almalarına önemli derecede ortam sağlayacaktır. Ayrıca siyasi partilerin kadınlara yönelik kota belirleme politikalarının uygulamaya dönüşebileceği şekilde yasal düzenlemelere gidilmelidir.

KAYNAKÇA

- 8-AM. <https://8am.af/survey-poverty-afghanistan-world-bank/>.
- Abdallah, S. K. (1384). Zanani Afgan Zir Fişarı Anani Tacaddud. Kabil : İntişarat Meywand.
- Afgan Paper. Afgan Paper: <http://afghanpaper.com/nbody.php?id=28122>.
- Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları. (tarih yok). <https://awcci.af/fa>.
- Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Resmi Sitesi <https://moci.gov.af/en> a.
- Afganistan Tarım, Sulama ve Hayvancılık Bakanlığı. <http://old.mail.gov.af/fa>.
- Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaların . <https://dab.gov.af/>.
- Afganistan, K. A. (1387). Kanuni Asasi Afganistan . Kabil : .
- Afganistan, K. M. (1391). Waziyet Hukuki İktisadi ve İctimaii Dar Afganistan . kabil: Komisyon Mustakil Hukuki Bashari Afganistan.
- Afganistan, K. M. (1392). Awamil ve Zaminahai Tacawoz Cinsi ve Katilhi Namosi Dar Afganistan (Gozarish Tahkiki Milli). kabul : Komisyoni Mustakil Hukuki Bashari Afganistan .
- Afganistan, K. M. (1966). Misaki Bienulmillali Hukuki İktisadi ve İctimaii. kabil : Komisyon Mustakil Hukuki Bashari Afganistan.
- Afganistan, K. M. (1392). Waziyat 50 Hazar Kodaki Karigar Afghan. kabul : Komisyon Mostakil Hukuki Bashar Afganistan.
- AIHRC. (2014). Afghanistan Independent Human Rights Commission. <https://www.aihrc.org.af/home/research-reports>.
- AIHRC. (2018). Afghanistan Independent Human Rights Commission . https://www.aihrc.org.af/home/research_report/7199.
- AIHRC. Afghanistan Independent Human Rights Commission. <https://www.aihrc.org.af/media/files/Laws/Dari/Constitutional-law.pdf>.
- AIHRC. Afghanistan Independent Human Rights Commission . https://www.aihrc.org.af/home/daily_report/3751.
- al, V. e. (1995). Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics. London: London: Harvard UP.
- Ali, M. (2004). Tliaban ve Hükümeti Cedid Dar Afganistan . Ulum İnsani , 657-664.
- Ashtokahaw, C. L. (3013). Roshd ve İnkishaf İktisadi Afganistan . ksbul : Friedrich Ebert Vakfı Afganistan Ofisi.

- Bank, D. A. (2018). Annual Report 2018. kabul: Da Afghanistan Bank.
- Bank, D. A. (2019). Economic and Statistical Bulletin. kabul : Da Afghanistan Bank.
- Bank, W. (2017). Afghanistan Development Update. .: World Bank .
- Bank, W. (2020). Dünya bankasının veri tabanı.
<https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan>.
- Bankası, D. (2013). Dark Cinder Dar Zancirehay İctimai: Dar Khususi Badam, Angor ve Zaaforani Afganistan. .: Dünya Bankası.
- Bari, F. (2005). Womens Political Participation: Issues and Challenges. Thailand: United Nation .
- Bashiriya, H. (1378). Camia Shinasi Siasi. Tehran: Nashri Nai.
- BBC. (2013). Bahsi Hafta: Müvafakat Namai İktisadi ve Emniyeti Afganistan . London : BBC.
- BBC Persain. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-4776489>.
- Bisharat, M. A. (1396). Waziyet Hakki Dastresi Ba Khadamat Sihhi Ba Kayfiyet (Guzarish Tahkik Mili) . Kabil : Komisyonu Mustakil Hukuki Bashar Afganistan.
- Cumhuriyeti, A. İ. (1382). Afganistan Anayasası. Kabil: Adıye Bakanlığı .
- Curt. (2010). <https://fas.org/sgp/crs/row/R40699.pdf> .
- Dajban, F. (1397). İstiratiji haie Mükabile Ba khoşonet Alihi Zanan. Mucelle-i Hukuki Zanan. Şomare-i 15, 38-43.
- Dalton, R. (2007). STATE BUILDING, POLITICAL PROGRESS, AND HUMAN SECURITY IN AFGHANISTAN Reflections on a Survey of the Afghan People. Kabul : The Asia Foundation .
- Dopri, N. H. (1377). Zanani Afgan Tahat Hükümeti Taliban, Afganistan, Taliban ve Siyasat Hai Cehani. Tihran : İntişarat Teraneh.
- Dünya bankası. (2017).
<http://documents.worldbank.org/curated/en/133091478581753334/pdf/109890-WP-P160737-PUBLIC-DARI-AFG-Development-Update-Oct-2016-DARI-final.pdf>.
- Equality for pace and democracy. (2015). <http://www.epd-afg.org/wp-content/uploads/2016/04/RMA-Dari-Revised.pdf>.
- Fedil, H. (2016). Tahkiki Milli: Dastrasi Ba Hakki Sihat Dar Afganistan . kabil : Komisyonu Mustakili Hukuki Bashar Afganistan.

- Ghulam-Mohammad, G. (2012). Afganistan Dar Mesiri Tarih. kabil : İntişarat Mühsen.
https://archive.org/details/Afghanistan_in_the_course_of_history_Ghubar/page/n1.
- Grouf, M. M. (2007). Tarhi Barnama Barayi Ibtikarat Zencire Arzish. kabul: Ancumen iktisadi Menonait.
- İktisat, V. (1394). Fasalnama İktisadi Vizareti İktisadi . kabul: Vizaret İktisat .
- Kankash. www.kankash-public-organization.com.
- Karbalaie, M. (1388). Guzar Ba Demokrasi: Tecrübehe Afganistan. Çaşmandazi İran , 59-62.
- KARKINER, Y. E. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kaşani, S. (1377). Nakzi Hukuki Zanan Dar Afganiatan . Macallei Hukuki Zanan, 87-94.
- Katawazy, A. S. (2013). A COMPREHENSIVE STUDY OF AFGHAN. Kabil: AISA.
- Kayom, S. A. (2015). Camia Şinasi Siyasi Afganistan (Afganistan'ın Siyası Sosyolojisi). Kabil : Danişgahi Khatam-u-Nabiyin.
- Kazı, A. (1386). Hukuki Asası Zan ve Nihad Haie Siyasi. Tihran: İntişarati Nai.
- Kumar, S. &. (2007). Change in the Status of Women in Afghnistan, in the Asia Foundation (State Building, Political process and Human Security in Afghnistan),. Kabul : Asia Foundation .
- Marzadan, P. (1379). Taliban: Ceng ve Mezhep ve Nizamnawin . Tihran: İntişarat Wezareti Umur Harice.
- Mehdevi, C. (2014). Camia Şinasi Siyasi Taliban (Taliban'ın Siyasal Soyolojisi). . Kabil: Naşri Saiidi .
- Mosawi, A. (1998). The Hazaras of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic and Political Study. New York: Palgrave Macmillan.
- Murşedizad, A. (1380). Kajkarkardi Sünnet ve Zohuri Taliban . Mucellei Kitabi Mah Ulumi İctimaii, 42-45.
- Nuhlen, P. A. (2002) Unconventionak Political Particiption in a Middle Income Developing country, Journal of Social Scinces, 3, 196-12.
- Nation, U. (1384). İdarei Mileli Mütehid Barai Zanan: Hamanand Paride haii Balşikeste, Tarhii Şefahi Afganistan. Kabil : United Nation İn Afganistan.
- NSiA. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/Final-Population-1396.pdf> adresinden alındı

Office of Chief of Staff to the President, https://ocs.gov.af/dr/article_details/167
adresinden alındı

Örgütü, D. T.

http://publications.wcoomd.org/media/upload/Members_table_074_EN.pdf.

Pehlavan, Ç. (1997). Afganistan-i Asri Mocahidin ve Baramdan Taliban (Mocahitlerin Dönemindeki Afganistan ve Talibanın Ortaya Çıkması). . Tehran: Kanun.

Press, K. (2013). Tahkik-i-Milli Dar Mowridi Awamil ve Zaminahai Tecawoz Cinsi ve Katilhai Namosi. kabil : Komisyoni Mustakil Hukuki Bashar Afghanistan.

Qamar, F. (2014). The Rise and Fall of Taliban Regime (1994-2001) In Afghanistan: The Internal Dynamics . IOSR Journal of Humanaties and Social Since, 35-46.

Rahmani, A. R. (2013). Pas az İnziva, Barrasi Siyasathay-i Kharici Afganaistan Pasa Taliban (Post-Taliban Afganistan'ın Dış Politikasının İncelenmesi) . Kabil: Merkezi Mütaliaat Stiratijik .

Robert, C. L. (1972). Hazara Integration into the Afghan Nation. Some Changing Relations Between Hazara and Afghan Officials. New York: The Afghanistan Council.

Roy, O. (1991). Afganistan İslam ve Newgarayie (Afganistan, İslam ve Modernleşem). Tihran: Müawinneti Farhangi .

Saruhani, M (1990) Camie ve Siyaset, Tehran: İntişarat Zaferiyan, 522.

Sarwar, D. (1389). Hukuk Asası Afganistan (Afganistanın Temel Hukukları). Kabil: Mosisa Tahsilati Ali İbni Sina.

Seyyid Jawad Ramiyar, A. M. (1397). Nakşi Komak Hai Harici Dar Tawsiaa İktisadi ve İctimaii Afganistan . Dofaslnamai İlmi Pojohişi Camiaa Şinasi Cehani İslam , 13-19.

Sultani, L. (1390). Waziaat Hukuki İktisadi ve İctimaii Dar Afghanistan. Kabul : Komisyoni Mustakil Hukuki Bashar Afghanistan.

Sultani, L. (1395). Khoshonat Alihi Zanan: Awamil, Zaminaha ve Khoshonat Aalihi Zanan. Kabil : Komisyon Mustakil Hukuki Bashar Afghanistan.

Tabar, A. A. (1382). Müşarikat Dar İdare-i-Umor Şehirha: Barrasi Olgu Müşarikat Şegirwandan Dar İdarei Şehirha. Tihran: Sazman Şehirdarihaii Kişwer.

Tabar, A. A.(2002) Müşareket Der İdare Umur Şerhrha. Kabil: Berresi Ulguysi Müşareket Şehirvendan Der İdare Umur Şahrha, 2,16.

Teorell, J. (2006). Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda. European Journal of Political Research, 787 - 810.

Terzi, N. v. (2006). Heckser ve Ohlin-Samuelson Teorisi ve Teorinin Diğerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 5-17.

Tolo News. <https://tolonews.com/index.php/fa/business>.

Ulusal İstatistik ve Bilgi Bürosu. (tarih yok). <https://nsia.gov.af/library>.

WCLRF. (2005). Report on Women Political Participation in Afghanistan. Kabul : Open Society Institute (OSI).

worldbank. Dünya Bankası Afganistan Ülke Raporu.
<https://data.worldbank.org/country/afghanistan>.

World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan>.

Zağferançi, L. (1372). Kabina-i Afganistan ve Huzuri Siyasi Zanan. Mütaliaat Asyai Merkezi ve Kafkaz, 1-12.

- Afganistan Ticaret ve Sanayi Odaları: <https://dab.gov.af/>
- Afganistan Kadınların Ticaret ve Sanayi Odaları: <https://awcci.af/fa>
- Mennonite Economic Development Associates (Mennonite Ekonomik Kalkınma Ortakları): <https://www.meda.org/news/publications-main/investment>
- Afganistan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı: <https://moci.gov.af/en>
- Afganistan Merkez Bankası: <https://dab.gov.af/>
- Afganistan Ekonomi Bakanlığı: <https://dab.gov.af/>
- Ulusal İstatistik ve Bilgi Bürosu: <https://nsia.gov.af/library>
- Dünya Bankası Veri Tabanı: <https://data.worldbank.org/country/afghanistan>